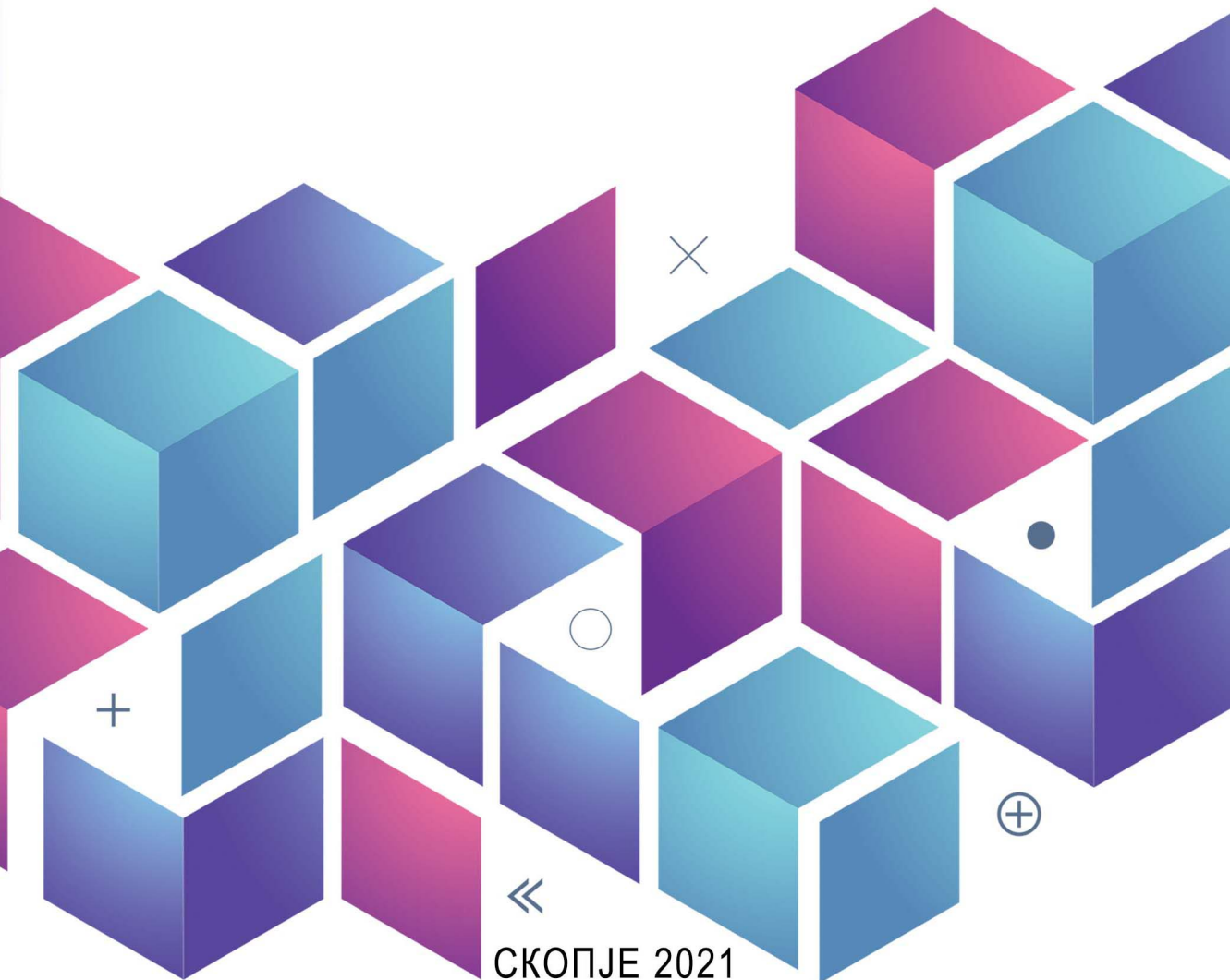

ПРАВЕН, ФИНАНСИСКИ И ФИЗИЧКИ ПРИСТАП ДО ПРАВДА ВО ОСНОВНИТЕ СУДОВИ ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

СКОПЈЕ 2021

ПРАВЕН, ФИНАНСИСКИ И ФИЗИЧКИ ПРИСТАП ДО ПРАВДА ВО ОСНОВНИТЕ СУДОВИ ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

+

Скопје, 2021

Издавач:

Коалиција на здруженија на граѓани „Сите за правично судење“ – Скопје

За издавачот:

Натали Петровска – извршна директорка на Коалицијата „Сите за правично судење“

Уредник:

Ивана Петковска

Автори:

Натали Петровска – Коалиција „Сите за правично судење“

Дарко Аврамовски – Коалиција „Сите за правично судење“

Тираж:

100 примероци

Дизајн и печатење:

Графохартија

CIP - Каталогизација во публикација

Национална и универзитетска библиотека "Св. Климент Охридски", Скопје

347.993:342.722(497.7)(047.31)

ПЕТРОВСКА, Натали

Правен, финансиски и физички пристап до правда во основните судови во Република Северна Македонија / [автори Натали Петровска, Дарко Аврамовски]. - Скопје : Коалиција на здруженија на граѓани "Сите за правично судење", 2021. - 80, 48 стр. ; 21 см

Насл. стр. на припечатениот текст: *Legal, financial and physical access to justice in the primary courts in the Republic of North Macedonia / [authors Natali Petrovska, Darko Avramovski]. - Обата текста меѓусебно печатени во спротивни насоки. - Текст на мак. и англ. јазик. - Фусноти кон текстот*

ISBN 978-608-4552-51-2

1. Аврамовски, Дарко [автор]

а) Основни судови -- Пристап до правда -- Македонија -- Истражувања

COBISS.MK-ID 54155269

Оваа публикација е подготвена од Коалицијата „Сите за правично судење“ со поддршка на американскиот народ преку Агенцијата на САД за меѓународен развој (УСАИД). Мислењата изразени во публикацијата им припаѓаат на авторите и не ги изразуваат ставовите на Агенцијата на САД за меѓународен развој или на Владата на Соединетите Американски Држави.

USAID
ОД АМЕРИКАНСКИОТ НАРОД

СОДРЖИНА

ПРАВЕН ПРИСТАП ДО ПРАВДА	1
ПРИСТАП ДО ПРАВДА	2
НОРМАТИВНА ЗАШТИТА	2
ДОМАШНА РАМКА	3
МЕЃУНАРОДНА РАМКА	4
СУДСКИОТ СИСТЕМ	4
ПРЕДИЗВИЦИ ЗА ПРИСТАП ДО ПРАВДА	5
МЕТОДОЛОГИЈА	9
ПОДАТОЦИ ОД ИСТРАЖУВАЊЕТО	10
ВОВЕД ВО ЗПП	10
ОПШТИ ПОДАТОЦИ	10
УСЛОВИ ЗА ОДРЖУВАЊЕ НА РАСПРАВА	13
ЈАВНОСТ НА ПОСТАПКИТЕ	17
ПРАВО НА ПРЕВОД	18
ГЛАВНА РАСПРАВА	20
НАЧЕЛО НА НЕПРИСТРАСНОСТ	26
ТРОШОЦИ НА ПОСТАПКАТА	28
ПРЕСУДА	30
ЗАКЛУЧОЦИ И ПРЕПОРАКИ	32
ФИНАНСИСКИ ПРИСТАП ДО ПРАВДА	35
ВОВЕД	36
БАРИЕРИ ЗА ПРИСТАП ДО ПРАВДА	37
ПРАВОТО НА БЕСПЛАТНА ПРАВНА ПОМОШ ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА	39
ФИНАНСИСКА СПОСОБНОСТ НА ГРАЃАНИТЕ ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА	43
ТРОШОЦИ НА СУДСКА ПОСТАПКА	43
ВЛИЈАНИЕТО НА ТАРИФНИЦИТЕ НА ПРИСТАПОТ ДО ПРАВДА	46
ЗАКОН ЗА НОТАРИЈАТ	46
ЗАКОН ЗА ИЗВРШУВАЊЕ	48
ЗАКОН ЗА АДВОКАТУРА	48

ПОТЕНЦИЈАЛНО ОЛЕСУВАЊЕ НА ФИНАНСИСКИ ПРИСТАП ДО ПРАВДА.....	49
АНАЛИЗА НА ПОДАТОЦИ ОД СУДСКИ МОНИТОРИНГ	50
МЕТОДОЛОГИЈА.....	50
РАБОТНИ СПОРОВИ.....	51
СТАТУСНИ СПОРОВИ.....	53
СПОРОВИ ОД ОБЛАСТА НА ОБЛИГАЦИОНО-ПРАВНИТЕ ОДНОСИ.....	54
СОПСТВЕНИЧКИ СПОРОВИ	55
СИМУЛАЦИЈА НА ПРЕСМЕТКА НА ТРОШОЦИ.....	56
ЗАКЛУЧОЦИ И ПРЕПОРАКИ	59
ФИЗИЧКИ ПРИСТАП ДО ПРАВДА.....	61
ВОВЕД	62
МЕТОДОЛОГИЈА	65
ЗАКОНСКА РАМКА ВО СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА.....	66
ЗАКОН ЗА СПРЕЧУВАЊЕ НА ДИСКРИМИНАЦИЈАТА	67
ЗАКОН ЗА ГРАДЕЊЕ	67
ЗАКОН ЗА УПОТРЕБА НА ЗНАКОВНИОТ ЈАЗИК.....	68
ЗАКОН ЗА ПАРНИЧНАТА ПОСТАПКА	69
ЗАКОН ЗА КРИВИЧНАТА ПОСТАПКА.....	71
ЗАКОН ЗА НОТАРИЈАТОТ	73
ЗАКОН ЗА ИЗВРШУВАЊЕ.....	74
ПОДАТОЦИ ОД ИСТРАЖУВАЊЕТО	74
ЗАКЛУЧОЦИ И ПРЕПОРАКИ	78

КОРИСТЕНИ КРАТЕНКИ

ЗПП	Закон за парничната постапка
ЗКП	Закон за кривичната постапка
ЗБПП	Закон за бесплатната правна помош
РСМ	Република Северна Македонија
ЕСЧП	Европски суд за човекови права
ЕКЧП	Европска конвенција за човекови права
МП	Министерство за правда
БПП	Бесплатна правна помош
УДЧП	Универзална декларација за човековите права

ПРАВЕН ПРИСТАП ДО ПРАВДА

ПРИСТАП ДО ПРАВДА

Пристапот до правда е основен принцип на владеењето на правото. Тој претставува фундаментално право на секоја индивидуа да ги користи правните алатки и механизми за заштита на своите права. Во отсуство на истиот, луѓето не би имале можност да ги остварат или пак заштитат своите права, како и да ги повикаат на одговорност надлежните носители на одлуки во државата.

Во главно, овој принцип гарантира дека индивидуите можат да бараат заштита и остварување на своите права, независно од економската, социјалната, политичката, расната, етничката, религиската афилијација која ја имаат, како и независно од нивниот родов идентитет и сексуална ориентација.

Пристапот до правда опфаќа две фази- првата, која започнува од моментот на појавување на потенцијалниот спор, и втората, временскиот период до моментот на обезбедување на евентуалната настаната штета. За таа цела, а во контекст на остварување на своите права или пак нивна заштита, државите односно правните системи предвидуваат правни лекови за граѓаните, а неопходен дел на истите претставува вклучувањето на трета страна-институција, чие работење е идентично уредено со регулатива, а се сретнува во формат на трибунали, судови, алтернативни тела, државни органи односно институции и сл.

НОРМАТИВНА ЗАШТИТА

Современата правна основа за правото на пристап до правдата, на меѓународно ниво може да се најде во меѓународните договори и акти како што се Европската конвенција за човекови права (член 6) и Меѓународната Конвенција за граѓански и политички права (член 14). Оваа своевидна кодификација на пристапот до правдата означува дека „правото на суд“ е основно право, слично на „слободата на говорот“ и „слободата на вероисповед“. Сепак, како и со останатите човекови права, се среќава јаз помеѓу идеалот на пристапот и реалноста во практиката.

Универзалната декларација за човековите права, Меѓународната Конвенција за граѓански и политички права и Меѓународната Конвенција за економски, социјални и културни права претставуваат јадро на меѓународното право за човекови права. Државите потписнички се согласни дека истите ќе се придржуваат на правата предвидени во овие документи и дека ќе работат на почитување, заштита и остварување на овие обврски на локално ниво, во соодветните држави преку меѓународно предвидените механизми.

Фундаментално право на пристап до правда е обезбедено во членовите 7 и 8 од Универзалната декларација за човекови права, кои предвидуваат право на еднаквост пред законот без дискриминација, еднаква заштита на законот и право на ефективен лек од надлежен национален трибунал. Како и чл. 7 од УДЧП, член 2.1 од Меѓународната Конвенција за граѓански и политички права предвидува недискриминација, особено врз основа на социјалното потекло или статус, што значи дека способноста за плаќање не треба да биде бариера за остварување на права. Оваа одредба е дополнително засилена со член 26 кој предвидува дека сите лица се еднакви пред законот и има право на еднаква заштита пред истиот, без дискриминација. Оваа Конвенција во чл.14 исто така уредува област која

се однесува на спроведување на правдата и еднаквоста пред судовите и трибуналите. А дополнително, истата го зајакнува принципот на еднаков (недискриминаторски) пристап, што подразбира еднаквост на оружјата помеѓу странките, како и ефективен систем на компетентни надлежните органи за расправање во споровите.

Меѓутоа, идентично важни како претходно наведените се и останатите механизми кои е неопходно да се споменат како на пример Конвенцијата за елиминација на сите форми на дискриминација против жените (CEDAW), Конвенцијата за елиминација на сите форми на расна дискриминација (CERD) или пак or the Меѓународната конвенција за заштита на правата на лицата кои работат со мигранти , како и членовите на нивните фамилии.

ДОМАШНА РАМКА

Во главно, нормативната заштита може да потекнува како од правниот систем на конкретната држава, така и од меѓународна нормативна рамка. Вообичаено, двете компоненти на нормативна заштита се комплементарни една на друга односно меѓународната правна рамка предвидува принципи кои се инкорпорирани во националната домашна рамка. Но, меѓународната правна рамка има тенденција и да ја потисне меѓу-државната концепција и да адресира специфични подрачја на нормативна заштита во рамките на една држава, како што се на пример човековите права.

Уставот од домашната нормативна заштита, претставува највисокиот правен акт во една држава. Оттука, истиот обезбедува една генерална рамка и принципи врз основа на кои државата е управувана, а институциите во неа имаат надлежности за постапување. Истиот предвидува организација на државниот апарат, поделба на властите и нивните надлежности, но претставува и поширока правна рамка од која останатите закони и регулатива во една држава не смеат да отстапат. Имајќи предвид дека станува збор за највисокиот правен акт во една држава, од особено значење е инкорпорирање на човековите права, меѓу кои и принципите за пристапот до правда, во неговата содржина, како би можело да се обезбеди базична правна рамка која ќе биде обврзувачка како за државите, така и за граѓаните во истите.

Законодавството претставува регулатива донесена од страна на законодавниот дом во една држава, како на пример Парламентот во истата или пак Национално собрание. Во исклучителни ситуации , како на пример во вонредна состојба или ситуации на транзиција на власта, во некои законодавства, улогата на носител на закони може да биде префрлена и на Претседателот или пак на извршната власт во една држава. Меѓутоа, како што напоменавме, станува збор за исклучителни ситуации. Во секој случај, законодавството во една држава ја опфаќа целокупната регулатива, закони, подзаконски акти, статuti, или декрети и истото мора да е во корелација со Уставот на една држава, а оттука и да служи за дополнително елаборирање на основната правна рамка и принципи во истиот.

Судските одлуки или јуриспруденцијата во една држава како третиот гарант на нормативна заштита во државите, претставува линк помеѓу нормативната рамка и индивидуите и истата е дел од рамката на нормативна заштита на граѓаните во една држава, преку примена на домашното, а во зависност од правните системи и на меѓународното право и стандарди кои се однесуваат на заштита на човековите права. Ова особено кога станува збор за системи во кои, во домашното законодавство отсутвуваат базични стандарди за заштита на граѓаните.

МЕЃУНАРОДНА РАМКА

Меѓународната правна рамка функционира над домашната и истата е иницијално замислена и поставена како средство за регулирање на односите меѓу држави, а особено во поглед на правата и обврските на една со друга. Овие права и обврски потекнуваат од меѓународните извори на право како што се на пример меѓународните договори, обичајното меѓународно право и генералните правни принципи утврдени до државите.

Со цел да се осигура поголем степен на почитување, заштита, како и уживање на човекови права, меѓународната правна рамка има развиено стандарди и механизми кои задираат и во домашното законодавство односно домашната правна рамка. Обично, оваа релација и преплетување на домашната и меѓународната заштита е уредена во уставите на државите, кои можат да ги прифатат овие меѓународни норми во домашното законодавство, но можат и да предвидуваат регулатива за апликативноста на истите во домашното законодавство. Во секој случај, државите се обврзани со овие меѓународно предвидени обврски и нивна несоодветна имплементација може да предизвика и генерира последици согласно меѓународната нормативна рамка. Врз основа на тоа, овие обврски претставуваат од една страна и појдовна основа за државите, за мерливост на квалитетот и степенот на нормативна заштита која се предвидува, а со тоа и одговорност од соодветниот државен апарат, но истите можат да бидат и показател за потенцијални авторитарни постапувања и стандарди кои дополнително би упатиле на реформски процеси и унапредување на нормативната заштита, особено ако станува збор за заштита на некоја загрошена или маргинализирана група.

Меѓународната правна рамка предвидува нормативна заштита за пристап до правда преку обезбедување:

- Меѓународни обврски за државите преку меѓународни договори поврзани со човекови права и обичајно право;
- Останати стандарди за човекови права кои не се обврзувачки за државите како такви, но предвидуваат нормативни насоки за одредени области како резолуции, декларации, водечки принципи и сл. и можат да бидат индикатор за евентуален иден консензус за дополнително уредување на некое прашања во меѓународната правна рамка;
- Дополнителен форум за пристап до правда (истражни постапки иницирани преку тела за спогодби и регионални судови и комисии, во случаи кога националните механизми се неефикасни), како и форум за креирање на домашни норми;
- Механизми за надгледување на усогласеноста на обврските на државите за обезбедување на човекови права и пристап до правда

СУДСКИОТ СИСТЕМ

Согласно системот на тројна поделба на власта во РСМ, судската власт ја вршат самостојни и независни државни органи-судовите во државата. Истите судат и своите одлуки ги засноваат на Уставот, законите и ратификуваните меѓународни договори, а со примена на правото имаат за цел да ги заштитат човековите слободи и права. Основната цел и функција на судската власт предвидуваат непристрасно применување на правото независно од положбата и својството на странките; заштита, почитување и унапредување

на човековите права и основни слободи; обезбедување еднаквост, рамноправност, недискриминација по кој било основ и обезбедување правна сигурност врз основа на владеење на правото. Пред судовите се заштитуваат слободите и правата на човекот и граѓанинот и правата на другите субјекти во државата и на истите им се гарантира судска заштита во однос на законитоста на поединечните акти на органите на државната управа или организации и други органи што вршат јавни овластувања.

Членот 6 од Законот за судовите на РСМ предвидува дека „Секој има право на еднаков пристап пред судот во заштитата на неговите права и правно заснованите интереси.“, како и дека „Никому не може да му биде ограничен пристапот пред судовите во заштитата на основните права и слободи поради недостиг на материјални средства.“ Оттука, намената на постоењето на судовите како дел од институциите во државата и државниот апарат е да обезбедат форум во кој сите индивидуи, независно до нивната економска или општествена/социјална положба во општеството, ќе бидат еднакви пред законот, вклучително и лицата кои не знаат или не можат да се заштитат себе си.

Со цел да се унапреди работењето на судскиот систем и да се обезбеди неговата поголема операционална функционалност, неопходно е да се предвидат и спроведат соодветни реформски стратегии и да се предвиди развој на капацитетите на човечките ресурси во истиот. Но, за да се постигне поголем степен на доверба во судскиот систем и правосудството генерално, неопходна е и примена на пристап и принципи кои би подразбирале подобрување на пристапот до правда, како и одговорност, пристапност и независност на судскиот систем. Токму доследната примена на овие принципи е од исклучително значење за перцепцијата на граѓаните на правосудството- судскиот систем не е доволно само да испорача правда, туку истата треба да биде видена и оценета како правична.

ПРЕДИЗВИЦИ ЗА ПРИСТАП ДО ПРАВДА

Поради погоре наведеното, во продолжение ќе ги разгледаме најголемите предизвици кои влијаат на пристапот до правда и со кои се соочува судскиот систем, а тоа се: операционалната ефикасност, развојот на човечките ресурси, интегритетот и одговорноста, независноста и пристапноста.

Операционалната ефикасност на судскиот систем вообичаено се поврзува со навремени судења, завршување на постапките во примерен временски рок, како и испорачувањето на „правдата“, односно добивањето на пресуди, но и со ефикасно менаџирање на судењата, приливот на предмети, како и ефикасните услуги и процедури. Неефикасен, комплексен и премногу бирократски ориентиран судски систем, во принцип резултира со забавена правда и одолговлекување на судските постапки, а со тоа и отежнат пристап до правда особено на оние кои се финансиски маргинализирани лица и кои немаат воопшто предзнаења за остварувања на своите права. Операционалната неефикасност може да придонесе кон оневозможување и на извршување на судските одлуки понатаму, а со тоа и да ги охрабри поединците самостојни и надвор од правниот систем да ги решаваат своите правни проблеми, што долгорочно би предизвикало уште поголемо ослабнување на правниот систем.

Предизвиците кои влијаат на операционалната ефикасност на судскиот систем можат да се сведат на 2 групи- човечките и финансиски ресурси и процедурите.

Недостатокот на соодветни ресурси и капацитети влијаат на ефективната администрација на правда, а особено оние кои подразбираат материјални ресурси, кои се неопходни за обезбедување на соодветна техничка опрема која би го олеснила секојдневното работење, како и испорачувањето на правда. Меѓутоа, не можат да се исклучат и човечките ресурси кои имаат свое влијание, особено имајќи предвид дека станува збор за административна работа која во голема мера зависи од поддршката која судовите односно судиите ја имаат од останатиот административен кадар во судовите, почнувајќи од стручните соработници и записничарите, завршувајќи до доставните служби.

Недостаток на рационални процедури за поднесување, водење и финализирање на постапките идентично може да доведе до одложување на правдата, одолговлекување на постапките, арбитрарност во постапувањето, но и корупција. На ова се надоврзува и недостатокот од јасни правила и регулатива по која постапуваат административните судски служби или пак лимитирани ресурси со кои располагаат по однос на пристап до соодветни референтни материјали по кои постапуваат, а кои би влијаеле на воедначување на постапувањето на администрацијата во целокупниот судски систем, како и претераниот бирократски пристап, кој во голема мера може да го попречи како пристапот, така и администрацијата на правдата. Се разбира дека неопходно следење на правила и процедури кога станува збор за било чие работење, а особено на институции на државата, меѓутоа, преголемата оптовареност со формалности, особено за недоволно правно едуцираните граѓани во земјава и некогаш инсистирањето на документација која по службена должност би можела да биде пристапена од страна судовите, во голема мера претставува уназадување на можноста за пристап до државниот апарат и евентуално оставрување на права.

Развојот и вложувањето во човечките ресурси, а особено од аспект на едукација и надградување на истите е од особено значење за ефективен правен систем. Едукацијата придонесува во креирање на независно, компетентно, ефикасно и ефективно правосудство и истата е темел на судските реформи, како и клучна компонента од развојот и унапредувањето на човечките ресурси во судскиот систем.

Поради погоре наведеното, од исклучително значење е обезбедувањето на соодветна сума на финансиски средства кои ќе овозможат доволен број на програми за едукација, квалитетни правни факултети и развој на Академијата за судии и јавни обвинители. Најчесто, недостатокот од средства за оваа цел е премостуван од страна на надворешни донатори, граѓански организации, академски институции и сл. кои можат да обезбедат финансирање или пак конкретна експертиза, меѓутоа од големо значење е алоцирањето и програмирање на соодветни финансии за оваа цел од страна на самите влади бидејќи со тоа истите оставаат впечаток дека нивните заложби за унапредување на реформските процеси и судскиот систем се реални. Во контекст на погорното, важно е да се направи и соодветна проценка на потребите на судиите и административниот кадар, со цел да се пристапи кон адекватно планирање кое не би влијаело врз тековните процеси на работење и уште помалку на судската експедитивност. Ваква проценка е особено важна кога станува збор за надградување на знаењата во поглед на заштита и остварување на човекови права предвидени со меѓународната регулатива, како и примена на меѓународни механизми за заштита на истите. Со зголемување на знаењата во овие области, би се придонело кон евентуално намалување на спорови кои државата ги има со своите граѓани пред меѓународните судови, а со тоа би се подигнало и нивото на квалитет на правда во

државата. Поради ова, важно е да се инвестира во судскиот и административен кадар од судскиот систем, како на основно, така и на ниво на повисоките инстанци на судовите, особено имајќи ги предвид специфичноста на овие тренинг програми и можноста за недостаток на соодветни ресурси за едукација, со цел да се унапредат нивните капацитет за примена на меѓународните стандарди кои се однесуваат на човековите права и нивна примена во националниот контекст.

Темел на секоја независна и непристрасна судска одлука претставува личниот интегритет на судијата. Во отсуство на истиот, како и независност и непристрасност во процесот на постапување, се доведуваат во прашање како меѓународните стандарди, имплементирани и во домашната регулатива за фер и правично судење, така и целокупната кредибилност на судскиот систем, но и можноста за корупција во истиот. Оттука, имајќи го предвид значењето и можното влијание на корупцијата претпоставка е дека таа би влијаела како на пристапот до правда, така и на исходот од постапките, а најголемо влијание би имала на сиромашните и финансиски маргинализирани групи од едноставна причина што истите во таков систем, ниту би имале било какви политички влијанија, ниту па било какви „врски“ за поедноставен и полесен пристап. А токму корупцијата како феномен, во судскиот систем имам свои различни појавни облици - од „наивно“ поткупување на судски службеници за побрзо процесирање на предметите, преку заобиколување на одредени административни процедури за нечиј бенефит, „чување“ на предмети или пак санкции во „фиока“, до заплашување на судии со цел донесување на конкретна судска одлука. Токму првите неколку примера упатуваат на разноликоста на административните одговорности на судскиот персонал, нивните дискрециони овластувања во овие „споредни“ процедури и без малку отсуството на било каква одговорност за сопственото постапување, но и „товарот“, на бирократските процедури кои се лесни за заобиколување од службениците. Оттука, дури и да постојат и се предвидени механизми за санкционирање на таков вид на однесување било на судските службеници или пак самите судии, се додека не постои соодветен систем за надзор над извршувањето на обврските, но и искрена политичка волја да се адресира и разреши проблемот со корупцијата, реално, малку е она што може да се направи, а да има суштинско влијание на судскиот систем.

Судската независност подразбира независност во постапувањето како на индивидуалните судии, така и на самата институција, а во однос на останати индивидуи, институции или пак политички центри на моќ. Истата претставува фундаментален принцип за обезбедување на пристап до правда и владеење на правото. Судската независност подразбира функционирање на третиот столб на власта-судската, самостојно и избалансирано во однос на останатите, но и како надзор, чувар против корупцијата и злоупотребата на моќ од било која од останатите власти во државата. Оттука, развиени се три генерални принцип за судската независност, а тоа се: судовите и индивидуалните судии во правосудните системи мораат да се непристрасни во донесувањето на своите одлуки; судските одлуки мора да бидат прифатени од страна на спорните страни и од пошироката јавност и судиите мора да бидат ослободени од непотребно мешање од другите власти, како и од судии од повисоки судови во рамките на националното судство.

Предизвиците со кои најчесто се соочува судската независност се регулативата која ја уредува судската надлежност и независност, несоодветната алокација на ресурси и буџет со кој правосудството располага, несоодветни механизми за назначување и одговорност на

судии, како и недостаток на правно образование, тренинг и континуирана правна надградба кај судиите.

Пристапноста до судскиот систем, а со тоа и до правда во овој контекст подразбира право на секоја индивидуа за пристап до независен и непристрасен суд и можноста да добие фер и правично судење, вклучително и ефикасен правен лек. Пречките кои се појавуваат за остварување на ова право може да се бројни, но најчестите се: високи судски трошоци, одлагања на расправите, неадекватна правна рамка и несоодветна интерпретација на законите, рестриктивни правила поврзани со надлежноста на судовите, преобемни и комплексни регулативи, јазични бариери, географскиот фактор, неефикасни механизми за прогон и сл.

Токму пристапноста е предуслов за синтагмата „правда за сите“. Голем дел од финансиски маргинализираните лица имаат тешкотии во пристапот до правниот систем и се соочуваат со бројни неправедни одлуки, закани, високи трошоци, но и со ризикот за користење на своето продуктивно време во судските постапки за кои се сомневаат дека би ги „добиле“. Лицата кои што живеат во рурални средини, како и оние чии побарувања се минорни за правниот систем, но од значење за индивиците или пак кои имаат потреба од брзи и навремени судења, согласно предметот на остварување или пак заштита на права, можат да го перцепираат судскиот систем како апсолутно непристапен.

Еден од најголемите предизвици генерално за пристапот до правда, а за кој има и целосно засебно поглавје се финансиските трошоци и нивното влијание до пристапот за правда, поради што и сосем на кратко во овој дел ќе биде даден осврт за нивното влијание. Голем дел од луѓето не можат да си дозволат финансиски да „влезат“ во суд, па оттука и истите се на некој начин депривирани од правда и остварување на права. Иако согласно Законот за БПП е предвидена правна помош од државата за финансиски маргинализираните лица кои исполнуваат определени категории на услови за да се стекнат со истата, сепак, во претежен дел, граѓаните кај нас во значително поголема мера можат да остварат или заштитат свои права во кривична постапка отколку во граѓанска. Ова, во главно се должи на поинтензивна и поголема примена на институтот поставување на бранител по службена должност, отколку на „сиромашко право“ во било кој од процесните закони. За илустрација, остварување на права во семејни спорови, особено кога станува збор за финансиски зависни жени е далеку посложено прашање, отколку заштита на правата на обвинето лице за кое законот предвидува задолжителна одбрана, па со тоа и поставување на таков бранител од страна на судот. Врз основа на ова, жените во првиот пример се соочуваат со диспропорционално поголеми трошоци за остварување на своите права, а особено кога станува збор за комплексни правни спорови како на пример утврдување на право на сопственост, делба на имот и сл.

Географските и културни односно лингвистички бариери кои се среќаваат во пристапот до правда подразбираат пречки за лицата од руралните средини кои се соочуваат со потешкотии во транспортот и достапноста на централизираните државни институции, а со тоа на судовите, но и на адвокатите и останатите стручни практичари. Понатаму, културолошките разлики и јазичните бариери можат дополнително да придонесат кон потешкотии за сфаќањето на комплексниот судски систем и да бидат вистински предизвик за лингвистичките и етнички малцинства, во смисла на зголемената потреба од сензибилизирање на постапувањето на судиите и останатите правни професионалци.

МЕТОДОЛОГИЈА

За потребите на ова истражување беше користена методологија која се базираше на специфично утврдено „теренско“ истражување во кое се користеа два метода: 1) мониторинг на судските постапки за време на нивното одржување од страна на специјализирани набљудувачи кои не беа директни учесници во расправите и 2) систематизиран прашалник во кој по извршениот мониторинг набљудувачите ги внесуваа забележаните податоци.

Набљудувачите кои беа ангажирани за потребите на овој проект, во оваа компонента беа присутни на 1.200 судски расправи во 10 основни судови во сите 4 апелациони подрачја во државата. За таа цел, беа ангажирани 16 професионални набљудувачи, правници со повеќегодишно искуство кои располагаат со подетални познавања на граѓанско-правната материја. За потребите на истражувањето, беше организирана едnodневна обука за набљудувачите, по што истите беа распределени и присуствуваа во судниците во својство на јавност. Набљудувачите се водеа од начелата на објективност и немешање, а истите беа обврзани и со начелото на доверливост. Селекцијата на предметите кои беа опфатени со истражувањето беше по случаен избор, иако беа направени обиди да биде опфатен репрезентативен примерок, односно да бидат опфатени различни видови на предмети од граѓанската област, согласно просечната застапеност на овие видови на предмети нотирани во годишните извештаи за работата на судовите.

За потребите на истражувањето, беше изготвен посебен, систематизиран прашалник во кој набљудувачите ги внесуваа прибраните податоци, а кој содржеше дополнителни индикатори за конкретни детектирани состојби за да се изврши нивно подлабинско истражување. Прашалникот се состоеше од прашања кои се однесуваат на текот на главната расправа и соодветно го следат текот на постапката пред судот, а акцентот беше ставен на неколку од институтите кои го одразуваат начелото на фер и правично судење. Прашањата беа конципирани на начин што овозможуваа да бидат опфатени квалитативни и квантитативни индикатори за степенот на примена на ЗПП, но и на меѓународно ратификуваните документи кои го регулираат правото на фер судење. Затворените прашања кои нудат два или повеќе одговори се доминантен дел од прашалникот и истите овозможуваат посоодветна машинска и статистичка обработка на одредени трендови забележани како проблематични или позитивни при примената на ЗПП. Овие прашања се надополнети со неколку отворени прашања, каде набљудувачите можеа наративно да појаснат одредени одговори, да дадат свое видување, како и да нотираат факти за кои не е предвидено посебно прашање во прашалникот. На овој начин се овозможи да бидат опфатени повеќе квалитативни индикатори за постапката, така што податоците кои се добиваат од страна на набљудувачите даваат јасна, непосредна, објективна и транспарентна слика за предметот или расправа кои се предмет на мониторинг. По прибирањето на овие податоци, истите беа внесени во компјутерска база на податоци, а подоцна беа предмет на анализа и обработка за да се изведат конкретни заклучоци за состојбите во периодот на мониторинг.

ПОДАТОЦИ ОД ИСТРАЖУВАЊЕТО

ВОВЕД ВО ЗПП

ЗПП претставува „закон со кој се уредуваат правилата на постапката врз основа на кои судот расправа и одлучува во споровите за основните права и обврски на човекот и граѓанинот, за личните и семејни односи на граѓаните како што се работните, трговските, имотните и другите граѓанско-правни спорови“¹. Овој закон иако незначително поразличен од Законот за процесна постапка од 1977г. апликативен на територијата на поранешната СФРЈ, за прв пат по осамостојувањето на РСМ е донесен на 01.07.1998г. По неговото донесување истиот е менуван во 2005г., кога е извршено надградување на постоечките нормативни решенија и унапредување на постапката во поефикасна, а потоа и во 2010г., кога аргументацијата за промени на законскиот текст е насочена кон воспоставување на посоодветни законски механизми со кои би се обезбедило побрзо и поефикасно постапување на судовите во овој вид на предмети, со цел да се постигне правосилно разрешување на споровите помеѓу правните субјекти во пократок временски период, со што би се обезбедиле правни претпоставки за почитување на начелото на судење во разумен рок и поголема правна сигурност. Во 2015г. се настапени можеби и најсуштинските измени, а се во насока на зголемување на степенот на одговорност на странките во спорот, за успехот во истиот, преку овозможување на непосредно и без претходна дозвола на судот да поставуваат прашања, поголема пристапност до доказите со кои странките не располагаат, задолжително водење на тонски записи од судењата, зголемување на праговите за вредност на спорот кај одредени видови на спорови, како и задолжително воведување на медијација како претходница на парничната постапка, а за стопански спорови со одредена вредност на спорот.

Најважните измени, кои се од значење и за самата оваа анализа, а во насока на пристапот до правда и навременоста на истата, се измените кои упатуваат на оневозможување за одолговлекување на постапката, а особено преку воведување на конкретно решение до кога можат да се предлагаат докази, како и евентуални нови факти, напуштање на институтот кој придонесуваше во пролонгирање на траењето на постапките- „мирување на постапката“, но и воведување на куси рокови за одлучување преземање на определени процесни дејствија, како и воведување на „пресуда поради неподнесување одговор на тужба“ и „пресуда без одржување на расправа“.

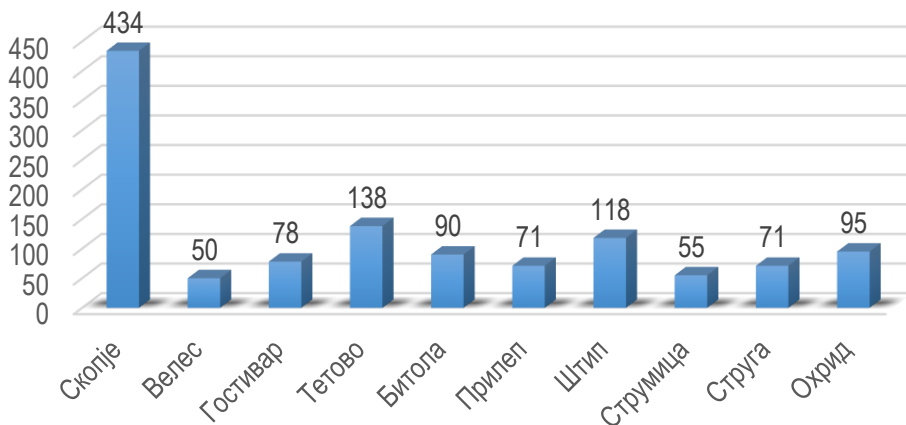
ОПШТИ ПОДАТОЦИ

Како би се постигнала што поголема географска распространетост на овој дел од активностите, судскиот мониторинг, беше креирана мрежа на набљудувачи распространета на сите четири апелациони подрачја, при што опфатени беа судовите во Скопје, Велес, Гостивар, Тетово, Битола, Прилеп, Штип, Струмица, Струга и Охрид. Во рамките на овој процес беа набљудувани вкупно 1.200 судски расправи односно 736 граѓански предмети.

Најголемиот број на расправи односно предмети, со оглед и на самата големина и обем на работа, беа набљудувани во Основниот суд граѓански суд во Скопје-434, потоа во Тетово-138, Штип-118, Охрид-95, Битола-90, Гостивар-78, Прилеп-71, Струга-71, Струмица-

¹ Чл. 1 од ЗПП

55, и Велес-50 (графикон бр.1). Процесот на мониторинг траеше во временски интервал од 2 години и и 3 месеци, почнувајќи од месец септември 2018., па се до крајот на месец декември 2020 г., што веројатно е и најдолгиот и најконзистентен мониторинг на судски постапки спроведен од страна на Коалицијата во рамки на еден проект. Целта на должината на истиот беше да се обезбедат односно соберат што е можно поголем број податоци од кои би можело да се извлечат што порелевантни заклучоци, насоки и препораки.

Графикон бр.1

Согласно чл.34 од ЗПП, во овој вид на постапка судовите судат во совет, а законот определува дополнително во кои случаи судија поединец при што, во решавањето на предметите од својата надлежност ги има сите права и должности што му припаѓаат на претседателот на советот и на советот. Во првостепената постапка, споровите ги суди совет составен од од еден судија како претседател на советот и двајца судии поротници или пак судија поединец. Законот предвидува надлежност на судија поединец во спорови за имотно-правните барања кога вредноста на предметот на спорот не го надминува износот од 3.000.000 денари; кога во текот на постапката странките сами ќе се спогодат имотно-правните спорови да ги суди судија поединец, без оглед на вредноста на спорот; во споровите поради смеќавање на владение; во постапката по предметите за правна помош.

Врз основа на вака поставените законски одредби, во методологијата за прибирање на податоци, беше предвиден и дел кој се однесува односно кој ќе го следи надлежниот состав кој постапува по предметите. Па така, видно и од графичкиот приказ бр.2, во доминантен дел или 75% од следените расправи, постапувал судија поединец. Додека пак следниот графички приказ (бр.3) ја прикажува состојбата со застапеноста односно соодносот на странките во постапката. Имено, ЗПП предвидува дека странка во парнична постапка може да бидат секое физичко или правно лица, кое има деловна способност да биде дел од правниот промет. Во отсуство на деловна способност, странката на која не е и препознаена истата, ја застапува нејзиниот законски застапник, кој во случај на малолетни странки во постапката, претставува нивниот родител, а доколку пак се работи за одземена деловна способност, законскиот застапник е определен со закон или акт на државен орган. Врз основа на ова, графиконот 3 упатува колку од следените спорови биле спорови помеѓу физички лица, правни лица или пак физичко со правно лице. Од овој приказ може да се

забележи дека процентуалната застапеност помеѓу странки- физичко со правно лице и физички лица е без малку изедначена. Многу мал процент од следените предмети, само 1% се однесува на предмети во кои спор имале две правни лица.

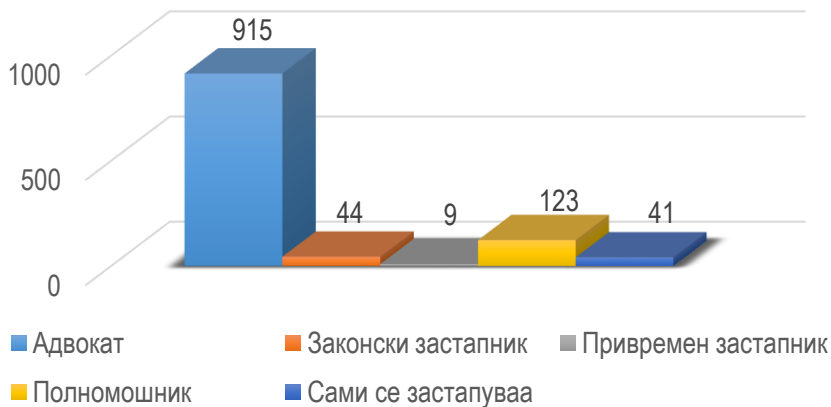
Графикон бр.2

Графикон бр.3

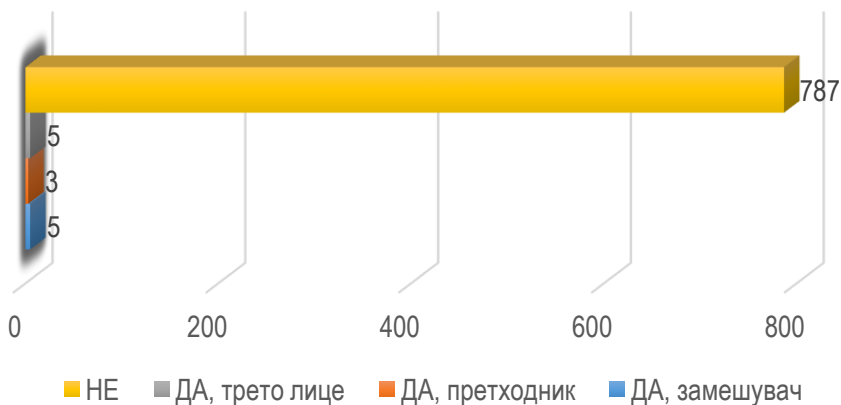
Законот предвидува дека странките можат да преземаат дејствија во постапката лично или преку полномошници, а како полномошник на странката може да се јави: адвокат, лице дипломиран правник кое со странката е во работен однос, при што како подуслов за ова законот определува дека е потребно да станува збор за предмет чија вредност на спорот надминува 1.000.000ден., а лицето да е дипломиран правник со положен правосуден испит и роднина по крв во права линија, брат, сестра или брачен другар, доколку е потполно деловно способен. Дејствијата кои овие лица ги преземаат во рамки на постапката, а во границите на полномошното кое го имаат, има исто правно дејство како да ги презела самата странка.

Врз основа на вака предвидените околности за застапување на странките во постапката, а од собраните податоци во следените судења, во следниот графички приказ (бр.4) може да се забележи дека во најголем дел- на 915 рочишта, странките биле застапувани од лиценциран професионалец за застапување- адвокат, на 123 овие лица биле застапувани од полномошник, на 44 присутен и во својство на странка бил законскиот застапник, на 9 се јавувал привремен застапник или лице кое судот го назначил, а кое се поставува кога редовната постапка околу назначувањето на законски застапник на тужен би траела долго, поради што за едната или за двете странки би можело да настанат штетни последици, а на 41 рочиште странките самостојно се застапувале. Овој мал процент на самозастапување од страна на странките во постапката се должи на зголемената правна култура на населението и адресирање на своите правни проблеми и прашања до професионалци чија работа е токму тоа- заштита на правата на граѓаните пред надлежните судови.

Графикон бр.4

Законот за парнична постапка предвидува покрај странките во постапката да се вклучи и лице кое има правен интерес (една од странките да успее) во парница што тече меѓу други лица или замешувач; лицето кое е претходник на тужено лице кое се јавува како држател на некој предмет или корисник на некое право, а тврди дека предметот го држи или правото го врши од име на трето лице може и трето лице. Со оглед дека и овие лица имаат правен интерес од исходот на спорот, нивната застапеност низ постапките беше идентично евидентирана. Па така, од прибраните податоци можеме да констатираме дека во минимален, скоро незначителен дел, во постапките се јавувале како замешувачи, така и трети лица, а во сосема минорен и биле определени претходници(Графикон бр.5).

Графикон бр.5

УСЛОВИ ЗА ОДРЖУВАЊЕ НА РАСПРАВА

Секоја парнична постапка се поведува со тужба. Таа претставува иницијален акт, парнично дејствие со кое одредено деловно способно лице отпочнува една постапка со која

на судот како надлежен орган се наметнува должност да постапува, а самото барање претставува основ за заштита или остварување на признати права. Тужбата ја поднесува лице чие право е повредено или истото смета дека му е повредено или пак не му е признато или има потреба од остварување или промена на некој правен однос. А се поднесува против лице во однос на кое се бара остварувањето или заштитата на правата или уредување на односите.

Со поднесувањето на тужбата, како што веќе наведовме, за судот се создава обврска за постапување, а пред се за испитување дали постојат законски утврдените услови и околности за истата да се земе во работа и понатамошно постапување. Првична обврска за судот е да утврди дали истиот е стварно и месно надлежен за постапување, дали евентуално е веќе одлучено за таа работа или пак можеби во тек е парница, дали истата е поднесена во законски предвидените рокови, доколку такви се утврдени, дали странките имаат својство на странки(странечка способност) и сл.

Откако судот ќе ја прими тужбата, истиот врши подготовки за главна расправа. Овие подготовки опфаќаат претходно испитување на тужбата, доставување на тужбата до тужениот на одговор на тужба, одржување на подготвително рочиште и закажување на главна расправа. По приемот на одговорот на тужба или по протекот на рокот за поднесување на одговор на тужба, судот најдоцна во рок од осум дена ќе закаже подготвително рочиште, а истото ќе го одржи најдоцна во рок од 50 дена сметано од денот на закажувањето². Од обработените податоци е констатирано дека во сосем незначителен процент од 5%, тужените не практикувале да поднесат одговор на тужба, а со тоа и да земат активно учество во иницијалниот дел од постапката.

Имајќи предвид дека едно од основните начела во парничната постапка е начелото на контрадикторност на постапката или обострано сослушување на странките, судот овозможува на двете страни, а особено на тужената, да се изјасни за барањата и наводите на тужителот. Ова изјаснување се дава како во можноста за поднесување на одговор на тужбата, така и понатаму во постапката преку присуство и активно учество на странките во постапката. Доколку странката одбере да не се појави во постапката, на тој начин ја изразува сопствената волја да не расправа за предметот, поради што понатаму е согласна и да ги сноси евентуалните штетни процесно-правни последици по неа, или пак спорот да биде решен на нејзина штета, доколку не се појави. Законот предвидува одредби согласно кои доколку тужителот не се појави и не го оправда својот изостанок, тужбата да се смета како повлечена и да има статус како истата никогаш и да не била поднесена. Од прибраните податоци, констатирано е само во два од осумте случаи каде дошло до повлекување на тужбата, дека причината е токму ова- непојавување на тужител за рочиште.

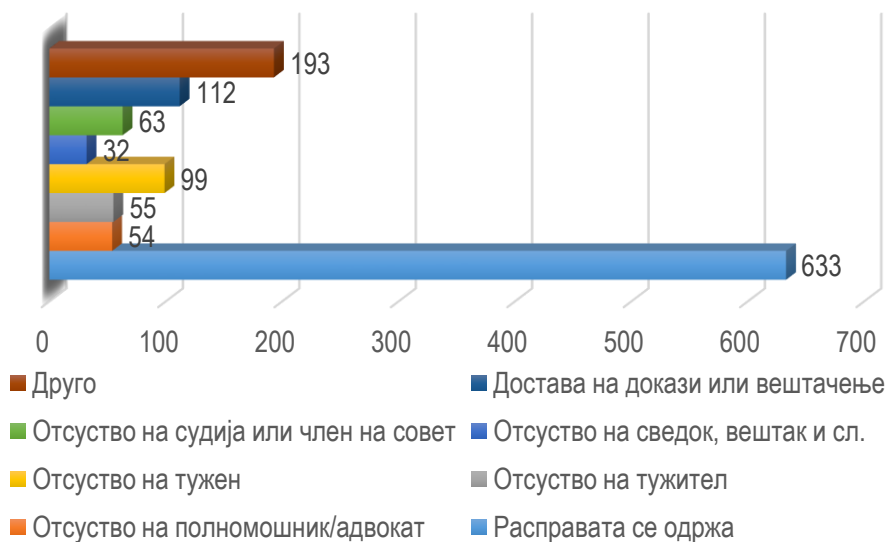
За разлика од тужителот, одредбите кои се однесуваат на тужениот во овој дел од постапката не се така ригорозни. Имено, истите предвидуваат дека „Ако на првото рочиште за главна расправа не дојде тужениот, а изостанокот не го оправдал и нема услови за донесување на пресуда поради изостанок, како и кога на некое подоцнежено рочиште ќе изостане тужениот, расправата може да се одржи.“³. Оттука, последиците за тужениот во

² Чл.271 ст.1 од ЗПП

³ Чл.280 ст.2 од ЗПП

отсуство на можност за носење на пресуда поради изостанок би биле, развој и тек на постапката без негов придонес во истата и евентуален негативен исход за него.

Врз основа на погоре наведеното, а изоставувајќи ја можноста за „завршување“ на постапката доколку некоја од потребните странки во истата не се појави, во графичкиот приказ бр.6 ги анализираме најчестите причини поради кои расправите биле одложени.

Графикон бр.6

Во истиот, како што може да се забележи 53% од рочиштата се одржани, за разлика од годишниот стандард на одложени расправи во кривичните постапки од 55%⁴ од предметите. Најчестата причина за одлагање на расправите покрај сите останати некатегоризирани околности, вметнати во категоријата „друго“, е потребата од доставување на докази или пак вештачења. Веднаш потоа е одлагање на расправите поради доставување на докази или пак вештачење, на 112 рочишта. За потемелна проверка на овој податок, предвидено беше и дополнително прашање кое обезбеди одговор по однос на тоа дали рочиштето е одложено поради доставување на нови докази или вештачење. Во 32% од рочиштата е констатирано дека истите се одложени токму на оваа околност. Понатаму се вбројуваат отсуството на тужениот, за кој веќе споменавме дека доколку не го правда изостанокот, не претставува пречка за одржување на рочиштето, отсуството на тужител или полномошник адвокат се јавува во без малку идентичен број на рочишта-55 односно 54, но она кое што изненадува е отсуството на судија или член на совет во 5% од мониторираните рочишта или 63 од вкупно 1.200. Претпоставка е дека судот би требало да е целосно подготвен за одржување на расправи, па оттука и соодветно менаџирање на насрочените рочишта и план за работа. Но, во конкретниов случај, а особено кога станува збор за изминатата година, како оправдување за оваа појава може да се даде резултатот од

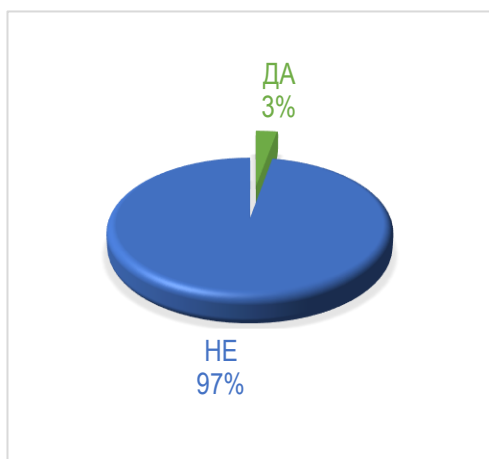
⁴ Системски мониторинг на кривични судски постапки во 2020 година- Коалиција „Сите за правично судење“

последниците на глобалната пандемија, која не го одмина ниту правосудството, па отсуството на судскиот кадар како услов за одржување на рочиштата може да се препише на истата.

Врз основа на погорното прашање кое се однесува на отсуството на странките во постапката, подлабински го разгледавме прашањето преку прибирање на податоци за тоа дали странките чие присуство е неопходно, се навремено и уредно повикани со покани од страна на судот. Графичкиот приказ бр.7 ни упатува на тоа дека во голема мера, судовите навремено и уредно ги повикуваат странките, со мал исклучок од 2% каде ова е отстапка, што генерално е за пофалба. Но, загрижува малиот тренд на одлагања, прикажани во графичкиот приказ бр. 8, кој посочува дека во 3% од рочиштата, судот дозволил одлагање на расправата на барање на странките и тоа без соодветна аргументација од истите.

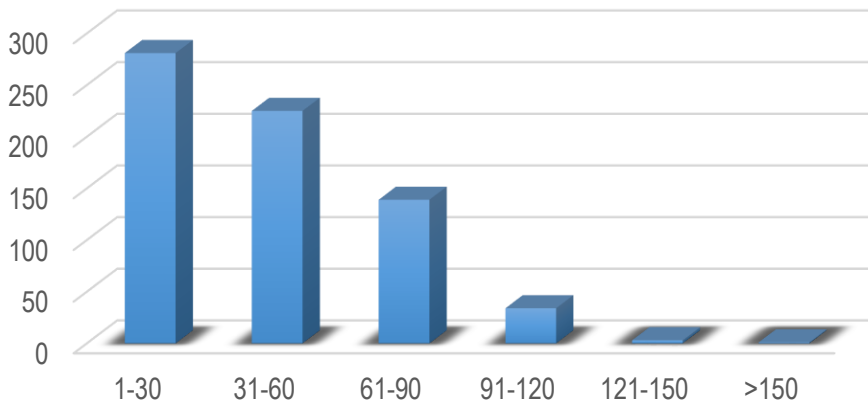

Графикон бр.7

Графикон бр.8

Кога станува збор пак за временскиот период односно интервал помеѓу насрочените рочишта за главна расправа, податоците упатуваат дека во претежен дел, истите се закажувани со динамика од 30 до 60 дена. Поточно, временскиот период потребен за одржување на следно рочиште, судот во најголем процент го дефинира на 30 дена, веднаш потоа во временски интервал до 60 дена, а најдолго времетраење од едно до друго рочиште при спроведениот мониторинг е евидентирано на повеќе од 150 дена односно 210 дена или 7 месеци.(Графикон бр.9)

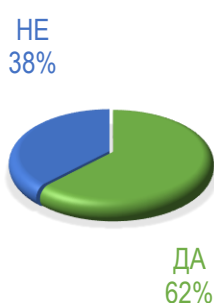
Графикон бр.9

ЈАВНОСТ НА ПОСТАПКИТЕ

Начелото на јавност на постапките е едно од основните начела на кои се темели парничната постапка. Истото подразбира јавност во конкретна смисла- право на едно лице кое се јавува во својство на странка на постапката, да присуствува на сите дејствија кои се преземаат во текот на судењето и во општа смисла- право на секое лице кое нема правен интерес, да присуствува на главна расправа. Законот предвидува дека главната расправа е јавна. Исклучок од ова правил се разбира е предвидено во истиот, каде во чл. 293 се вели дека „Советот може да ја исклучи јавноста за целата главна расправа или за еден нејзин дел, ако тоа го бараат интересите за чувањето на службена, деловна или лична тајна, интересите на јавниот ред или причините на моралот.“, како и дека „Советот може да ја исклучи јавноста и во случај кога со мерките за одржување на редот предвидени во законот не би можело да се обезбеди непречено одржување на расправата.“ Се разбира, исклучувањето не се однесува на странките, нивните законски застапници, полномошниците и замешувачите. и овој процесен закон предвидува исклучок од можноста за целосно исклучување на јавноста, а тоа е кога Советот дозволува на главната расправа на која е исклучена јавноста да присуствуваат одделни службени лица, како и научни и јавни работници, ако тоа е од интерес за нивната служба, односно научна или јавна дејност. Во секој случај, за исклучувањето на јавноста одлучува советот со решение кое мора да биде образложено и јавно објавено, во спротивно прави повреда на постапката.

За потребите на оваа анализа, токму начелото на јавност н постапките беше разгледувано низ призмата на неколку индикатори како што се на пример-дали судењето беше јавно објавено на огласна табла или пак монитор пред самата судница каде истото се одржува, дали јавноста е исклучена од судењето и дали е донесено решение за тоа. Графиконот 10 ни посочува дека 38% од рочиштата кои беа предмет на следење биле одржани без за нив да биде поставено било какво известување на огласна табла или монитор пред судниците. Се разбира, не сите судови во државата располагаат со доволно електронски уреди на кои можат да се следат судењата и нивниот распоред, но затоа пак праксата на известување за распоредот на дневните судења на огласна табла непосредно

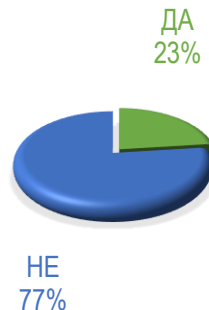
до самата судница, е нешто кое со години наназад опстојува како опција. Оттука не е јасно зошто некои од судовите и судиите кои постапуваат не ја следат истата, кога таа е единствен начин како странките кои имаат судење, би можеле полесно да се ориентираат и навигираат низ судските згради, идентификувајќи ги судниците каде би им се одржало судењето. Ова можеби и во голема мера се должи на податокот дека 24% од следените рочишта се одвивале во канцеларија наместо во судница, па имајќи ги предвид логистичките можности, објавувањето на распоред веројатно е и предизвик во некои судски згради, но во никој случај не може да биде оправдување за недоволното објавување информации во врска со ова прашање.

Графикон бр. 10

Графикон бр.11

Графикон бр.12

Јавноста на судењата е исклучена во минимален 1% од истите(Графикон бр.11), што не претставува воопшто алармантна бројка имајќи ги предвид законските одредби каде стриктно се посочува во кои случаи и поради која оправданост, судот би пристапил кон ваквата одлука. Она што загрижува само е фактот дека во 77% од предметите(графикон бр. 12), судовите не донеле и јавно објавиле решение за исклучување на јавноста, во која би ги образложиле причините за тоа, што несомнено упатува на фактот за своеволно постапување на некои од судечките судии односно совети.

ПРАВО НА ПРЕВОД

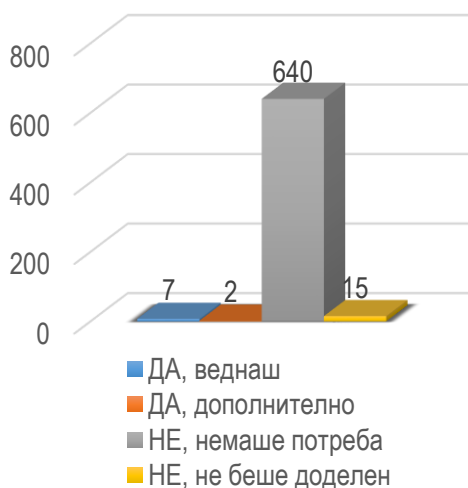
Европската конвенција за човекови права, како документ кој е ратификуван и од страна на нашата држава, го гарантира правото на фер и правично судење низ призмата на неколку елементи кои го градат тој концепт. Еден од нив е и правото на превод на јазик разбирлив за лицата во постапките. Практиката на ЕСЧП упатува на тоа дека надлежните органи се должни да обезбедат превод на секое лице веднаш кога ќе се појават причини поради кои е јасно дека истото нема доволно познавање на јазикот за да може ефикасно и ефективно да ја пружи својата одбрана или да учествува во постапката.

Од друга страна пак, Законот за парничната постапка предвидува дека странките и другите учесници во постапката граѓани на Република Македонија, чиј јазик не е македонскиот јазик и кирилското писмо, а не е ни службен јазик различен од македонскиот јазик и кирилското писмо, во постапката имаат право при учество на рочиштата и при усно

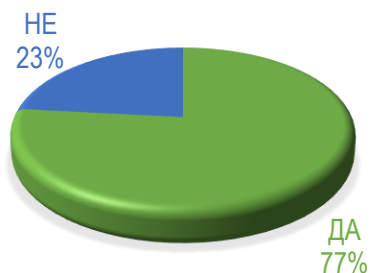
преземање на други процесни дејствија пред судот да го употребуваат својот јазик. За истите се предвидува усно преведување на нивниот јазик за содржината која се изнесува на рочиштето, како и усно преведување на исправите кои се користат на рочиштето за докажување. Судот има обврска странките и другите учесници во постапката да ги поучи за правото усната постапка пред судот да ја следат на својот јазик со посредство на преведувач, а реализирањето на оваа обврска се евидентира во записникот односно тонскиот запис.

Со оглед дека правото на превод е клучно за следењето на спорот од страна на странките во постапката, во насока на истото, а со цел да се евалуира правилната примена на овие одредби во постапката, од страна на набљудувачите, врз основа на предвидената методологија беше евидентирана примена на правото на превод. Од обработените податоци прикажани во графиконот бр.13 може да се заклучи дека во голема мера од расправите каде е евидентирана потребата од превод, констатирано е дека странките не користеле превод, на 7 расправи веднаш бил обезбеден превод, на 2 дополнително откако странката побарала, а на 15 не бил доделен. Дополнително на овие податоци, се надоврзува и процентот на расправи во кои на странката на која и бил потребен преведувач (графикон бр.14), не била ниту поучена за тоа право. Станува збор за 23% од расправите каде судот ја пропуштил оваа обврска, за која како што споменавме погоре, е задолжително да се внесе и во самиот записник, без оглед дали е пишан или тонски запис.

Иако станува збор за релативно мал број на предмети каде е направена ваква повреда, сепак тоа не може да биде прифатливо, особено доколку се земе предвид дека станува збор за право кое е предвидено во процесниот закон, Уставот, како и во повеќе меѓународни документи кои се ратификувани во домашното право. Дотолку повеќе што прекршувањето на одредбите за правото на преведувач и обезбедување на квалитетен превод директно влијаат врз способноста на едно лице активно да учествува во текот на постапката и да го исполни елементот на контрадикторност на истата.

Графикон бр.13

Графикон бр.14

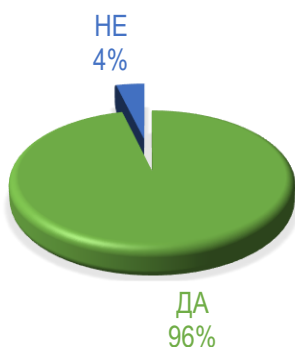
Согласно мислењето на одредени судии, дел од одржаната работна средба во рамките на проектните активности, мал е бројот на странки кои бараат да се обезбеди преведувач во постапката и во пракса обично самите судии инсистираат да се обезбеди преведувач за непречено водење на постапката.

ГЛАВНА РАСПРАВА

По претходните проверки по поднесената тужба и примениот одговор на тужба, судот има обврска во рок од 8 дена да закаже рочиште кое би се одржало во рок од 50 дена од закажувањето. Законот предвидува обврска за странките на постапката, најдоцна на подготвителното рочиште (на кое претходно се расправа за прашања што се однесуваат на пречките за натамошниот тек на постапката) да ги изнесат сите факти и докази врз кои ги засноваат своите наводи, како и да ги достават исправите и предметите кои имаат намера да ги употребат како доказ во постапката. На подготвителното рочиште судот го определува следниот термин (датум и час) на одржување на рочиштето за главна расправа во рок кој не може да биде пократок од осум дена ниту подолг од 60 дена, а во сложените предмети најмногу до 90 дена сметано од денот на одржаното подготвително рочиште, доказите кои ќе се изведуваат, сведоците и вештаците кои ќе бидат поканети на главната расправа.

Во текот на главната расправа ќе се расправа за предлозите на странките и за фактичките наводи со кои странките ги образложуваат своите предлози, односно ги побиваат предлозите на противникот, како и за доказите понудени од нивна страна, ќе се изведуваат доказите и ќе се претресуваат резултатите од нивното изведување. Судот има обврска во текот на главната расправа да внимава да се изведат сите прифатени докази, а при тоа истиот, со поставување на прашања и на друг целесообразен начин (кој не е подетално утврден во законот) се грижи во текот на расправата да се изнесат сите решителни факти, да се дополнат нецелосните наводи на странките за важни факти, да се означат или дополнат доказните средства што се однесуваат на наводите на странките и воопшто да се дадат сите разјаснувања потребни за да се утврди фактичката состојба важна за одлуката.

Во контекст на понапред споменатото начело на контрадикторност во постапката, од особено значење е странките во постапката да ги имаат меѓусебно доказите кои се предложени од спротивната страна, како би можеле соодветно да ги „предизвикаат„ истите и да опонираат на одредени тврдења. Врз основа на тоа, предмет на следење беше токму и примената на ова начело, низ призмата на неколку индикатори односно прашања кои што набљудувачите ги евидентираа. Па така, од графичкиот приказ бр.15 може да се увиди дека во 4% од следените расправи, доказите кои се предложени и доставени до судот, не се доставени и до спротивната странка во постапката, нешто, што во принцип навистина влијае на развојот на стратегијата која ја применуваат странките во постапката за аргументирано да се спротивстават на нечии тврдења или барања. Идентично како и претходното прашање, и следното е особено важно за примена на начелото на контрадикторност, а истото се однесува на можноста странките да се произнесат и изјаснат по однос на барањата и наводите од спротивната страна. Како и во претходниот графички приказ и во овој (бр.16) може да се увиди дека станува за мал процент-6%, но сепак евидентиран, што упатува на фактот дека е неопходна крајна претпазливост на арбитражите во постапката со цел да испорачаат фер и правична постапка за двете странки во истата.

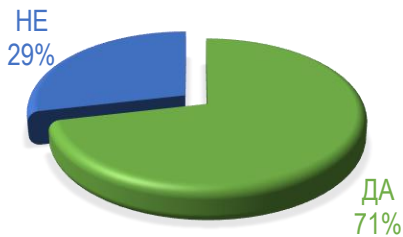
Графикон бр.15

Графикон бр.16

Како што веќе споменавме, судот има обврска во текот на главната расправа да внимава да се изведат сите прифатени докази, но кои докази ќе ги прифати и изведе одлучува самиот суд согласно чл. 285 ст.2 од ЗПП, а врз основа на лична проценка за тоа кои смета дека (не) се важни за одлуката која треба да биде донесена. Во секој случај, кога го донесува решението, во врска со предложените докази судот треба да ги има предвид неколкуте основни начела на парничната постапка: начелото на утврдување на вистината, начелото за диспозиција на странките во користењето на правата што им припаѓаат во постапката, но и спречување на нивната злоупотреба, начелото на економичност на постапката и др⁵. Оттука, во процесот на прибирање и обработка на податоците е констатирано дека во 29% од рочиштата, судот не дал образложение во своето решение зошто некои докази кои странките ги предложиле, не се прифатени од страна на судот(графикон бр.17). Додека пак во 11% од предметите, странката која го предложила сведокот немала можност директно и непосредно да ги испраша(графикон бр.18). Ова е очигледен остаток од претходниот систем на парнична постапка кога прашањата се уште се адресираа до сведоци посредно преку судот, кој најчесто и вршеше преформулации на истите, па изворната информација од страна на сведоците за она што истите непосредно забележале, знаеше и да изгуби од својата смисла.

⁵ Коментар на Законот за парничната постапка, Академик 2016, д-р Кирил Чавдар, д-р Кимо Чавдар

Графикон бр.17

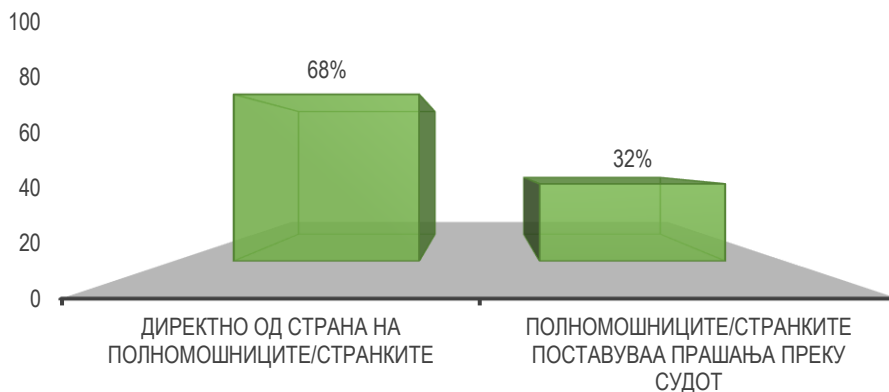

Графикон бр.18

Ставот и на судиите кои беа присутни на работната група по однос на правниот пристап до правда е дека кога се одбива доказ причината мора да биде накратко образложена. Што е во иста линија со облигаторниот концепт во законот - во случај на одбивање на предложените докази да се образложи причината за таквата постапка. Тоа значи дека законот не остава слобода на судот самиот да реши дали ќе ја образложи или не својата одлука, туку истиот е обврзан тоа да го направи. Поради тоа, неопходно е напуштање на праксата на судовите на само паушално констатирање за одбивање на доказите во постапката, без давање на образложение за тоа, како не би се оставило простор за сомневање на пристрасноста на судијата во постапката и до крај би се испочитувале правата на странките во постапката.

Токму затоа се и вметнати законските измени во 2015г. кога се потенцира акузаторниот елемент на постапката со изречна нагласена активност на странките, не само при предлагањето на доказите, во контекст на товарот на докажување, туку и при изведувањето на истите со воведувањето на тој спротивставен елемент во постапката. А повредата на вака предвидените одредби претставува апсолутна суштествена повреда на постапката.

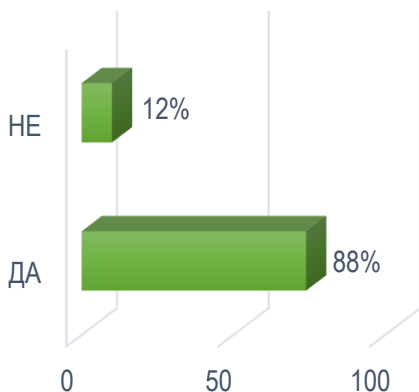
Во контекст на погорното е и следењето на начинот на испрашување од страна на странките во постапката или пак нивните полномошници. Поточно, констатирано е дека во 32% од рочиштата, полномошниците односно странките во постапката своите прашања ги поставувале посредно, преку судот, додека 68% тоа го направиле директно(графикон бр.19).

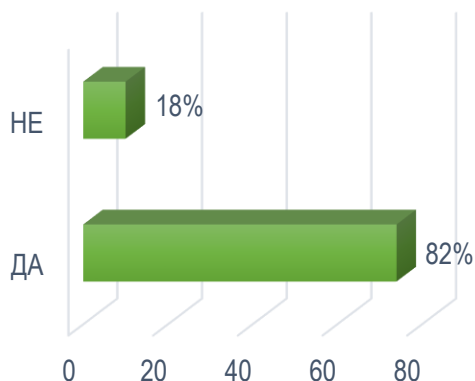
Графикон бр.19

Кога станува збор за начинот на сослушување на сведоците од аспект на доказната вредност на нивните искази, од особено значење е истите да бидат сослушани поединечно и во отсуство на сведоци кои покасно би биле сослушани. Ова најчесто е за да се оневозможи евентуално адаптирање на исказите на понатамошните сведоци, како и да се обезбедат услови доколку се најде за потребно да биде спроведено соочување на сведоците. Единствено така, во отсуство на едни од други, истите би можеле непречено и објективно да ги изнесат своите непосредни впечатоци за конкретната работа за која се повикани. Овој начин на сослушување е јасно утврден и во самиот ЗПП, кој на тој начин обезбедува објективност при сослушувањето. Единственото оправдување за неотстранување на сведоците при испитување на понатамошните сведоци е околноста дека истите веќе биле испитани, па судот определил тие да останат и понатаму во судница. Но, како што напоменавме, станува збор исклучиво за веќе испрашани сведоци. Оние кои се уште не доаѓаат на ред за испрашување е недозволиво да бидат присутни во судница за време на испитување на други сведоци.

Имајќи ја предвид важноста на оваа одредба, начинот на кој судот постапува со сведоците во овие конкретни случаи беше составен дел од предвидената методологија, во која беше предвидено прашање -Дали сите предложени, а дотогаш несослушани сведоци, беа отстранети од судницата при сослушувањето на друг сведоци? Како што може да се забележи од графичкиот приказ бр.20, во 12% од случаите сведоците кои сè уште не биле сослушани, не биле отстранети од судницата и истите биле присутни за време на давањето на искази на други сведоци, поради што постои опасност за несомнено „контаминирање“ на исказите на овие сведоци.

Графикон бр.20

Графикон бр.21

Законот предвидува дека странките можат да изнесуваат нови факти и да предлагаат нови докази, како и да упатуваат поднесоци во кои ќе наведат нови факти и нови докази на првото или на кое било од наредните рочишта на главната расправа, само ако сторат веројатно дека без своја вина не биле во можност да ги изнесат, односно да ги предложат во дотогашниот тек на постапката. Ова најчесто се однесува на вештачења, кои странките ги побарале, но вештаците не успеале да ги подготват до отпочнување на постапката односно до подготвителното рочиште или рочиштето за главна расправа. Од прибраните податоци се констатира дека дури во 18% од предметите(Графикон бр.21), странките и после подготвителното/првото рочиште од главната расправа доставиле, а судот прифати дополнително приложување или пак изведување на докази.

Кога во судот се повикуваат сведоци, истите пред да ги дадат своите искази, се опоменуваат дека се должни да ја зборуваат вистината и дека не смеат ништо да премолчат, по што истите се предупредуваат од последиците од давање на лажан исказ пред судот. Ова е еден вид на процесна гаранција за странките во постапката дека ќе бидат изнесени објективни гледишта, а со цел за утврдување на правилна и целосна фактичка состојба, но и вистина.

Од прибраните податоци по однос на ова прашање се констатира дека во 13% од случаите (графикон бр. 22), сведоците не се предупредени од судот за последиците од давање на лажан исказ. А дополнително, иако и самиот законски текст остава можност, а не задолжение за судот да го обврзе сведокот со давање на заклетва за вистинитоста на својот исказ, забележано е и во многу мал процент судовите да пристапат кон задолжување на сведоците со заклетва (графикон бр.23).

Графикон бр.22

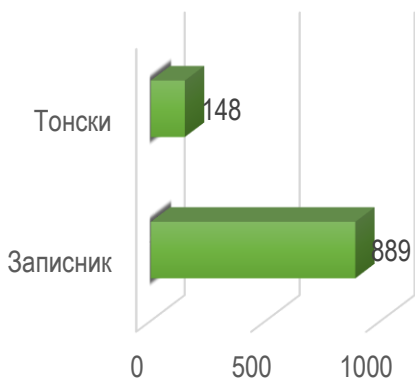
Графикон бр.23

По завршувањето со сослушување на сведоците, доколку странките го предложиле тоа, а со цел соодветно и целосно утврдување на фактичката состојба, истите можат да бидат сослушани во рамки на постапката која се води. Кон ова се пристапува кога нема други докази или кога и покрај изведените други докази е потребно да се утврдуваат важни факти. Судот може да одлучи да сослуша само една од странките, кога на пример ќе се увери дека на странката, односно на лицето кое треба да се сослуша за странката не му се познати спорните факти, или ако сослушувањето на таа странка не е можно или ако истата одбие да даде исказ или не се јави на поканата од судот. Во овие 1.200 мониторирано рочишта, набљудувачите евидентирале дека во половина од истите странките во постапката се сослушани за потребите на постапката.

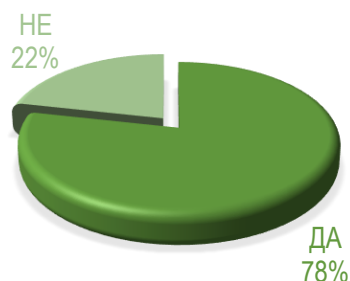
Интересен е фактот што и покрај предвиденото непречено водење на постапките, во 4% од рочиштата набљудувачите констатирале прекин на истите, како објективни, така и од субјективни причини. Па така, како најчеста причина за (привремен)прекин на рочиштето е фактот што судијата остварил телефонски повик за време на судењето или пак излегол од судницата без образложение, кое нешто е констатирано и за полномошниците во постапките, а евидентирано е и прекин на рочиштето од страна на доставните служби на судовите со цел достава на соодветна документација на судечкиот судија. Ретко, но констатирани се и прекини поради краткотрајни паузи на судењата, а особено во периодот на 2020 и 2021г. во екот на пандемијата, па како превентивни мерки кои судовите ги преземаа, беа и редовното проветрување на просториите.

Судењата и покрај законските измени во 2015г. кои влегоа во сила на 31.01.2016г., а се однесуваат на тонско снимање на рочиштата, во доминантна мера се евидентираат на записник (графикон бр.24). Овие одредби беа воведени со цел да се обезбеди посигурно забележување на исказите на странките, фактите и доказите во една постапка, а на судовите и странките во постапката ќе им овозможи полесен пристап до она што се случувало и расправало на рочиштето и во постапката, па со тоа и полесно анализирање на фактите и доказите и правилно донесување на одлуките. Но, очигледен е проблемот со располагање со соодветна техничка опрема за тоа, ostruchuvanje на кадрите за користење на истата, а како дополнување на овие проблеми се надоврзува и констатацијата за

одземање на дополнително време во фазата на подготовка за самото рочиште, па оттука можеби и свесното одбегнување на оваа пракса.

Графикон бр.24

Графикон бр.25

По изведувањето на сите докази, двете странки, почнувајќи од тужителот, имаат право накусо да му се обратат на судот со завршни зборови, со кои се резимираат правните и фактичките аспекти на предметот⁶. Ова претставува еден вид на анализа од страна на полномошниците или пак странките на постапката од аспект на (не)основаноста на барањата, правните аспекти на истите и сл. Од особено значење е истакнување на завршните зборови непосредно во форма на усно излагање од причина што доколку судот кој одлучува за барањето е составен од судии поротници, истите ниту имаат доволно правна наобразба за да креираат мислење по однос на предметот без да се сумираат и анализираат фактите, ниту пак имаат можност доколку завршните зборови се поднесуваат во писмена форма, истите да ги прочитаат и анализираат во доволна мера за да придонесат во градење на нивниот став и одлука во врска со предметите. Токму оваа повреда на начелото на непосредност, може да претставува основ за суштествена повреда на парничната постапка, а во процесот на мониторинг е констатирана во 22% од предметите(графички приказ бр.25).

НАЧЕЛО НА НЕПРИСТРАСНОСТ

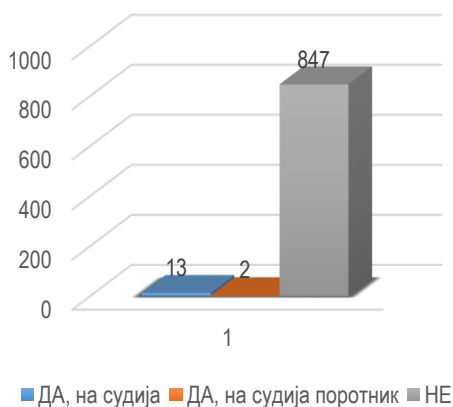
Согласно Уставот на РСМ, судовите својата судиска функција ја вршат самостојно, независно, непристрасно и законито, додека пак согласно членот 6 од ЕКЧП, секое лице има право да биде судено од страна на независен и непристрасен трибунал. Независноста на судот се одредува согласно неговата законска поставеност и ограничувања на останатите државни органи да можат да влијаат врз одлучувањето на судот, додека пак непристрасноста на судот се однесува на отсуство на пристрасност или на какви било други предрасуди што можат да бидат тестирани и утврдени на неколку начини⁷. Еден од поочигледните начини за тестирање на непристрасноста на судот е преку самата

⁶ Чл.289 од ЗПП

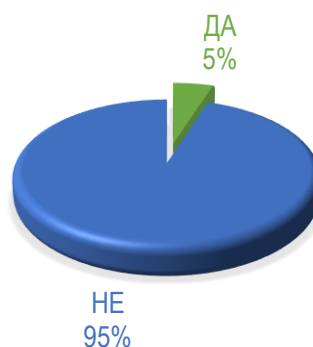
⁷ Кипријану против Кипар (Kyriianou v. Cyprus), бр. 73797/01

субјективна перцепција на учесниците во постапката, што наједноставно може да се измери преку бројот на поднесени барања за изземање на судија или судија поротник во набљудуваните постапки. За овој вид на непристрасност(субјективната) се смета дека постои се додека не се поднесат докази за спротивното, врз основа на што во пракса е многу тешко да се докаже лична наклонетост на одреден судија во постапката. Додека пак објективната оценка би била изразена преку индикаторот постоење на несоодветна ех-parte комуникација и несвесното „фаворизирање“ на една од странките во постапката.

Обработените податоци упатуваат на тоа дека во текот на целокупниот мониторинг период, од страна на набљудувачите е детектирано барање за изземање во 15 случаи и тоа, 13 на судии и 2 на судии поротници(Графикон бр.26). Оваа бројка кога би се поделила на годишно ниво, се добива број од 5 предмети во година, што за разлика од предметите во кривично правната област, претставува значително повисока бројка. Ова веројатно се должи и на фактот што за разлика од кривичната сфера, каде се јавува државата наспроти обвинетото лице, овде се јавуваат две странки во постапката со индивидуални интереси, па со самото тоа, субјективните перцепции на било која или двете странки во постапката се автоматски зголемени.

Графикон бр.26

Графикон бр.27

Објективните оценка за непристрасност на судијата во случајов доаѓа од набљудувачите ангажирани од Коалицијата, а преку следење на односите и комуникацијата на истиот со останатите странки во постапката, како и нивните полномошници. Земено тоа предвид, при обработката на податоците се констатира дека во 5% од следените предмети(графикон бр.27), евидентирана е ех-parte или несоодветна комуникација на судијата со некоја од странките во постапката или пак полномошниците.

Иако не станува збор за превисок процент, во никој случај не подлежи на оправдување, па оттука би можело да се констатира потребата за судовите односно судиите да ги унапредат своите знаења преку обуки, а во насока на препознавање на иницијативите за ех parte комуникација со странките. Имено, преку препознавањето и елиминирање на овој облик на комуникација, судот може да ги ограничи случаите кога странките се обидуваат да создадат привидна слика дека може поинаку да влијаат врз

исходот на спорот надвор од фактичката вредност на доказите со кои располагаат со што директно се влијае врз подобрувањето на перцепцијата на судот како непристрасен арбитер.

На погорната ситуација, преку еден вид на објективни критериуми за утврдување на постоење на пристрасност или „фаворизирање“ на странките во постапката, се надоврзува и податокот дека на 32 рочишта или скоро 3% од истите, една од странките веќе била во судница пред да биде повикана и втората или пак објавен предметот за расправање, додека пак во 11 случаи, само една од двете странки во постапката е прозвана односно повикана од страна на судскиот службеник. Во останатиот и доминантен дел од рочиштата, двете страни во исто време се повикани да влезат во судската сала односно судница(графикон бр.28).

Графикон бр.28

ТРОШОЦИ НА ПОСТАПКАТА

Парничните трошоци ги сочинуваат издатоците направени во текот или по повод на една судска постапка и истите опфаќаат наградата за адвокатот кој се јавува во својство на полномошник на една од странките во постапката, како и на другите лица на кои законот им признава право на награда. Законот определува дека секоја странка претходно сама ги поднесува трошоците што ги предизвикала со своето дејствие, со тоа што, по завршување на предметот, странката која во целост ќе ја загуби парницата е должна на спротивната странка да и ги надомести трошоците. Судот при донесување на решение за трошоци, ги зема предвид само оние трошоци кои биле потребни за водење на парницата, грижливо оценувајќи ги сите околности.

ЗПП предвидува одредби во кои се утврдува дека судот ќе ја ослободи од плаќање на трошоците на постапката странката, која врз основа на својата имотна состојба не е во можност да ги поднесе трошоците без штета за својата нужна издршка и нужната издршка на своето семејство. Ова ослободување подразбира: ослободување од плаќање на такси и ослободување од полагање на аванс за трошоците на сведоците, вештаците, за увид и за судските огласи. Законот предвидува и можност судот да ја ослободи странката и само од плаќање на такси ако со тоа значително би биле намалени средствата од кои се издржува

истата или пак го издржува сопственото семејство. Кога носи таква одлука, судот ги цени сите околности, а особено ја зема предвид вредноста на предметот на спорот, бројот на лицата што ги издржува странката и приходите што ги имаат странката и членовите на нејзиното семејство.

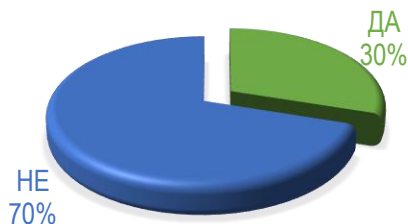
За да донесе ваков вид на одлука судот, странката треба да достави до истиот предлог за ослободување од трошоци, во кој што ќе приложи уверение од надлежниот орган на државната управа за својата имотна состојба, во кое стои износот на данокот што го плаќа домаќинството и одделни членови на домаќинството како и други извори на нивните приходи и воопшто имотната состојба на странката на која и се издава уверението. Во случај кога судот ќе донесе одлука целосно да ја ослободи странката од трошоците на постапката, на барање на истата, а доколку е тоа неопходно за заштита на правата на истата, ќе определи да ја застапува полномошник.

Законот предвидува дека судот во текот на постапката може да го укине решението за ослободување од плаќање на трошоците и за назначување на полномошник, ако утврди дека странката е во состојба да ги поднесе понатаму трошоците на постапката. Врз основа на што, судот ќе реши дали странката целосно или делумно ќе ги надомести и оние трошоци и такси од кои порано била ослободена, како и трошоците и наградата на назначениот полномошник.

Имајќи ја предвид оваа можност која ја обезбедува законот, а водени од перцепцијата за минорна примена на институтот „сиромшко право“ во кривичните постапки, и во оваа методологија предвидовме индикатори за да ја анализираме применливоста на овие одредби за странките. По обработка на податоците може да се констатира дека и во граѓанската, како и во кривично-правната област, овие институти кои предвидуваат помош од државата за лица кои се наоѓаат во финансиски неповолна состојба, ретко се применуваат. Конкретно, од целокупниот број на предмети кои беа следени, само во 1% од истите, судовите донеле одлука за ослободување на некоја од странките од трошоците на постапката (Графикон бр. 29). Ова претставува значително мал број на предмети во кои граѓаните добила некаква финансиска помош или олеснување од државата, а со цел да остварат или заштитат некои свои права. Во отсуство на вкупно поднесени барања за ваква помош или ослободување од трошоци, не би можеле во целост и објективно да констатираме дали станува збор за неусвоени предлози од странките или пак недоволен број на поднесени предлози.

Графикон бр. 29

Графикон бр.30

Кога станува збор за трошоците на постапката, во делот на постапката во фаза на објавување на пресуда, судот заедно со изрекувањето на пресудата би требало да ги утврди и трошоците и идентично како и пресудата да го објави и ова решени. Но, законот му остава можност на судот при усно објавување на пресудата или на решението со кое се налага надоместок на трошоците, судот да може да одлучи износот на трошоците да го одмери во писмено изработена пресуда, односно решение, ако решението треба да се достави до странките. Па врз основа на вака поставената регулатива, судовите во голем процент-70% видно и од графичкиот приказ бр.30, не ги објавуваат решенијата за трошоците заедно со објавувањето на пресудата.

ПРЕСУДА

Судот одлучува по пресуда за главната работа предмет на спор и за споредните барања. Доколку пак постојат повеќе барања, судот за сите тие барања по правило ќе одлучи со една пресуда. Пресудата се донесува и објавува во име на граѓаните на Р.С.Македонија, а истата се донесува веднаш по заклучувањето на главната расправа на записник односно тонски запис и ја објавува судијата поединец, односно претседателот на советот, во зависност од тоа во каков состав постапува судот во конкретниот предмет. Во случаи кога станува збор за посложени предмети, судот може да го пролонгира донесувањето на пресудата за 8 дена од денот кога ја заклучил главната расправа. Тогаш, истиот е должен да одржи рочиште на кое ќе ја објави пресудата во тој рок, а ова рочиште се закажува на рочиштето на кое главната расправа е заклучена. Независно од тоа дали странките за тоа биле известени, односно дали се појавиле и се присутни на тоа рочиште, судот има обврска да ја објави пресудата.

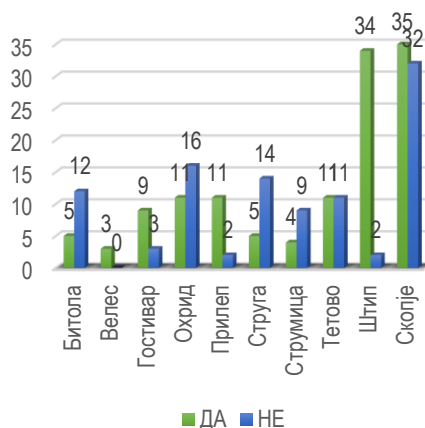
Токму ова последново, обврската на судот за објавување на пресудата независно од околностите, а имајќи ја предвид долгогодишно нотираниот пракса за необјавување на пресуди, составен дел од методологијата за мониторинг беше и индикаторот за тоа дали судот ја закажал и објавил пресудата по конкретните предмети на кои беше вршена опсервацијата. Прибраните податоци упатуваат на континуираната пракса за необјавување на пресуди и покрај законската обврска во 44% од предметите

(Графикон бр.31). Кога ќе се примени компаративен пристап во судовите од различните географски подрачја, може да се констатира дека основните судови во Струга, Битола, Струмица и Охрид се судови во кои најмалку се почитуваат овие законски одредби, за разлика од основните судови во Велес, Гостивар и Прилеп, каде стапката на јавно објавени пресуди, наспроти необјавените е значително повисока(Графикон бр.32). Очигледно ова е проблематика која опстојува со години наназад и на која е неопходно да се работи од страна на судовите како би го зголемиле сопствениот степен на транспарентност во работењето.

За разлика од овие констатации по однос на актуелниот апликативен закон, дел од судиите присутни на работниот состанок сметаат дека рокот за објава на пресудата е прекраток, како би можеле да донесат одлука и истата навремено да ја објават, поради што сметаат и дека треба да се направи и интервенција во регулативата по однос на ова прашање.

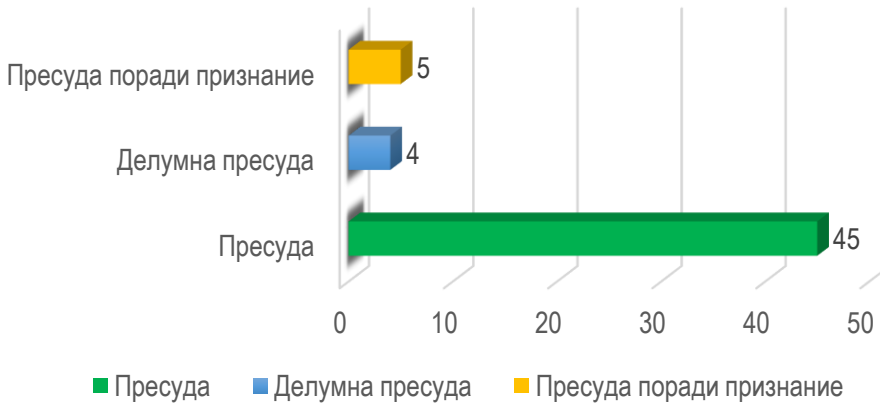
Графикон 31

Графикон бр.32

Законот за парнична постапка предвидува неколку видови на пресуди: стандардна пресуда со која по заклучената главна расправа, утжбеното барање се усвојува или одбива; делумна пресуда или пресуда која се носи доколку врз основа на споредена расправа узреале за конечна одлука само некои од повеќето тужбени барања, или ако само дел од барањето узреал за конечна одлука, при што судот за делот од барањето ја заклучува расправата и носи пресуда; меѓупресуда- во случај кога се оспорени и основот и износот на тужбеното барање, но во поглед на основот судот смета дека може да донесе одлука, истиот поради целесообразност може да донесе ваков вид на пресуда; пресуда врз основа на признание- пресуда со која се признава тужбеното барање од страна на тужениот до заклучување на главната расправа; пресуда врз основа на одрекување- пресуда во која тужителот до заклучувањето на главната расправа се одрече од тужбеното барање, па судот носи пресуда со која го одбива тужбеното барање; пресуда поради неподнесување на одговор на тужба- пресуда со која се усвојува барањето и која се носи доколку тужениот не поднесе одговор на тужбата во определениот рок; пресуда поради изостанок- пресуда со која се усвојува тужбеното барање доколку тужениот во одговорот на тужбата не го оспорил тужбеното барање, или нема да дојде на подготвителното рочиште до неговото заклучување, или на првото рочиште за главната расправа ако подготвително рочиште не

е одржано или ако дојде на овие рочишта, но не сака да се впушти во расправање или се отстрани од рочиштето, а не го оспори тужбеното барање; пресуда без одржување расправа- се носи кога тужениот во одговорот на тужбата ги признал решителните факти, независно од тоа што го оспорил тужбеното барање, ако не постојат други пречки за нејзино донесување.

Графикон 33

Имајќи предвид дека сите овие пресуди се применливи согласно закон, истите беа опфатени во методологијата за следење, освен последната- пресуда без одржување расправа, од причина што во процесот на мониторинг нема начин како би можеле набљудувачите да дојдат до податокот за постоење на овој вид на пресуда. Оттука, како опции беа дадени останатите 7 вида на пресуда, а она што е особено интересно е фактот што од 54 изречени пресуди на кои присуствувале набљудувачите, 45 биле стандардни пресуди, 5 пресуди поради признание и 4 делумни пресуди (Графикон 33). Кога станува збор пак за алтернативно решавање на спорите во вид на судско порамнување помеѓу странките во постапката, констатиран е сосем мал процент на примена на овој институт или 2% од завршените предмети.

ЗАКЛУЧОЦИ И ПРЕПОРАКИ

Констатирањето висок процент на одложени рочишта во главно се должи на отсуство на надворешните субјекти на постапката, како на пример вешти лица или пак доказен материјал кој произлегува од овие лица или останати докази во постапката, но не изостануваат ниту одлагања поради отсуства на странки во постапката или пак независните арбитражни-судите во постапката.

- Потребно е да се направат длабински истражувања во поглед на доставните и курирски служби кои ги користи судот, со цел да се утврди и унапреди на уште повисоко ниво нивната ефикасност, која е неизбежно да се нотира дека е далеку поефикасна од онаа во кривичните предмети. Врз основа на ваквиот темелен пристап би можеле да се лоцираат евентуалните потешкотии со доставата и обезбедувањето на сите учесници на расправите.

- Со цел да се овозможи оптимален тек на постапката и да се избегнуваат одлагања поради отсуство на сведоци или прибавување на докази, потребно е судиите да практикуваат инклузивен пристап со сите учесници во постапката при договарањето на дејствијата кои треба да се преземат, динамиката на одвивање на процесот, како и времето кое им е потребно за подготовка или прибавување на определени докази или сведоци

- Неопходно е да се предвиди и применува ефикасен механизам за обезбедување на присуство на вештите лица, како и нивните експертизи, со цел оваа категорија на надворешни лица во постапките да не влијаат во голема мера на динамиката на одвивање на постапките

Материјалното и техничко опремување на судовите е исклучително важно не само од аспект на целосно функционално и ефикасно работење на овие институции, туку и од аспект на соодветно информирање на јавноста за времето и местото на одржување на расправите, како и за јавното објавување на сите судски одлуки согласно Законот за управување со движењето на предметите во судовите.

- Доследно почитување на одредбите на ЗПП во контекст на соодветна примена на одредбите кои се однесуваат на јавно објавување на пресудите.

- Покрај обезбедување доволно материјални и технички ресурси како би можела да се подобри транспарентноста во работењето на судовите, потребно е да се работи на зајакнување на свеста за јавноста на постапките и јавниот карактер на работата на судот, особено во поглед на ефектите кои ги има врз зајакнување на довербата на граѓаните во судскиот систем.

- Во оваа насока е битно да се работи на зајакнување на довербата што ја имаат судиите во јавноста, да се обезбеди непречен протокот на информации во јавноста над базичниот минимум, а перцепциите за јавноста во постапките да се модификува на начин што истата би била препознаена како сојузник во насока на зголемување на транспарентноста на работата на судовите. Само на тој начин би се елиминирале сите претпоставки и сомнежи за пристрасност при работењето на овие институции и би се унапредила довербата кај граѓаните.

Имајќи ја предвид важноста за поуките за правата на странките во постапката, а особено правото на превод во постапките, како и правото за финансиска помош на економски маргинализираните граѓани во државата со примена на институтот „сиромашко право“, од исклучително значење е судовите при нивното постапување да ги овозможуваат овие права, како и да ги применуваат соодветните поуки за истите. Констатирана е исклучително мала бројка на предмети во кои примената на наведениот институт е реализирана, а во корелација со генералната перцепција за економската состојба на граѓаните, истиот би можел да претставува значителна помош и поддршка за остварување и пристап до правда. Во насока на тоа потребно е да бидат зголемени напорите за континуирана обука на судиите во поглед на давањето на процесните поуки за правата на странките во постапката.

Примена на утврдените стандарди за фер и правично судење, а интегрирани во нашите процесни закони е од исклучителна важност за да се обезбеди посакуваното ниво на правичност во постапките. Процесната нерамноправност на странките, како и одржување на улогата на судот од претходниот систем односно модел на постапка, може

во голема мера да придонесе кон перцепции за арбитражно постапување на истиот, но и кон поткопување на довербата на граѓаните.

Поради што, од страна на судовите е важно да се посвети особено внимание во начинот на водење на доказните постапки, почитување на процесните правила и гаранции за еднаков третман и пристап кон двете странки во постапката, сè со цел да оддадат впечаток за целосно независно и функционално судство кое својата работа ја темели на меѓународно утврдените стандарди за фер и правично судење.

И покрај законските измени во 2015г. кои влегоа во сила на 31.01.2016г., а се однесуваат на тонско снимање на рочиштата, во доминантна мера судењата се евидентираат на записник. Овие технички подобрувања на постапката имаа за цел да обезбедат поголема веродостојност во евидентираниите изјави, но и полесен пристап до увид за активностите во постапката. Но, евидентни се недостатоците од соодветна техничка опрема за тоа, како и едукација на корисниците на истата. Сепак, она што можеби уште повеќе алармира во практиката е доминантниот начин на водење на записникот преку диктирање од страна на судијата, што често доведува до парафразирање на исказите на сведоците и останатите учесници во постапката, а со тоа некогаш и „обезвреднување,“ на нивната релеватност и прецизност.

Потребно е да се обезбедат соодветни средства за техничко опремување на судниците со камери и микрофони како би се овозможило непречено аудио-визуелно снимање на расправите. На овој начин воедно би се минимизирале ризиците од арбитражно постапување на судијата и пречекорувањето на овластувањата во доказната постапка, но исто така би овозможило и полесно докажување на прекршувањето на пресумпцијата на невиност непристрасноста на судот

Обврската на судот за облигаторното објавување на пресудата независно од околностите е утврдена во самиот процесен закон. Но, со години на назад, како во кривичната, така и во граѓанската материја, во континуитет се евидентира отстапување од регулативата во овој контекст. Во практиката сè уште се забележува релативно висок процент на пресуди кои не се јавно објавени, како и целосна неподготвеност, но и недостаток на волја кај судовите да ги испочитуваат одредбите од Законот за управување со движењето на предметите, а кои се однесуваат на јавното објавување на судските одлуки. Ова придонесува кон целосно изолирање и дистанцирање на јавноста од информирањето за решавачките причини и факти поради кои судот одлучил на начин на кој одлучил, а со тоа и овозможување на плодна почва за зголемување на недовербата кон судскиот систем.

Врз основа на погоре наведеното потребно е да се работи на зајакнување на свеста на судовите за транспарентното и јавно работење, како и за образложувањето на своите одлуки, првенствено за да се елиминираат какви било сомнежи кај самите странки, а потоа и кај јавноста.

Идентично, неопходно е да се работи на континуирано унапредување на капацитетите, вештините и свесноста на судиите за Европската конвенција за човекови права и нејзините толкувања од страна на Европскиот суд за човекови права, како во поглед на јавноста на постапките и одлучувањето на судовите, така и во поглед на сите останати стандарди за фер и правично судење

ФИНАНСИСКИ ПРИСТАП ДО ПРАВДА

ВОВЕД

Пристапот до квалитетни правни услуги и правна помош заштедува многу финансиски средства на долгорочен план. Од друга страна пак, ограничениот пристап до правдата ги обесхрабрува поединците да ги бараат своите права, но и да се бранат од неправда.

За многумина, пристапот до правдата не претставува застапување во судска постапка од страна на адвокат, туку подразбира можност да се добие совет и изнајде практично решение за конкретен и neodложен проблем, кој можеби и не изгледа како правен проблем на самиот почеток. Решавање на ваквите прашања пред истите да се претворат во сериозни животни или егзистенционални кризи, е особено важно и претставува една од клучните улоги на легитимните овозможувачи на правна помош.

Во земји со понизок финансиски развој, оваа улога ја имаат граѓанските организации кои се финансираат од меѓународни и домашни донатори, се со цел да се олесни финансискиот терет на државата, а при тоа да се овозможи пристап до правда на граѓаните. Но, со цел да се обезбеди еднаков пристап до правда за сите, секоја од овие земји треба да направи исчекор и да обезбеди одржлив национален систем за правни услуги на своите граѓани.

Предизвик на ниво на секоја индивидуална држава во поглед на пристапот до правда претпоставува зголемување на услугите за обезбедување на совети и помош на лица кои се дел од некакви конфликтни или пак спорни ситуации, но претпоставува и подобрување на институционалната рамка за решавање на спорови, конфликти, како и кривични дела. Оттука, важно е да се пристапи кон унапредување на двата овие аспект од причина што фокусирање на пристап до совети и помош без подобрување на институциите, би резултирало со граѓани кои што ги знаат своите права и знаат како да ги бараат, но бараат од систем кој не може да ги испорача. Идентично, фокусот на институционалниот развој без да се овозможи пристап до правосудниот систем, претпоставува нееднаков пристап до правдата за сите.

Подобрувањето на пристапот до правдата претставува основна алатка за искоренување на сиромаштијата и можноста за уживање на сите човекови права кои се загарантирани како со меѓународното, така и со домашните права на државите. Пристапот до правдата има важна улога како во заштитата на правата на поединците, така и во исполнувањето на истите. Ефективниот пристап до правдата исто така може да ја заштити егзистенцијата на луѓето кои живеат во сиромаштија со спречување на нивната потенцијална експлоатација од моќни јавни или приватни чинители, како на пример, обезбедување и ползување на работнички права против безобзирните работодавци или пак правото на сопственост против агресивните урбанисти. Во секој случај, унапредениот пристап до правдата би ја зголемил и одговорноста на самите институции и давателите на услуги.

Обезбедувањето пристап до правдата на најсиромашните е прашање на еднаквост. Со овозможување на пристапот до правдата на овие лица ќе се обезбеди како еднакво ползување на правата, така и инклузија на еднаква основа со остатокот од населението. Пречките со кои што се соочуваат овие лица во системот на општеството овозможува функционален правен систем само за поимотните, со што само се поткопува идејата за

еднаквост на сите пред законот, но и за непристрасна правда, а со тоа дополнително се влошува и продолжува социјалната, економската и политичката нееднаквост на граѓаните во едно општество. Со цел да се обезбеди соодветен пристап до правда неопходно е да се примени сеопфатен и холистички пристап кој би ги надминал правните и судските реформи и би се занимава со пошироки структурни, социјални и економски фактори.

Според меѓународното право, а кое се однесува на човековите права, државите имаат основна обврска- да го олеснат пристапот до правда во практична, но и во опиплива смисла. Согласно рамката за човекови права, државите имаат обврска да обезбедат *de jure* и *de facto* пристап до правдата за сите, без било каква дискриминација. За таа цел, тие мора да создаде правна и институционална рамка која што нема да дискриминира ниту една индивидуа или група, што ќе го олесни пристапот до независни и ефективни судски механизми за сите и што ќе обезбеди правичен исход за оштетените.

Процесната нееднаквост во рамки на една постапка може да се појави во судски спор против државата, но и помеѓу поединците. Кога не е обезбедена бесплатна правна помош, луѓето кои живеат во сиромаштија се во неповолна положба и веројатно е да добијат и прифатат нефер или нееднаков третман. Оттука, обезбедувањето еднаквост во пристапот до правдата и еднаквоста на оружјата, кои се составен дел на судските процеси, наметнува државата да создаде услови и да осигура дека без оглед на економскиот статус на тужителот или обвинетиот, нејзините права ќе можат да се остваруваат ефективно и во целосна процедурално еднаква постапка за сите странки во истата.

Од перспектива на човековите права, обезбедувањето пристап до правдата на лицата кои живеат во сиромаштија не е само прашање на спроведување на реформите во судството, овие мерки може да го подобрат пристапот до правда за некои луѓе, но тешко ќе влијаат на структурните и системските нееднаквости што се јавуваат како предизвик за исклучително сиромашните. Охрабрувањето на овие лица да бараат, но и да пристапат до правда претпоставува сеопфатен и холистички пристап кој би одел еден чекор понатаму и подалеку од правните и судските реформи и би се справувал со пошироки структурни, социјални и економски нееднаквости кои често се рефлектираат и се зајакнуваат како резултат на одредени политики и регулатива. Врз основа на ова, клучно е да се пристапи кон решавање на прашањето на условно кажано, недостаток на моќ на луѓето кои живеат во сиромаштија, кое не само што ќе осигура дека би имале пристап до правда идентично како и остатокот од граѓаните, туку и дека ќе имаат можност да добијат фер исход во постапката во која им е неопходен овој пристап до правда.

БАРИЕРИ ЗА ПРИСТАП ДО ПРАВДА

Лицата кои живеат финансиски маргинализиран живот, се соочуваат со значителни бариери кои сериозно ги оневозможуваат или обесхрабруваат да бараат правда. Некои од пречките се однесуваат директно на недостаток на финансиски средства - трошоците за правни совети, административни такси и останати споредни трошоци, додека пак други претпоставуваат недостиг на пристап до информации, произлегуваат од нееднаквоста и структурната дискриминација против најсиромашните и маргинализираните.

Во секоја земја, без оглед дали истата е развиена или во развој, историските социјални поделби и структурните нееднаквости значат дека најсиромашните и

најисклучените лица од системот се во понеповолна положба за да ги бараат и остварат своите права. Поради бројни причини како што се стигматизирањето, стравот од репресија, социо-економската субординација и лимитираното ниво на правна свест, лицата кои живеат во сиромаштија честопати разумно одлучуваат да не започнат судска постапката, со што на некој начин ќе дојде до „затајување„ на правдата пред воопшто и да започне било каков процес.

Стигматизацијата и предрасудите генерираат обесхрабрување кај индивидуите воопшто да пристапат кон институциите на системот и да ја побараат помошта која им е потребна. Овие лица често несакајќи воопшто да се доведат во ситуација да се подложат на уште поголема системска дискриминација, се одвркаат од можноста да ги заштитат своите права. Лицата кои живеат во сиромаштија чувствуваат континуирана немоќ и се економски зависни или социјално подредени на други групи или лица, што претставува причина истите да не иницираат постапки за остварување на своите права како на пример, економска зависност на жените од своите насилни сопрузи или пак работниците во контекст на своите работодавачи и сл. Идентично, овие категорија на лица уште од најрана возраст е лишена од можноста да се здобие со социјален капитал и базични правни познавања како би се вклучиле во системот на правда. Тие најчесто не се ниту свесни за постоењето ниту пак за содржината на нивните загарантирани права, како и за обврските кои државата ги има спрема нив во насока на обезбедување на потребната помош.

На ова се надоврзуваат и географските пречки ако се земе фактот дека поголемиот дел од финансиски маргинализираните лица во светот, а и кај нас, живеат надвор од урбаните средини, честопати во региони кои се на физичка оддалеченост од полицијата, обвинителството, судовите, и останатите институции во државата. Дополнително, на ова влијае и географската поставеност на апелационите судови, како и концентрацијата на адвокатите и обвинителствата во поголемите населени места. Имајќи го предвид ова, трошоци кои овие лица ги имаат, а се однесуваат за патување, вклучително и трошоци како дневница од работно место и сл., претставуваат сериозна пречка за пристап до правда, во случаи кога постои централизација на националните системи на правда.

Правната помош е од суштинско значење покрај во кривичната, и во граѓанската материја односно прашања, особено кога граѓаните немаат доволно ресурси за да си ја обезбедат истата, а таа е клучна за заштита или пак остварување на нивните права. Граѓанските постапки честопати знаат да бидат сложени, а барања во истите сериозни, што резултираат со непремостливи пречки за оние лица кои немаат можност да добијат помош од адвокат, особено ако спротивната страна ужива таква помош. На ова како дополнителен проблем се надоврзува прашањето за економската зависност на жените, кои во случаи на потреба од иницирање на спор за разрешување на проблеми со родителски права, разводи и сл. се исправени пред предизвикот да си обезбедат правна помош, па многу често како резултат на оваа економска зависност од нивните, некогаш и насилни партнери, немаат можност да добијат пристап до правда и ефикасно да ги остварат своите права.

Од исклучително значење за овозможување на квалитетни правни услуги кои државата ги обезбедува на своите граѓани е соодветната распределба на човечки и финансиски ресурси. Многу често, надоместоците што им се плаќаат на адвокатите за правна помош се далеку од сразмерни со износот на време и напор што се потребни за ефикасно водење на судски спор, а исто така истите ретко кореспондираат и со предвидените адвокатски трошоци согласно утврдената тарифа на адвокатите. Овој

недостаток на финансии, исто така, значително го намалува квалитетот на бесплатните правни услуги од едноставна причина што адвокатите кои прифаќаат да го овозможат овој вид на правна помош, за значително понизок финансиски надомест кој државата го обезбедува од предвидениот, може да бидат релативно неискусни или пак да се водат од идејата дека за толкав надомест нема потреба да вложуваат напор во обезбедување и заштита на правата на своите клиенти. Поради што е неопходно како од државата која обезбедува средства, така и од институциите на истата, како на пример судовите, да се почитува со закон утврдената адвокатска тарифа, како и ангажманот на овие лица со цел нивото на обезбедена бесплатна правна помош да биде поткренато.

ПРАВОТО НА БЕСПЛАТНА ПРАВНА ПОМОШ ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

Во РСМ правото на бесплатна правна помош подетално е уредено со Законот за бесплатна правна помош. Истиот предвидува општи правила за обезбедување на бесплатната правна помош, видови, опсег на бесплатната правна помош, давателите и корисниците на бесплатна правна помош, нивните обврски и одговорности, постапката во која се остварува правото на бесплатна правна помош, финансирањето, наградата и надоместокот на трошоците за дадената бесплатна правна помош, бесплатна правна помош во прекугранични спорови, транспарентност и отчетност во давањето бесплатна правна помош, посебните постапки за правна помош и сл. А неговата цел е да се овозможи и унапреди правото на физичките лица на пристап до правдата и правичната судска заштита.

Законот детално ги уредува видовите на правна помош која што државата ја обезбедува, а е изразена преку сегментите примарна правна помош, која се дава од страна на овластено службено лице на Министерството, овластено здружение и правна клиника и секундарна правна помош, која се обезбедува преку адвокати во постапка пред суд, државен орган, Фондот на пензиското и инвалидското осигурување на Северна Македонија, Фондот за здравствено осигурување на Северна Македонија и лица кои вршат јавни овластувања согласно закон.

Право на примарна правна помош имаат сите физички лица кои имаат живеалиште или престојувалиште на територија на Република Северна Македонија⁸ и истата опфаќа: иницијален правен совет за правото на користење на бесплатна правна помош, општа правна информација, општ правен совет, помош при комплетирање на барањето за секундарна правна помош, помош при пополнување на формулари, обрасци издадени од управен орган во управна постапка за социјална заштита и заштита на правата на децата; пензиско, инвалидско и здравствено осигурување; заштита на жртви на родово базирано насилство и семејно насилство; постапка за упис во матична книга на родени; стекнување со документи за лична идентификација и државјанство, составување на претставки до Комисијата за заштита од дискриминација и до Народниот правобранител и барања за заштита на слободи и права до Уставниот суд на Република Северна Македонија⁹. Секундарна правна помош пак се одобрува на лице кое има потреба од стручна правна

⁸ Чл.5 од ЗБПП

⁹ Чл.6 од ЗБПП

помош од адвокат за конкретна правна работа и кое не е во можност да ги плати трошоците на постапката заради неговата финансиска состојба и чие барање е оправдано. Секундарна правна помош опфаќа застапување во постапка пред суд, државен орган, Фондот на пензиското и инвалидското осигурување на Република Северна Македонија, Фондот за здравствено осигурување на Република Северна Македонија и лица кои вршат јавни овластувања согласно членот 14 од овој закон, како и ослободување од трошоците согласно одредбите предвидени со овој и друг закон¹⁰. Во делот на правна помош кој претпоставува секундарна помош, истата се одобрува за застапување во сите степени во граѓански судски постапки, управни постапки и управни спорови.

Додека примарната правна помош е практично загарантирана за сите граѓани во државава, а преку овластените подрачни одделенија на МП, овластените здруженија на граѓани и правните клиници во состав на правите факултети, секундарната правна помош претпоставува исполнување на одредени услови предвидени во ЗБПП и истата ја обезбедуваат исклучиво адвокати. Овој закон утврдува дека лицата кои се баратели на секундарна правна помош треба да исполнат два услови- услови за приход и услови за имот, како би им било одобрено користењето на БПП.

Оној услов, кој се однесува на приход предвидува дека финансиската состојба на барателот и членовите на неговото семејство би била загромена (поради што и би му била одобрена помошта) со трошоците на постапката ако: месечниот приход на барателот кој живее сам не го надминува износот на минималната нето плата во Република Северна Македонија, утврдена со прописите од областа на минималната плата; и месечниот приход на барателот кој живее во заедничко домаќинство со членовите на неговото семејство не го надминува износот на минималната нето плата и месечниот приход на секој нареден член на семејството не го надминува износот од 20% од минималната нето плата утврдена со прописите од областа на минималната плата. Додека пак оној кој се однесува на исполнување на услови за имот предвидува дека: барателот на правна помош и членовите на неговото семејство имаат во сопственост само еден едно станбен објект или стан како посебен дел од зграда во кој живеат, покрај имотот наведен погоре, барателот и членовите на неговото семејство имаат во сопственост една или повеќе физички поврзани катастарски парцели со вкупна површина не поголема од 300 м² во град Скопје или 500 м² во општините во Република Северна Македонија, односно една или повеќе катастарски парцели со вкупна површина не поголема од 5000 м² во рурални средини; и барателот на правна помош и членовите на неговото семејство имаат само едно регистрирано моторно возило чија работна зафатнина на моторот не е поголема од 1 200 кубни сантиметри.

Исклучок од неопходните услови кои треба да се исполнат со цел да се оствари ова право предвидува чл.20 од ЗБПП, кој вели дека овој вид на помош ќе се одобри без утврдување на финансиската состојба на барателот и членовите на неговото семејство доколку: барателот е сместен во згрижувачко семејство, станбена единица за организирано живеење со поддршка или во установа за социјална заштита, со решение на Центар за социјална работа; барателот има потреба од покренување и застапување во постапка за изрекување на привремени мерки за заштита од семејно насилство пред надлежен суд; или барателот поради елементарна непогода, виша сила или други околности кои се надвор од негова контрола се најде во финансиска состојба што го спречува самостојно да обезбеди

¹⁰ Чл.13 од ЗБПП

заштита на своите права. Со тоа што за вториот и третиот услов, барателот е неопходно да приложи потврда дека е евидентиран како жртва на семејно насилство, односно документација од надлежен орган дека неочекувано се нашол во финансиска состојба која настанала во последните шест месеци пред месецот во кој било поднесено барањето за секундарна правна помош и доколку правната работа за која се бара секундарна правна помош е поврзана со фактот зошто барателот на секундарна правната помош се нашол во состојбата која го спречува да обезбеди заштита на своите права.

Со цел да ја овозможи предвидената бесплатна правна помош на економско маргинализираните лица, државата предвидува финансирање на здруженијата и правните клиници како даватели на примарна правна помош, кое се обезбедува односно доделува врз основа на јавен конкурс, како и со директен надомест на средства за овозможена примарна правна помош, а согласно предвиден правилник доколку е одобрено претходно поднесеното барање за секундарна правна помош. Во поглед на финансирањето на компонентата секундарна правна помош, државата предвидува трошоци за адвокатите во висина од 70% од износот за дејствијата утврдени со адвокатска тарифа. На овој начин, адвокатурата како самостојна и финансиски независна од државата професија, обезбедува свој општествено одговорен придонес кон финансиски маргинализираните категории на граѓани, на кои им се пружа оваа помош.

Кога станува збор пак за бесплатната правна помош која граѓаните имаат можност да ја добијат, а во рамки на кривичните постапки, истата е категоризирана на правна помош односно задолжителна одбрана -обезбедување на бранител по службена должност, а директно поврзано со примена на процесниот закон и одбрана за сиромашни.

Првата категорија односно задолжителната одбрана е предвидена во Законот за кривична постапка, која покрај околности како на пример тежината на обвинението, значењето на одредено дејствие или друга околност поради која е неопходно лицето да има бранител, предвидува и случаи во кои

Ако обвинетиот е нем, глув или неспособен самиот успешно да се брани, или ако против него се води кривична постапка за кривично дело за кое во законот е пропишана казна доживотен затвор, мора да има бранител уште при првото испитување.

Обвинетиот мора да има бранител ако против него е определен притвор за времето додека трае притворот.

По поднесениот обвинителен акт поради кривично дело за кое со закон е пропишана казна затвор од десет години или потешка казна затвор, обвинетиот мора да има бранител во времето на доставувањето на обвинителниот акт.

Во текот на постапката за преговарање и спогодување со обвинителот за признавање на вината, обвинетиот мора да има бранител.

Обвинетиот на кој му се суди во отсуство мора да има бранител веднаш по донесеното решение за судење во отсуство¹¹.

¹¹ Чл.74 од ЗКП

Во овие случаи доколку обвинетиот не ангажира свој бранител, судот има обврска да му постави бранител „по службена должност“, а државата ја презема обврската однапред да ги надомести трошоците за овие бранители, но истите, на крајот на постапката паѓаат на товар на осудениот, освен ако тој не го убеди судот дека плаќањето на ваквите трошоци ќе ја загрози неговата издршка или издршката на неговото семејство.

Втората категорија пак на правна помош во рамки на кривичните постапки е „одбраната за сиромашни“ односно помошта која државата ја обезбедува а се однесува на околности кога не се исполнети условите за задолжителна одбрана. Во овој случај, на барање на обвинетиот, судот може да му постави бранител на трошок на државата, доколку врз основа на неговата имотна состојба тој не може да ги поднесе трошоците за одбраната, а „интересите на правдата“ бараат овие граѓани да добијат бранител.

Идентично како и за бранителите по службена должност, и во овој случај постојат услови кои треба да бидат исполнети со цел да се овозможи овој вид на помош, а тоа се: кога тоа го бараат интересите на правдата, а особено тежината на кривичното дело и сложеноста на случајот¹². А трошоците пак кои ги има одбраната во конкретниот случај, паѓаат на товар на Буџетот на РСМ.

Посебна категорија на правна помош која што ја обезбедува државата е правната помош за деца и баратели на азил. Кога станува збор за деца во ризик и деца за кои постојат основи на сомневање дека сториле кривично дело, кога се повикани во Центар за социјални работи или во Министерството за внатрешни работи, имаат право на адвокат кој ќе ги застапува нивните интереси. Доколку нивните родители или пак старатели не се во можност финансиски да ги поднесат и сносат трошоците за адвокатот, Центарот за социјални работи односно Министерството за внатрешни работи определуваат адвокат по службена должност. Овие трошоците, паѓаат на товар на Буџетот на РСМ и се исплаќаат согласно со одредбите од ЗБПП. Како услов за користење на оваа т.н. „државна помош“ за одбрана е предвидено родителот или старателот да остварува вкупни месечни приходи помали од просечната нето месечна плата, за што е потребно да достави потврда издадена од надлежен орган, врз основа на што би се утврдило дека истиот не е во состојба да ги подмири овие трошоци. Втората категорија на посебни случаи кога државата обезбедува БПП е во постапка за признавање на правото на азил. Во оваа постапка, доколку барателот на право на азил нема доволно средства да повика адвокат, а сака да оствари право на бесплатна правна помош во постапката за признавање на правото на азил, истото има можност да поднесе барање за бесплатна правна помош на јазик што го разбира до институцијата што е надлежна за одлучување по барањата за признавање на право на азил. Ова барање барателот може да го поднесе сè до правосилноста на одлуката, а надлежната институција постапувајќи итно (најдоцна во рок од 5 дена од приемот на барањето), повикува адвокат од листата составена од Министерството, при што ќе обезбеди и толкувач.

¹² Чл.75 од ЗКП

ФИНАНСИСКА СПОСОБНОСТ НА ГРАЃАНИТЕ ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

Според официјално достапните податоци на Државниот завод за статистика за 2019г., во РСМ е евидентирана стапка на сиромаштија од 21.65% или 448.100 лица кои живеат под прагот на сиромаштија. Во текот на 2020г. минимална утврдена нето плата изнесува 15.401ден. додека пак просечната нето плата 28.294ден. На сметка на ова, потрошувачка кошничка за 2020г. во просек изнесува 33.320ден. или 116% повеќе од минималната, а 18% повеќе од просечната плата.

Здравствената криза која ја зафати како нашата земја, така и останатиот свет дополнително придонесе кон намалување на платежната и финансиска моќ на граѓаните во нашата држава. Според публикацијата¹³ објавена од Институтот за економски истражувања и политики Finance Think за економските ефекти од корона-кризата, три четвртини или 75% од компаниите и вработените се погодени од ширењето на Ковид-19, додека пак 90% од самовработените, без оглед дали станува збор за самостоен вршител на дејност или самовработен кој вработува и други лица, се особено тешко погодени од кризата. На ова се надоврзува и податокот дека од 11.03.2020г. (почеток на здравствената криза) до крајот на годината, во Агенцијата за вработување на РСМ, бројот на невработени лица за кои е евидентиран престанок односно одјава од задолжително социјално осигурување е зголемен за 17.026 лица.

Вака претставените просечни приходи и импактот на здравствената криза на граѓаните ни од блиску не упатуваат на можноста, истите да остварат соодветен и можеби навремен пристап до правда и права во нашата држава, а особено во судските постапки чие просечно чинење по области е подетално обработено понатаму во оваа анализа.

ТРОШОЦИ НА СУДСКА ПОСТАПКА

Дејствијата кои граѓаните ги преземаат пред судовите во РСМ, а со цел да отпочнат постапка за остварување или пак заштита на некои нивни права, подлежат на одредени такси односно надомест кој граѓаните го плаќаат поради активирање на државниот апарат за таа цел.

Меѓутоа, таксите кои ги определува државата со закон, се само еден дел од трошоците на судската постапка кои претставуваат финансиски издатоци. Останатите трошоци кои настануваат во текот или по повод на една постапката, а со исклучок на веќе споменатите такси, кои претставува задолжителен надомест за отпочнување на една постапка, спаѓаат и наградата на адвокатот, како и на други лица на кои согласно законот им се признава право на награда или пак трошок (на пример сведоци и вештаци). Овие трошоци опфаќаат и трошоци кои настануваат пред започнување на постапката, а кои се однесуваат на изготвување на вештачења, трошоци кои можат да настанат претходно, а се поврзани со обезбедување на доказни материјали кои подоцна би се приложиле во постапката. Судовите, при носење на одлука по однос на трошоците на постапката, ги

¹³ Економските ефекти од корона-кризата, Квалитет на животот, април, 2020г., Институтот за економски истражувања и политики Finance Think

имплементираат одредбите од процесните закони (Законот за парничната и кривичната постапка), Законот за судски такси (ЗСТ), како и Законот за адвокатура, Законот за нотаријат во контекст на примена на тарифниците за надомест на трошоците на адвокатите и нотарите.

Отпочнувањето на парничната постапка претпоставува поднесување на тужба со конкретно и определено тужбено барање на странката која има потреба да оствари или заштити некое свое право или пак да утврди и воспостави некаков однос, што само по себе подразбира оптоварување со трошоци како во техничко-буџетска смисла (судските такси), така и во смисла на трошоци за ангажирање на професионално лице за застапување (полномошник-адвокат). Имено, лицето по чиј предлог се поведува постапката (тужителот), согласно процесните закони како и Законот за судски такси има обврска да надомести определен паричен износ во корист на Буџетот на Р. Северна Македонија - судска такса, која се определува во зависност како од вредноста на спорот, така и од основот по повод кој е заведен спорот. Тужениот или лицето кое е “внесено” во парница од друга страна пак, нема обврска за надоместување на судски такси за поднесување реплика односно одговор на поднесената тужба, во која ги истакнува своите спротивставени наводи. Ова е од причина што законот предвидува задолжителна обврска¹⁴ на тужбеното лице да поднесе одговор на тужба и да ги изнесе своите наводи, па поради оваа задолжителна обврска за процесно дејствие, истиот и го амнестира од трошоците за судската такса. Кога станува збор за останатите процесни дејствија како што се на пример поднесување на редовни или пак вонредни правни лекови и одговори на истите (жалба, одговор на жалба, ревизија или пак одговор на истата), и двете странки се обврзани со плаќање на судски такси, а ова се должи на незадолжителниот односно факултативниот карактер за примена на истите. Законот за парнична постапка, е во голема мера концизен и строг кога станува збор за надоместот на судските такси во корист на Буџетот на државата. Поточно, истиот во член 164 став 2 предвидува дека „Судот нема да постапува по тужба ниту да преземе друго дејствие за кое не е платена судската такса.“, што значи дека било какво постапување по повод поднесената тужба е ограничено до подмирување на оваа обврска од страна на таксениот обврзник¹⁵, а кога станува збор за останатите процесни дејствија (со исклучок на тужбата) за кои е предвидена судска такса, заканата од нејзината присилна наплата преку надлежните органи претставува гаранција за преземање на дејствијата во постапката.

Согласно Законот за адвокатура и Адвокатската тарифа на Адвокатска Комора на Република Северна Македонија, при ангажирање на полномошник (лице кое во иднина ќе застапува една од странките во постапката), адвокатот има право на награда и надоместок на трошоците за извршената работа во вршењето на адвокатската дејност според Тарифата за наградата и надоместок на трошоците за работа на адвокатите¹⁶. Овие услуги како што веќе напоменавме, се предвидени во Адвокатската тарифа и истите опфаќаат различни категории на дејствија кои адвокатите ги преземаат, како на пример награда за состав на тужба, трошоци за присуство на рочиштата, како и за сите останати дејствијата

¹⁴ Член 269 ст.2 од ЗПП - “Со поканата со која се доставува тужбата, тужениот ќе се предупреди дека е должен да даде писмен одговор на тужбата во рок што ќе го определи судот, кој не може да биде пократок од 15 дена, ниту подолг од 30 дена од денот на приемот на тужбата. Судот е должен во поканата да го предупреди тужениот на правните последици од не давање на писмен одговор на тужбата во определениот рок (член 319).”

¹⁵ Член 3, став 1 од Закон за судските такси

¹⁶ Чл.19 Закон за адвокатура

кои тој треба да ги преземе во рамките на спорот, заштитивајќи ги интересите и правата на својот клиент.

Законот предвидува и преземање на одредена категорија на дејствија во постапката за кои учесниците и нивните полномошници, како и судот, го немаат потребниот степен на стручно знаење, па неопходно е да се ангажираат стручни лица од индивидуални области односно вештаци. Ангажирањето на овие специјализирани во конкретна област, вешти лица, претпоставува професионално видување, оценка и констатација за одредена фактичка состојба или индивидуални факти, кое се изготвува во форма на стручен наод и мислење. Пресметувањето на наградата за извршеното вештачење, во зависност од областа на вештачењето, се врши сразмерно според висината на паричната вредност на предметот на вештачење, сложеноста на вештачењето, потребното време за прибирање на податоците и изработка на вештачењето (наодот и мислењето), а истата е утврдена со Правилник за начинот на пресметување на наградата за извршеното вештачење или супер вештачење и надоместокот за реално потребните трошоци, согласно Законот за вештачење.

Висината на судската такса предвидена во судските спорови, претпоставува првично утврдување на вредноста на секој индивидуален спор. Оваа вредност пак, во иднина претставува таксена основица согласно која се утврдуваат сите трошоци во постапката (било тоа да се адвокатски, судски, трошоци за вештаци и сл.). Законот за судски такси предвидува утврдување на вредноста на спорот во зависност од основот кој секој индивидуален предмет го има. Па така, кога станува збор за парични побарувања¹⁷, вредноста на споровите е идентична како и онаа на побарувањето, но кога станува збор за предмети со непарични побарувања, Законот предвидува различни варијации на вредноста согласно однапред предвидена и утврдена рамка¹⁸, која е поставена во самиот Закон. Определувањето на вредноста на спорот е од особено значење во една постапка, како од аспект на првичното определување на трошоците поврзани со судските такси и останатите трошоци на постапката, така и од аспект на можноста за примена и користење на евентуални вонредни правни лекови, како на пример правото за поднесување на ревизија.

Кога станува збор за судските такси, особено е важно да се акцентира нивната градација утврдена во Законот, и тоа, како во поглед на варијација односно зголемување на вредноста на спорот, така и во поглед на процесните дејствија кои се преземаат. Поточно, со зголемувањето на износот на побарувањата или во зависност од тоа во која финансиска категорија истиот се наоѓа, се зголемува и висината на судската такса. Па така, за спорови со вредност на спорот до 10.000 ден. судските такси се утврдуваат на 480 ден., за спорови од 10.000 ден. до 20.000 ден., судската такса изнесува 800 ден. итн. Но, кога станува збор за процесните дејствија кои се преземаат - дали станува збор за иницирање на постапка, со поднесување на тужба или пак за останати процесни дејствија како на пример користење на редовни правни лекови, овие трошоци варираат до степен и на нивно двократно зголемување.

¹⁷ Побарување е право на наплата на паричен износ или право на некое сторување, несторување, трпење или воспоставување на поранешна состојба;

¹⁸ Пример: за сопственички спорови и спорови за владение на недвижности како таксена основица се зема прометната вредност на предметот на спорот. Доколку предмет на спорот пак е наследно право на целата оставина, како таксена основица се зема вредноста на чистата оставина, а ако предмет на спорот е само еден дел од оставината или одделен предмет од оставината, како таксена основица се зема чистата вредност на тој дел, односно тој предмет.

Меѓутоа, она што е специфично во поглед на судските такси е фактот што идните дејствија кои се очекуваат да се преземат од судот по поднесување на тужбата, се ограничуваат само кога станува збор за такси поврзани со самата тужба. Кога станува збор за такси кои произлегуваат од понатамошниот тек на постапката, членот 27 од Законот за судски такси предвидува дека доколку судот прими поднесок од странка за која не е платена такса или таксата не е платена целосно или пак странката не доставила доказ за платена такса, судот на подносителот ќе му достави налог за плаќање на таксата со укажување дека е должен да ја плати во рок од 5 дена од приемот на налогот, при што ќе ја предупреди странката за последиците од неплаќањето на таксата. Доколку странката не постапи по задолжението на судот, тогаш истиот ќе побара од Управата за јавни приходи на чие подрачје таксениот обврзник има живеалиште да ја наплати истата присилно. Што значи, понатамошното надоместување на таксите во судот, кои ќе произлезат од спорот, не претставува пречка за постапувањето односно работењето на судот на конкретниот предмет.

ВЛИЈАНИЕТО НА ТАРИФНИЦИТЕ НА ПРИСТАПОТ ДО ПРАВДА

Ако се земе предвид дека граѓаните при остварување на своите права имаат потреба од услуги на неколку категории на вршители на правничката професија, како на пример адвокатите, нотарите, извршителите, ќе се забележи дека трошоците за отпочнување или приклучување во судска постапка се најмалиот проблем за истите. Овие три категории на правнички професии, врз основа на закон имаат овластувања да ги тарифираат дејствијата кои ги преземаат во интерес на странките.

ЗАКОН ЗА НОТАРИЈАТ

Согласно законот кој го уредува работењето на нотарите, истите се јавуваат во својство на повереници на судот и другите органи во постапките за расправање на оставина. Ова овластување кое тие го имаат во оваа постапката е уредено со Законот за вонпарнична постапка и истото претставува исклучива надлежност на нотарите кога станува збор за расправање на оставина на државјанин на Република С. Македонија, а во однос на имот кој се наоѓа во Република С. Македонија. Оттука, кога граѓанин се соочува со предизвикот на распределување на оставина, ова право односно обврска мора да ја остварат кај овие повереници на судот. А имајќи го тоа предвид и да ги надоместат соодветните трошоци согласно овој тарифник.

Согласно Законот за нотаријат, нотарот има право на награда за работата и надоместок на трошоците во вршењето на службените дејствија и доверените работи во согласност со Нотарската тарифа. За службени дејствија што ги презема нотарот се плаќа и такса, врз основа на закон, а видот и висината на таксата се утврдува согласно Законот за судските такси, намалена за 75%.

За сите дејствија при спроведување на оставинската постапка, по правило, на нотарот му припаѓа, една награда, која се определува според вредноста на оставината. За извршените дејствија на нотарот во оставинската постапка како што се: повикување на учесниците на рочиште за спроведување на постапката, донесување на решение,

доставување на решение, ставање на штембил за правосилност, како и други дејствија за кои со оваа тарифа не е предвидена посебна награда за нотарот, на нотарот му припаѓа награда во нето износ според вредноста на оставината која може да варира од 480 до 9.600 ден. и тоа половина од утврдениот износ.

Она што се истакна како проблематично при постапувањето на нотарите, а адресирано од страна на граѓанските здруженија кои работат во областа на заштита на права на лица со попреченост, беше фактот што при користење на нотарски услуги, кога станува збор за оваа категорија на лица, се воведуваат дополнителни трошоци за истите. Имено, Законот за нотаријат во чл. 52 предвидува дека „Нотарски акт е задолжителен за: а) сите правни работи кои лично ги преземаат глуви лица кои не знаат да читаат или неми лица кои не знаат да пишуваат, освен во случаи предвидени со овој или друг закон“, а при склучувањето на овој вид на акти, чл.59 од истиот овој закон предвидува дека се потребни двајца сведоци¹⁹. И покрај фактот што во чл. 62 од овој Закон е предвидено дека глувиот учесник кој знае да чита, мора сам да го прочита актот и изречно да изјави дека го прочитал и дека тој одговара на неговата волја, а додека пак немиот или глувонемиот учесник кој знае да чита и пишува мора на нотарскиот акт своерачно да напише дека го прочитал и дека се согласува, законот предвидува задолжително присуство на сведоци. Оттука, се поставува прашањето која е легитимната потреба за задолжителноста на дополнителните два сведока која овој закон ја утврдува, ако се земе предвид дека чл. 63 од истиот овој Закон предвидува дека ако овие лица не знаат да читаат и пишуваат, покрај сведоците на актот, мора да се повика и толкувач. Доколку толкувачот се јавува во својство на лице кое би обезбедило непречена комуникацијата помеѓу нотарот и лицето кое е глуво, немо или глувонемо, не е јасно зошто истиот се повикува само кога овие лица не можат да читаат и пишуваат, а не и во сите случаи. Потребата од толкувач за овие лица е од исклучително значење за обезбедување ефикасна комуникација. Наместо тоа, во постапките за нотарски акти, кога лицата се писмени се повикуваат двајца сведоци (без толкувач), за кои воопшто не е јасна улогата која истите ја имаат, особено ако се земе предвид дека законот предвидува задолжително читање на актот и изјава за прочитан акт од страна на овие лица. Двајцата сведоци не се овластени толкувачи од знаковен јазик кои би ја овозможиле комуникацијата на овие лица со нотарот, напротив воопшто не е предвидено специфично својство на овие лица, што само дополнително адресира прашања за основаноста на нивниот ангажман во овие постапки.

Со вака предвидените одредби несомнено е дека се создава дополнителен финансиски терет на лицата со посебни потреби, кои спаѓаат во оваа конкретна категорија на лица. Терет кој воопшто не е оправдан, ниту пак во доволна мера функционален за истите да можат полесно да остварат некои свои права, во случајов при склучување на нотарски акт. Поради што, неопходно е да се иницираат законски измени во овој дел на регулативата, како би се овозможил соодветен, непречен и ефикасен пристап до правда на лицата со овој вид на попреченост, а при тоа, истите нема да бидат оптоварени со несоодветно и ирационално утврдени трошоци во овој вид на постапки.

¹⁹ Чл.59 ст.1 од Закон за нотаријат

ЗАКОН ЗА ИЗВРШУВАЊЕ

Воспоставувањето на категоријата „приватни извршители“ во 2009г. за разлика од претходните „судски извршители“, кои функционираа дотогаш и дејствијата ги обавуваа под надлежност на судот, беше проследено и со креирање на сосем нова и релативно висока тарифа. Ако до формирањето на приватните извршители како законска категорија трошоците беа релативно ниски за граѓаните и се сведуваа претежно на административни такси, со формирањето на новата категорија извршители беа предвидени и тарифирани различни дејствија кои се преземаат од извршителите. Истите до пред неколку години претставуваа навистина голем предизвик за должниците од причина што за долгови од незначителна вредност од неколку стотини денари, трошоците на извршната постапка знаеја да достигнат по неколку илјади денари. Но, со значителното намалување на оваа тарифа во 2018 година, овие трошоци се адаптирани и практично е оневозможено граѓаните да подлежат на енормно високи трошоци за извршување на долгови и побарувања.

Извршителот за преземање на извршените дејствија наплаќа награда и надоместок на трошоците според: надоместок за обработка на предмет, трошоци и спроведени дејствија и награда на извршителот за извршените дејствија. Наградата на извршителот за извршените дејствија, извршителот ја определува според видот на извршната исправа и видот на побарувањето кое треба да се изврши, како и според износот на наплатеното побарување.

Надоместокот кој граѓанинот како должник кај извршителот треба да го надомести подразбира трошок за збир на дејствија кои извршителот ги спроведува. Како што веќе беше напоменато, опфаќа неколку категории на трошоци, па оттука овие трошоци би ги прикажале преку пример за приказ на истите за долг во висина до 100 евра. Денес овие трошоци би изнесувале околу 15тина евра за вработено лице или околу 25 за невработено, за разлика од периодот пред намалување на извршителската тарифа, кога како што веќе наведовме, истите можеа да изнесуваат и неколку илјади денари. Ова само се надоврзува и ја дополнува иронијата за дополнителни трошоци на лица кои имаат помалку приходи односно се невработени и за кои пристапот до било какви правни услуги односно трошок поврзан со истите, неосновано е поголем од оној за лица кои се во подобра материјална положба. Врз основа на што, неопходно е да се размисли за адаптирање на постоечката тарифа која ја применуваат извршителите, а во насока на поголема сензибилизираност кон економски маргинализираните граѓани, особено ако се земе предвид дека во голем дел од случаите, неплаќањето е резултат на тешката економска состојба на граѓаните.

ЗАКОН ЗА АДВОКАТУРА

Кога станува збор пак за останатите трошоци на постапката, вклучително и адвокатски трошоци, идентично како и за останатите тарифници, и во овој случај се применува принцип на градирање на трошоците, а во зависност од вредноста на спорот или преземените дејствија во постапката. Оттука, освен она што е општо познато како трошок на адвокатите за застапување во судски спор, се подразбира и трошоци за составување на писмена (барања, поднесоци, итн.), усни совети, редовни и вонредни правни лекови и сл., кои категории на услуги имаат одредена однапред утврдена валоризација согласно Адвокатската тарифа, предвидена со Законот за адвокатура.

Последните измени на овој Закон, односно неговата тарифа, кои интегрирани во пречистениот текст на Тарифата за награда и надоместок на трошоците за работа на адвокатите од 28.01.2020г. предвидоа зголемување на основите за адвокатските трошоците во повеќе категории, па со истите се „исправи“ долгогодишната неправда во тарифникот која се однесуваше на со децении не променетите износи за адвокатски трошоци, наспроти зголемувањата на сите останати трошоци во државата, нејзиниот стандард, како и потрошувачката кошничка на граѓаните. Истата беше систематизирана на посовремен начин, предвидувајќи ги јасно и недвосмислено варијациите во процесните дејствија и надоместот за адвокатите, позиционирајќи ја адвокатурата на ниво слично како и останатите носители на оваа професија во регионот. Но, при изготвување на истата, поточно при вршењето на промени на износите во истата, не е посветено внимание на социјално загрозените категории на граѓани односно на остварување на нивните права. Имено, трошоците за остварување на права на работниците од работен однос на пример, се во голема мера високо поставена категорија за тарифирање, а идентично со нив, поставени се и спорите односно остварување на правата на лица во семејни спорови. Земено ова предвид, а сублимирано и со трошоците за судските такси за овој вид на спорови, граѓаните би требало да издвојат средства во висина од околу половина просечна плата во државата со цел да ја отпочнат постапката за работен спор или спор за остварување на права од семејни односи.

Оттука, се постаува прашањето и потенцијалното решение за воведување на поголем број работни саати односно услуги на адвокатите во земјата, особено за категориите на граѓани кои за многу малку не ги исполнуваат условите да се стекнат со правото на (секундарна) бесплатна правна помош. При исполнување на тие услови и пружање на секундарна помош, како што веќе беше посочено, адвокатите остваруваат 70% од вредноста на дејствијата предвидени во адвокатската тарифа, што во секој случај придонесува кон колективната борба за пристап до правда на маргинализираните категории на граѓани. Но, како што споменавме, во околности кога граѓаните за незначителен износ не ги исполнуваат условите за обезбедување на БПП од страна на државата, како на пример двајца приматели на минимални плати во државата, кои при тоа треба да издржуваат четиричлено семејство, а со тоа и да ја „покријат“ потрошувачката кошничка, или пак ситуација во која лица кои имаат имотен спор за имот кој не го владееат, но е на нивно име, а при тоа не остваруваат приход, неопходно е да се размисли за решение кое ќе ја унапреди оваа нивна финансиска состојба, барем што се однесува до пристапот до институции за остварување или заштита на нивните права и слободи во државата.

ПОТЕНЦИЈАЛНО ОЛЕСУВАЊЕ НА ФИНАНСИСКИ ПРИСТАП ДО ПРАВДА

Покрај намалувањето односно регулирањето на тарифните на носителите на овие правнички професии, со цел истите да бидат подостапни и подносливи за граѓаните, извршната власт во моментот креира и планира да имплементира стратегија за целосна дигитализација на судството и судски услуги, што во некоја мера би подразбирало олеснување на пристапот до определени услуги. Ова, покрај можноста за дигитализација на судските процеси, а со тоа и евентуално олеснување на пристапот на странките во постапка, процес на кој треба исклучително внимателно да се пристапи и неговата примена

да претставува исклучоци, а не правило, би опфатило и дигитализација на услугите кои ги овозможуваат судовите. Со осовременувањето на овој процес и поедноставувањето на начинот на здобивање со документи и уверенија кои ги издава судот, граѓаните ќе имаат можност со значително помалку трошоци, во смисла на трошоци за патување до суд и евентуално губење на дневница за потребите на поднесување на барања и подигнување на актите, да ги остварат своите права.

На ова се надоврзуваат и заложбите за дигитализација на судството во насока на одржување на online судења, а мотивирано од потребата за непречено функционирање и администрација на правда во време на глобална пандемија. Со евентуалното воведување на овој начин на судења и редуцирање на физичкото присуство во судовите, повторно, постои веројатноста за поевтин пристап до правда за граѓаните, а истиот би бил во корелација со заштедување на трошоци за пат, дневници и сл. Во секој случај, се работи за идеја на која треба да и се пристапи со исклучително внимание од причина што потенцијалниот „олеснет„ пристап, во зависност од постапките во кои би се применувал овој начин на судење, може да го доведе во прашање целосното почитување на процесните права кои се загарантирани за странките во постапките.

АНАЛИЗА НА ПОДАТОЦИ ОД СУДСКИ МОНИТОРИНГ МЕТОДОЛОГИЈА

За потребите на ова истражување, особено во делот на финансиски пристап до правда, од страна на Коалицијата „Сите за правично судење“ беше применет еден специфичен пристап за прибирање на податоци преку непосреден увид во правосилно завршени судски предмети на територијата на четирите апелациони подрачја, а поконкретно во основните судови во Скопје, Штип, Струмица, Битола, Охрид, Прилеп, Велес и Тетово. За потребите на овој процес беа ангажирани 8 професионални набљудувачи на Коалицијата кои поминаа подготвителна обука за спроведување на увид и непосредно екстрахирање податоци од вкупно 600 предмети. Процесот на собирање на овие податоци беше во временскиот период од јули до септември 2019 година, како и од јули до септември 2020 година.

Имајќи предвид дека предмет на анализа беа четирите најчести области во граѓанските предмети- спорови од областа на работните односи, статусните спорови, облигационо-правните и сопственичките спорови, во таков вид на предмети беше спроведен и увидот.

Со цел да се овозможи полесен и појасен приказ на финансиските импликации кои ги носат со себе судските спорови, за потребите на оваа анализа направена е поделба и анализа на податоците токму согласно нивниот основ. Во поглед на утврдување на вредноста на споровите, која е законска обврска согласно процесните закони и од истата понатаму зависат како судските такси кои ги имаат странките, така и надоместокот спрема адвокатите, неопходно е да се напомене дека истата е предвидена во Законот за судски такси, а во зависност од видот на побарувањето-парично или непарично, како и видот на основот за кој се поведува спорот.

РАБОТНИ СПОРОВИ

Работните спорови или во конкретниов случај, спорови кои обединуваат неколку подоснови како поништување на решение или одлука за отказ, трансформација на работен однос, надомест на плати и надоместоци односно останати парични побарувања од работен однос, регрес за годишен одмор и слично. Од спроведен увид во вкупно 292 предмети од оваа поширока област, 80 беа од Основен граѓански суд Скопје, 31 од Основниот суд Битола, 30 од Основниот суд во Прилеп, 33 од Основниот суд Штип, 30 од Основниот суд Охрид, 26 од Основниот суд Велес, 30 од Основниот суд Тетово и 32 од Основниот суд Струмица.

Овој вид на предмети можат да опфатат како парични, така и непарични побарувања, Поточно, доколку станува збор за остварување на право на надоместоци од работен однос, обично станува збор за парични побарувања, кои согласно Законот за судски такси се утврдува согласно поставеното парично побарување. Доколку пак станува збор за поништување на решенија или пак трансформација на работните односи, согласно чл. 24 од истиот овој закон, предметите имаат вредност од 40.000 ден.

Просечното траење на овој вид на предмети согласно обработените податоци е пресметано на 3.7 рочишта, а во сите предмети кои беа предмет на увид е евидентирано застапување од адвокат на двете страни во постапката. Распоредено по градови, должината на предметите од оваа област би била следна: во Основниот суд Струмица, овие предмети завршуваат најбрзо, на 2.8 рочишта, во Основниот суд Прилеп во просек предметите завршуваат со 3.4 рочишта, основниот суд во Охрид на 3.5, во основните судови Тетово и Штип на 3.1 рочиште, во Основниот граѓански суд Скопје на 4.3, Основниот суд во Битола на 4.2 и најдолгото траење на предмети од оваа област е евидентирано во Основниот суд Велес, на 5 рочишта. Врз основа на оваа пресметка за просечно траење на предметите може во одреден степен и да се добие слика за трошоците кои граѓаните ги имаат за остварување на овие права. Ова не мора нужно да е поврзано со ефикасноста на судовите, често дополнителен фактор се обемноста или комплексноста на предметите, но во секој случај, просечното траење на предметите дава слика за полесен и поевтин финансиски пристап до правда во судовите каде пократко траат постапките, на сметка на оние во кои истите траат подолго.

За потребите на овие предмети, во 65% од нив се подготвени вешти наоди и мислења од специјално ангажирани лица во постапките-вештаци, а просечната вредност на истите при тоа имајќи превид дека станува збор за различни парични или непарични побарувања, изнесува 7.125 ден. од вештачење, 4.355 ден за дополнување на вештачењето со податоци кои се неопходни за правилно утврдување на фактичката состојба и 45.453 ден. за супервештачење. Во принцип, висината на вештачењата зависи од областа во која истото се спроведува, паричната вредност на спорот, сложеност на истото, како и временскиот период за кој се очекува да се приберат и обработат податоците неопходни за вештачење. За овој вид на предмети, со оглед дека се работи за област материјално, финансиско и сметководствено работење, согласно Правилникот²⁰ за пресметување на награда за извршеното вештачење или супер вештачење и надоместокот

²⁰ Службен В. на Р.М. бр:102/2014 од 09.07.2014г.

за реално потребните трошоци, вештачењата би требало да се движат во финансиската рамка од 3.000 до 15.000 ден., додека пак супервештачењата од 15.000 до 33.000 ден.

Драстично повисоките од предвидените износи кај супервештачењата се должи на една одредба во Правилникот (член 6 од истиот) која предвидува исклучок од правилото за тарифирање на дејствијата преземени од страна на вештите лица. Имено, во овој член е нотирано дека „Во случај на вештачење чија сложеност и потребната експертиза за неговото вршење е од поголем обем, наградите од ... на овој правилник може да се зголемат најмногу до 200% од утврдените, во зависност од: - големината на документацијата која е основа за изработка на вештачење, - должината на анализиран период кој е подолг од три години, - вредноста на спорот над 100.000.000 денари, - дела од организиран криминал каде се инволвирани повеќе од пет правни или физички лица или - комплексноста и видот на задачата кои се предмет за изработка на вештачење, за кои е потребен највисок степен на експертиза и искуство.“

Судските такси за овие спорови се варијабилни и се одраз на видот на предметот односно дали станува збор за предмет со парично или непарично побарување. Доколку е непарично побарување судската такса изнесува 1.200 ден, меѓутоа доколку е парично, во зависност од износот кој се побарува, Законот за судски такси предвидува градирачка табела за висина на судски такси, со минимален износ од 480 ден. и максимален од 48.000 ден. за поднесување на тужба и одлука и двојно зголемен износ за жалба.

Од анализираниите податоци продукт на спроведените увиди, може да се констатира дека некој просечен износ на висина на судски такси за поднесување на тужба и одлука за овој вид на спорови е во просек од околу 2.700 ден., додека пак за жалба е 6.770 ден., иако навистина, станува збор за исклучително тешко мерлива категорија на трошоци во насока на вадење на нејзин просек.

Во поглед на адвокатските трошоци за овие спорови, како што веќе беше споменато погоре, станува збор за категорија на спорови кои по зголемувањето на адвокатската тарифа, претрпе значителни промени. Имено, со промена на тарифата, работните спорови кои претходно се тарифираа со 3.000 основница, зголемена за 30% паушал и 20% саатнина, сега се тарифираат со основница во висина од 7.000 ден. на кој износ се пресметува 30% паушал за преземените дејствија, како и дополнителни 20% за саатнина на адвокатот, за дејствија кои ги презема надвор од својата канцеларија. Оттука, за подготвување на тужба за поведување на работен спор, износот кој тужителот треба да го надомести е 9.100 ден., додека пак за застапување во суд 10.920 ден.

Имајќи предвид дека дел од предметите во кои беа спроведени увиди се предмети кои се отпочнати и завршени пред влегувањето во сила на променетата адвокатска тарифа износите кои се пресметани како просечни, одразуваат мешана примена на двете тарифи. Врз основа на ова, одразот на адвокатските трошоци за овој вид на предмети не индицира на примена на една од двете тарифи, па оттука и во целост не би можел да се донесе заклучокот дека просечната вредност на овие трошоци за тужителот во износ од 62.788 ден. предајавени и 38.932 ден. определени со пресуда, како и 58.210 ден. предјавени од тужен и 23.123 ден определени со пресуда, изнесува моменталниот просечен трошок пресметан согласно актуелната адвокатска тарифа. Во поглед на трошоците во жалбена постапка и постапката по вонреден правен лек, просечните трошоци за овие фази на постапката се

6.770 ден. за судска такса за жалба, 20.680 адвокатски трошоци, како и 16.368 судска такса за ревизија и 28.129 адвокатски трошоци.

Во секој случај, а независно од применливата адвокатска тарифа, она што се истакна како особено интересен податок е тоа што без оглед на износот на предјавени трошоци од страна на странките во постапката, судот, овие трошоци ги намалува. Имено, во 65% од предметите се јавува разлика помеѓу предјавените трошоци и оние кои судот ги досудил на странките и често оваа разлика знае да изнесува од неколку илјади до неколку десетици илјади денари. Ова е навистина загрижувачки податок имајќи предвид дека адвокатската тарифа е со закон утврдена, па нејзината доследна примена е обврзувачка за било кој суд.

СТАТУСНИ СПОРОВИ

Статусни спорови или во конкретниов случај, се спорови кои ги обединуваат подосновите како развод на брак, измена на одлука за доверување дете, утврдување на татковство, утврдување издршка и сл. Од спроведен увид во вкупно 101 предмет од оваа област, 21 беа од Основен граѓански суд Скопје, 13 од Основниот суд Битола, 10 од Основниот суд во Прилеп, 13 од Основниот суд Штип, 10 од Основниот суд Охрид, 10 од Основниот суд Велес, 11 од Основниот суд Тетово и 13 од Основниот суд Струмица.

Идентично како и претходната категорија и овој вид на предмети можат да опфатат како парични, така и непарични побарувања, Поточно, доколку станува збор за остварување на право на издршка или нејзина евентуално промена-зголемување или намалување, обично станува збор за парични побарувања, кои согласно Законот за судски такси се утврдува според поставеното парично побарување. Доколку пак станува збор за останатите основи од оваа област согласно чл. 24 од истиот овој закон, предметите имаат вредност на таксена основица од 10.000 ден. во споровите за вршење на родителски права или пак износ од 20.000 денари во споровите за утврдување на постоење или непостоење на брак, за поништување или развод на брак и за доживотно издржување.

Просечното траење на овој вид на предмети согласно обработените податоци е пресметано на 2.5 рочишта, а во 92% од предметите тужителите се застапувани од полномошник-адвокат, додека пак во 75% тужените имале ангажирано полномошник адвокат. Понискиот процент кај тужените е резултат на перцепцијата за незадолжителен полномошник во постапката која ја отпочнал брачниот другар и можноста индивидуата сама да се застапува на соодветен начин во речиси извесен спор.

Судските такси за овој вид на предмети, согласно прибраните и обработени податоци изнесуваат 1.000 ден. за иницирање на постапката-тужба, идентичен износ и за одлука и 1.620 ден. за жалба во 11те предмети во кои е поднесена таква. Имајќи предвид дека 80тина проценти од предметите во кои е спроведен увид се предмети за развод на брак, трошоците се релативно померливи имајќи предвид дека вредност на спорот за овој вид на подоснов е 20.000 ден.

Во поглед на адвокатските трошоци за овој вид на спорови, како што е споменато и во претходната категорија на спорови, и овде адвокатската тарифа претрпе значителни измени. Поточно, со промена на тарифата, постапките за развод кои претходно се тарифираа со 1.500 ден. за основица, зголемена за 30% паушал и 20% саатнина, сега се тарифираат со основица во висина од 7.000 ден. на кој износ се пресметува 30% паушал за преземените дејствија, како и дополнителни 20% за саатнина на адвокатот, за дејствија

кои ги презема надвор од својата канцеларија. Оттука, за подготвување на тужба за поведување на постапка за развод, износот кој тужителот треба да го надомести е 9.100 ден., додека пак за застапување во суд 10.920 ден. Или изразено компаративно износот од 1.950 ден. за тужба сега е покачен за 7.150 ден., додека пак износот за застапување од 2.340 ден. сега е покачен за 8.580ден. Во контекст на фактот дека е извршена значителна промена на адвокатската тарифа во поглед на овие видови спорови, повторно и за овие, не би можело со точност да се утврди дали предјавените адвокатските трошоци за истите кои во просек се движат помеѓу 46.199 за тужител и 76.198 за тужен, додека пак определените се 40.821 ден. се резултат на менувањето на тарифата и колку од овие предмети се водени по стара или нова тарифа.

Како и за претходната категорија, и овде се сретнува пракса на намалување на предјавените адвокатски трошоци, со тоа што процентот на намалени трошоци од страна на судот за вкупните предјавени е понизок од претходната категорија, па тука може да се забележи „интервенција“ на судот во поглед на трошоците на адвокатите во 40% од предметите.

СПОРОВИ ОД ОБЛАСТА НА ОБЛИГАЦИОНО-ПРАВНИТЕ ОДНОСИ

Облигационо правните спорови се без сомневање најголемата категорија на граѓански спорови, па токму имајќи го ова предвид, при пристапот за избор на предмети во кои би бил спроведен увид, беа селектирани најчестите и најзастапени предмети од граѓанската област во нашите судови- предмети со основ надомест на штета, должничко-доверителски односи и исполнување на договни обврски. Од спроведен увид во вкупно 108 предмет од оваа област, 23 беа од Основен граѓански суд Скопје, 14 од Основниот суд Битола, 10 од Основниот суд во Прилеп, 13 од Основниот суд Штип, 9 од Основниот суд Охрид, 15 од Основниот суд Велес, 10 од Основниот суд Тетово и 14 од Основниот суд Струмица.

За разлика од претходните категории на спорови, иако и вид на предмети можат да опфатат како парични, така и непарични побарувања, во доминантен дел од предметите станува збор за парични побарувања. Па, врз основа на висината на паричното побарување, а табелата за градација како на судски такси, така и на адвокатски трошоци, истите се варијабилни.

Просечното траење на овој вид на предмети согласно обработените податоци е пресметано на 2.9 рочишта, а во 97% од предметите тужителите се застапувани од полномошник-адвокат и кога се јавувале во својство на тужител и кога биле тужени во постапката. Прегледот на траење на овој вид на предмети во различните судови во кои беше спроведен процесот на увиди е следен: во Основниот граѓански суд Скопје и Основниот суд во Струмица, овој вид на предмети траат во просек најдолго или 3.5 односно 3.4 рочишта по предмет, додека пак основните судови во Велес, Битола, Штип и Прилеп, овие предмети ги финализираат на 1 односно 1.5 или 1.6 рочишта.

Имајќи предвид дека претежно станува збор аз парични побарувања, судските такси за овој вид на спорови се повисоки бидејќи истите прогресираат аналогно на висината на побарувањата. Па така, просечните судски такси за тужба и одлука се движат околу 9.800 ден. додека пак оние за жалба (во предметите каде е евидентирано тоа) или пак за одговор на жалба се во просек 27.948 ден. односно 9.316 ден. Износот за просечните судските такси

пак за вонреден правен лек односно ревизија, евидентиран во вкупно 5 од овие 108 предмети, се движат во просек од 68.713 ден.

Слично како и кај работните спорови, во голем дел од предметите, од исклучително значење за овој вид на спорови е спроведувањето на вештачење односно подготовка на вешт наод и мислење од страна на вешто лице. Од вкупниот број на предмети каде е спроведен увид, во 60тина проценти од истите е спроведено вештачење. Со оглед дека законот овозможува на двете странки во постапката да спроведат вештачења, а кога истите не можат да се усогласат предвидени се одредби за подготвување на супервештачење, и кај овие предмети, лоцирана е примената на сите овие категории на експертизата од страна на стручни лица или вештаци.

Просечните трошоци за спроведување на едно вештачење за оваа категорија на предмети изнесуваат 11.255 ден. за основно вештачење, 5.950 за дополнување на вештачењето од истото вешто лице кое претходно го изработило наодот, но има потреба од некаков дообјаснување, како и 16.661 ден. за супервештачење.

Она што се повторува како пракса и во оваа категорија на предмети, е праксата на намалување на трошоците од страна на судот и тоа во значителни износ од оние првично предјавените од странките на постапката односно нивните полномошници. Имено, просечни предјавени трошоци на тужител за спорови од областа на облигационо-правните односи изнесуваат 104.997 ден. додека од тужен 93.635 ден. На сметка на вака поставените трошоци, судовите во своето постапување определиле во просек 61.880 ден. за полномошникот на тужителот односно 68.970 за оној на тужениот. Или, 40тина проценти намалување за тужителите или околу 30% за тужените. Практика која во никој случај не е правилна за примена и неопходно е да се интервенира во истата, со цел правилна и доследна примена на адвокатската тарифа и правично валоризирање на трудот на адвокатите во постапката.

Трошоците во второстепената постапка кај овие спорови се движат во просек од 38.261 ден. за адвокатите, додека таксата за жалба веќе споменавме е во просек 27.948 ден. Кога станува збор пак за постапката по вонредните правни лекови, евидентирани се само 5 постапки по ревизија во кои адвокатските трошоци се пресметани во просек од 39.175, а таксите за ревизија на 68.713 ден. Меѓутоа, со оглед на минорниот број на предмети во кои е применет овој вонреден правен лек, примерокот не е во доволна мера репрезентативен.

СОПСТВЕНИЧКИ СПОРОВИ

Сопственичките спорови се исто така голема категорија на подвидови на предмети, па имајќи го ова предвид, при пристапот за избор на предмети во кои би бил спроведен увид, беа селектирани најчестите и најзастапени предмети од граѓанската област во нашите судови- утврдување на сопственост, нарушено владение, предавање во владение и сл. Од спроведен увид во вкупно 113 предмет од оваа област, 21 беа од Основен граѓански суд Скопје, 15 од Основниот суд Битола, 10 од Основниот суд во Прилеп, 13 од Основниот суд Штип, 14 од Основниот суд Охрид, 10 од Основниот суд Велес, 11 од Основниот суд Тетово и 13 од Основниот суд Струмица.

Оваа категорија на спорови во помал број на предмети опфаќаат парични, а почесто станува збор за непарични побарувања, па врз основа на тоа, многу е поедноставно да се

утврдат како висината на судски такси, така и на адвокатски трошоци. Ова особено ако се земе предвид дека кога станува збор за заштита на сопственоста односно владението, како и останатите неприлични категории на побарувања, висината на вредноста на овие спорови се утврдува на 40.000 ден.

Просечното траење на овој вид на предмети согласно обработените податоци е пресметано на 3,9 рочишта, во исклучително висок процент- 100% од предметите тужителите се застапувани од полномошник-адвокат, а идентично во висок процент додека пак во 96% тужените имале ангажирано полномошник адвокат. Ова се должи најверојатно на перцепциите за сложеноста и должината која овие предмети ја имаат, а оттука и себекритичноста на граѓаните за неможноста за лично и застапување без професионална правна помош во овој вид на спорови.

Кога би го разгледале траењето на овие предмети во одделни судови низ државата, а во кои беше спроведен увид во предмети, можеме да констатираме дека Основниот граѓански суд Скопје кој како најголем граѓански суд во државава, кој има во работа значително поголем број на предмети од останатите судови, овие предмети ги детерминира во временски интервал од 7 рочишта и ова е бројка која значително се разликува од статистиката која упатува на останатите судови. Веднаш по него е Основниот суд во Велес, кој сопственичките предмети во просек ги завршува на 4.5 рочишта, а потоа се Основните судови во Струмица, Штип Битола и Тетово, каде просечното траење на овие предмети е 2.9 односно 2.8 и 2.7 рочишта, додека пак основните судови во Охрид и Прилеп овие предмети ги завршуваат на 3 односно 3.3 рочишта.

Судските такси за овој вид на спорови во предметите во кој е спроведен увид, во просек се пресметани на 3.600 ден. за тужба и одлука односно на 7.300 за жалба.

Идентично како и во претходните 2 категории на предмети и овде вештачењата се застапени во од прилика неполни 40тина проценти од предметите, а нивната просечна вредност е утврдена на 8.000 ден. Дополнувањата на вештачењата странките би ги чинело 15.323 ден. додека пак супервештачењето кое е евидентирано во само еден предмет како категорија изнесува 14.160 ден.

Во поглед на адвокатските трошоци и праксата за нивно намалување, и во оваа категорија би го констатирале истото- дека станува збор за примена на лоша пракса на намалување на предјавените износи на адвокатски трошоци. Па така, од просечно предјавените трошоци за овој вид на спорови од полномошникот на тужителот во износ од 57.913 ден., судот определил 43.425 ден., додека од предјавените 55.447 ден. на тужениот, судот определил 36.900 ден. за неговиот полномошник. Трошоците кои се однесуваат на второстепената постапка, за овој вид на предмети се утврдени на 19.877 ден. Додека пак таксите за жалба и одлука се движат во просек од 7.305 односно 2.500 ден.

СИМУЛАЦИЈА НА ПРЕСМЕТКА НА ТРОШОЦИ

Имајќи ги предвид погоре наведените податоци, особено оние кои се однесуваат на просечното траење на судските постапки во број на рочишта, во продолжение ќе се обидеме да направиме симулација за секоја од овие четири области на предмети, земајќи предвид предмети кои опфаќаат непарични побарувања поради поедноставна пресметка.

Споровите од областа на работни односи веќе кажавме дека имаат просечно траење од 3.7 рочишта, кое, за потребите на оваа пресметка ќе го заокружине на целосна бројка без децимали, па врз основа на ова, работните спорови би ги сметале во просечно траење од 4 рочишта, а како основ на парница би земале на пример „поништување на одлука за отказ“, со оглед дека станува збор за непарично побарување.

Законот за судски такси во чл. 24 ст.1 т.4 предвидува дека на износ од 40.000 ден. ќе биде утврдена вредноста во сите други спорови, ако со овој закон поинаку не е определено, поради што, пресметката за овие видови на спорови во продолжение ќе ја базираме на овој износ. Па така, судската такса за тужба и одлука би изнесувала по 1.200 ден.

Согласно адвокатската тарифа која ја применуваат адвокатите, овие предмети се тарифираат со основица за преземени дејствија од 7.000 ден., па во зависност дали станува збор за поднесување на тужба, адвокатскиот надомест би бил 9.100 ден. или пак за застапување-10.920 ден.

Врз основа на вака претставените параметри, за отпочнување на постапката со тужба, работникот би требало да плати 1.200 ден. за судска такса, 9.100 ден за подготвување на тужба, 43.680 ден. за 4 застапувања согласно претходно наведеното просечно траење на овие спорови, како и дополнителни 1.200 ден. за одлука. Или, вкупен износ од 55.180 ден. и тоа доколку постапката не е оптоварена со било какви дополнителни вештачења или пак трошоци како подготвување на (не)образложени поднесоци и сл.

Споровите кои уредуваат статусни прашања, за кои беше наведено дека просечно траат по 2.5 рочишта, кое, за потребите на оваа пресметка ќе го заокружине на целосна бројка без децимали, па врз основа на ова, истите би ги сметале во просечно траење од 3 рочишта, а како основ на парница би земале на пример „развод на брак“, со оглед дека станува збор за непарично побарување.

Законот за судски такси во чл. 24 ст.1 т. 2 предвидува дека на износ од 20.000 ден. ќе биде утврдена вредноста на предметите за поништување или развод на брак, врз основа на што, пресметката за овие видови на спорови во продолжение ќе ја базираме на овој износ. Па така, судската такса за тужба и одлука би изнесувала по 800 ден.

Согласно адвокатската тарифа која ја применуваат адвокатите, овие предмети се тарифираат со основица за преземени дејствија од 7.000 ден., па во зависност дали станува збор за поднесување на тужба, адвокатскиот надомест би бил 9.100 ден. или пак за застапување-10.920 ден.

Врз основа на вака претставените параметри, за отпочнување на постапката со тужба, брачниот партнер кој сака да се разведе, би требало да плати 800 ден. за судска такса, 9.100 ден за подготвување на тужба, 32.760 ден. за 3 застапувања согласно претходно наведеното просечно траење на овие спорови, како и дополнителни 800 ден. за одлука. Или, вкупен износ од 43.460 ден. и тоа доколку постапката не е оптоварена со било какви дополнителни дејствија кои треба да се преземат од страна на полномошниците. Во услови на можност за спогодбен развод во кој претпоставка е дека странките се согласни за развод, при тоа истите не мораат да чекаат мислење од Центар за социјални работи по однос на старателство над малолетни деца, а со тоа

и постеење на можноста предметот да заврши на едно рочиште спогодбено, странката која ја иницирала постапката би требало да надомести износ од прилика 21.220 ден.

Споровите од областа на облигационите односи веќе кажавме дека имаат просечно траење од 2.9 рочишта, кое, за потребите на оваа пресметка ќе го заокружиме на целосна бројка без децимали, па врз основа на ова, работните спорови би ги сметале во просечно траење од 3 рочишта, а како основ на парница би земале на пример „надомест на нематеријална штета“ во износ од 60.000 ден., со оглед дека нема едноставен начин на утврдување на вредност кај овие предмети за непарични побарувања.

Законот за судски такси во делот на тарифник за утврдување на вредност на парични побарувања, за предмети кои достигнуваат до висина од 60.000 ден. утврдува судска такса од 1.600 ден.

Согласно адвокатската тарифа која ја применуваат адвокатите, овие предмети се тарифираат со основица за преземени дејствија од 4.000 ден., па во зависност дали станува збор за поднесување на тужба, адвокатскиот надомест би бил 5.200 ден. или пак за застапување-6.240 ден.

Врз основа на вака претставените параметри, за отпочнување на постапката со тужба, тужителот би требало да плати 1.600 ден. за судска такса, 5.200 ден за подготвување на тужба, 18.720 ден. за 43 застапувања согласно претходно наведеното просечно траење на овие спорови, како и дополнителни 1.600 ден. за одлука Доколку има потреба од вештачење во предметот, имајќи предвид дека се работи за надомест на нематеријална штета, под претпоставка настаната поради нарушување на здравјето на тужителот, вештачењето ви изнесувало во просек 6.000 ден. Или, вкупен износ од 33.120 ден. и тоа доколку постапката не е оптоварена со дополнителни трошоци како подготвување на (не)образложени поднесоци или други дејствија во постапката.

Споровите од областа на сопственоста, согласно пресметките за оваа анализа, утврдивме дека имаат просечно траење од 3.8 рочишта, кое, за потребите на оваа пресметка ќе го заокружиме на целосна бројка без децимали, па врз основа на ова, овие спорови би ги сметале во просечно траење од 4 рочишта, а како основ на парница би земале на пример „нарушено владение“ како опција за пресметка на трошоци во предмет со непарично побарување.

Законот за судски такси во чл. 24 ст.1 т.3 предвидува дека овие спорови имаат вредност на спор во висина од 40.000 ден., согласно што се утврдува и судска такса од 1.200 ден.

Согласно адвокатската тарифа која ја применуваат адвокатите, овие предмети се тарифираат со основица за преземени дејствија од 3.000 ден., па во зависност дали станува збор за поднесување на тужба, адвокатскиот надомест би бил 3.900 ден. или пак за застапување-4.680 ден.

Врз основа на вака претставените параметри, за отпочнување на постапката со тужба, тужителот би требало да плати 1.200 ден. за судска такса, 3.900 ден за подготвување на тужба, 18.720 ден. за 4 застапувања согласно претходно наведеното просечно траење на овие спорови, како и дополнителни 1.200 ден. за одлука. Доколку има потреба од вештачење во предметот, имајќи предвид дека се работи за имотен спор, па оттука и можноста или потребата за подготвување на геодетски елаборат или сл.,

вештачењето би изнесувало во просек 6.000 ден. Или, вкупен износ од 31.020 ден. и тоа доколку постапката не е оптоварена со дополнителни трошоци како излегување на судот и вештите лица на лице место, евентуално дополнување на вештачењето и сл.

ЗАКЛУЧОЦИ И ПРЕПОРАКИ

Правната помош која државата ја обезбедува, а согласно со постоечката регулатива која го уредува судскиот буџет, предвидува подведување на истата во општа ставка „Договори“, врз основа на што, не постои можност да се издвои и прецизно утврди буџетот за бесплатната правна помош обезбедена од државата. Поради што неопходно е утврдување на посебна ставка во рамките на судскиот буџет која би се однесувал исклучиво на услуги на правна помош. На тој начин, а врз основа на конкретни податоци и проекции, Судскиот буџетски совет ќе има можност соодветно да го програмира буџетот за правни услуги на граѓаните.

Надоместот кој државата го предвидува за бесплатна правна помош е релативно низок имајќи ги предвид европските стандарди, а државата не располага со соодветни механизми за надзор за квалитетот на овозможената правна помош како од давателите на примарна, така и на секундарна правна помош.

Поради што потребно е да се пристапи кон зголемување на износот предвиден за бесплатна правна помош со цел истата да има опсег како на поголем број на граѓани, така и на даватели на услугите, како би се обезбедил и повисок квалитет на овозможените услуги.

Идентично важно во оваа насока е и воведување на контролни механизми кои би се однесувале на проценка на квалитетот на овозможената помош, особено кога станува збор за давателите на секундарна правна помош. Често, назначените адвокати за обезбедување на БПП, како во граѓанските, така и бранителите по службена должност во кривичните постапки, постапуваат согласно претпоставениот базичен минимум за постапување и со степен на индиферентност кога станува збор за овие предмети, а имајќи го предвид износот кој им се утврдува или пак определува за нивното постапување. Оттука, со унапредување на тарифникот за БПП и воспоставувањето на контролни механизми за нивно постапување, во значителен степен ќе се унапреди и квалитетот на правда која се дистрибуира спрема граѓаните.

При постапувањето и учеството на лица со посебни потреби во постапки кои се водат пред нотар, согласно постоечката регулатива се воведуваат дополнителни и непотребни трошоци за истите. Имено, Законот за нотаријат предвидува решение во кое како задолжителни ги внесува сведоците во постапката кога правните работи лично ги преземаат глуви лица кои не знаат да читаат или неми лица кои не знаат да пишуваат. Имајќи предвид дека во овие случаи е задолжително повикување на толкувач кој би ја овозможил комуникацијата помеѓу овие лица и нотарот кој постапува, се доведува во прашање легитимноста на оваа одредба.

Од погоре констатираното произлегува потребата од иницирање на законски измени во овој дел на регулативата, како би се овозможил соодветен, непречен и ефикасен пристап до правда на лицата со овој вид на попреченост, а при тоа, истите нема да бидат оптоварени со несоодветно и ирационално утврдени трошоци во овој вид на постапки.

Постоечкото решение кое се однесува на ослободување на граѓаните од трошоци на постапката, во овој момент обезбедува целосно ослободување на одредени категории на граѓани помеѓу кои и финансиски маргинализираните граѓани кои исполнуваат услови согласно законот за БПП, со што на адвокатите им се надоместуваат 70% од предвидената тарифа. Но, ова решение секако не е апликативно кога станува збор за категорија на граѓани кои поради минималното отстапување од долната граница под која се одобрува БПП, не ги исполнуваат условите да се стекнат со ова право, ради што и пристапот до правда за истите претставува навистина голем предизвик. На ова се надоврзува и промената на адвокатската тарифа која предвидува значително повисока скала на трошоци кога станува збор за категоријата работни спорови или пак статуси спорови кои предвидуваат развод на брак

Поради ова, неопходно е да се креира решение кое ќе ја унапреди финансиска состојба на граѓаните во контекст на пристап до правда и до институциите за остварување или заштита на нивните права и слободи во државата кога истите припаѓаат во категоријата финансиски маргинализирани граѓани, а при тоа не ги исполнуваат условите за обезбедување на БПП од страна на државата.

Дополнително, практично би било да се разгледа и земе предвид можноста за креирање на потенцијалното решение со воведување на *pro bono* работни часови на адвокатите односно услуги кои истите ги обезбедуваат, со цел да се олесни пристапот до нивните услуги на овие категории на граѓани. А на сметка на тоа, за истите да се предвидат одредени даночни ослободувања или други фискални погодности поврзани со нивните обврски спрема државата.

Неизбежно е да се констатира дека охрабрува иницијативата на извршната власт по однос на намалувањето односно регулирањето на тарифниците на дел од носителите на правнички професии, со цел истите да бидат подостапни и подносливи за граѓаните, како и предвидената стратегија за целосна дигитализација на судството и судски услуги, што би подразбирало и олеснување на пристапот до определени услуги. Осовременувањето и поедноставувањето на начинот на здобивање со документи и уверенија кои ги издаваат судовите, ќе придонесе кон надминување на предизвикот кои граѓаните го имаат во секојдневното остварување на своите права, а поврзан со техничкото работење на судовите.

ФИЗИЧКИ ПРИСТАП ДО ПРАВДА

ВОВЕД

Физичката пристапност на судовите и останатите органи битни за остварување на правата на граѓаните е еден од основните предуслови како би се овозможил еднаков пристап до правда и еднакви можности за остварување и практикување на основните права на граѓаните. Иако физичката достапност на правдата е тешко да се дефинира, истата сепак опфаќа неколку елементи, како што е пристапот до објектите на судовите и останатите органи на правдата, пристапноста на просториите во објектите, како и достапноста на судските услуги под еднакви услови за сите лица. Во контекст на ова, слично како и кај финансискиот пристап, ефектите предизвикани од уредувањето на физичкиот пристап се чувствуваат различно кај различните групи во општеството. Очигледно е дека старите и изнемоштени лица, лицата со потешкотии во движењето, лицата со оштетен слух, вид или говор, како и лицата со психичка попреченост, по самата природа на нештата се соочуваат со поголеми предизвици во поглед на физичката достапност на правдата. Имајќи ја предвид меѓусебната поврзаност на човековите права и влијанието кое го имаат меѓу себе, ваквата состојба може да биде сериозен предизвик за унапредување на еднаквоста и демократските вредности во општествата. Ова е особено битно кога станува збор за пристапот до судовите кои се последната инстанца која ги штити останатите права на граѓаните, па така доколку на едно лице му е оневозможено правото на образование, истото нема да може да го заштити ова свое право пред надлежен суд само заради физичката недостапност на судските објекти и услуги. Согласно ова, физичкиот пристап до правда се јавува како предмет на интерес кај формалните и неформалните, меѓудржавни, државни и граѓански групи кои се залагаат за инклузија и интеграција на лицата со попреченост во општеството, но и како предмет на интерес кај групите кои се залагаат за унапредување на пристапот до правда, еднаквоста пред законот и владеењето на правото.

Како прв позначаен чекор напред во овој контекст е усвојувањето на Универзалната декларација за човекови права, а потоа и усвојувањето на Европската конвенција за човекови права со кои се поставија меѓународни стандарди и обврски за државите да постават механизми за унапредување на еднаквоста, владеењето на правото и зацврстување на „еднаквоста и неотуѓивоста на правата на сите членови на човештвото“²¹. Врз овие основи почнува да се развива и правната наука, но и правната практика, па така се направени големи чекори во однос на унапредување на стандардите за фер и правично судење и останатите механизми за заштита на правата. Сепак, ваквиот напредок ретко кога предвид ги земаше маргинализираните групи во општествата, делумно поради отсуство на искуство во креирање на инклузивни политики, но и поради слабата видливост на овие лица во општеството и неможноста самите да дадат придонес и да учествуваат во процесите на креирање на политики. Поради тоа, лицата со физичка и психичка попреченост долго време останаа на маргините на општествата и релативно доцна беа направени напори за да се овозможи креирање на политики кои би овозможиле еднакви услови за практикување на основните човекови права од страна на сите лица. Така, овие лица иако ги имаат истите права како сите членови на човештвото, сепак истите немаат еднакви можности да ги реализираат и практикуваат овие права.

²¹ Преамбула на Универзалната декларација за човековите права, Генерално собрание на ООН, Њујорк, 1948 година

Поради тоа, се преземени специфични чекори кои се однесуваат на зајакнување на положбата на обесправените групи во општествата, па така како позначаен чекор направен на ова поле е донесувањето на Конвенцијата за правата на лицата со попреченост од страна на Организацијата на обединетите нации, со која се воведува обврска за државите членки да обезбедат лесен, слободен и еднаков пристап до органите на правдата, со цел лицата со попреченост да можат соодветно да ги остваруваат и заштитуваат истите. Воедно, Конвенцијата предвидува и низа мерки кои државите мора да ги преземат со цел континуирано унапредување на положбата на лицата со попреченост и нивна инклузија во општеството, како што се активности за подигнување на свеста, усогласување на националното законодавство со меѓународните документи и екстензивно толкување на човековите права и стандарди за нивна заштита, како и специјализирани обуки за службениците во органите на правдата. Со тоа, оваа Конвенција е првиот меѓународен документ кој ги признава лицата со попреченост како носители на права за чие непречено остварување, државите се должни да ги обезбедат сите потребни услови, а имајќи ги предвид специфичните пречки со кои се соочуваат овие лица при остварување на правата.

Врз основ на сè од наведеното се поставени неколку битни принципи поставени од Обединетите нации²², според кои:

Лицата со попреченост имаат правна способност- ова е во суштина основниот принцип поради кој на ниту еден човек не може да му биде ограничен пристапот до правда поради попреченост. Врз основ на овој принцип државите треба да направат напори да ја унапредат законската рамка како би се зајакнало и практикувањето на деловната способност на лицата со попреченост, особено лицата кои се соочуваат со два или повеќе видови на попреченост, како и да се зајакнат гарантните механизми за оспорување на одлуките за одземање на деловна способност, или било какво друго ограничување на лицата со попреченост во поглед на остварување на своите права.

Објектите и услугите мора да бидат универзално достапни за да се обезбеди еднаков пристап до правдата без дискриминација на лицата со попреченост. Тоа значи дека покрај самата пристапност на објектите на судовите, полицијата, затворите, обвинителствата и другите јавни служби предвидува и пристапност на сите простории и самостојна навигација низ објектот, па дури и универзална пристапност на возилата кои се користат од службите. Воедно, врз основ на ова државите се должни да ги обезбедат и сите средства неопходни за комуникација вклучувајќи разни видови на аудио и визуелни помагала, како би можело да се обезбеди ефективно и ефикасно учество на лицата со попреченост во постапките.

Лицата со попреченост имаа право на сите неопходни модификации и прилагодувања во контекст на пристапот до правда секогаш кога истото е потребно за да се овозможи еднаква партиципација на лицата со попреченост. Според овој принцип, државите е потребно да креираат индивидуализирани мерки за овозможување ефективно учество на лицата со попреченост, а притоа земајќи ги предвид и специфичните карактеристики поврзани со видот на попреченост, возраста, полот и слично. Ова, меѓу другото значи и обврска за воведување и обучување на посредници при комуникацијата, чие обезбедување мора да биде направено имајќи ги предвид стандардите на фер и правично судење и еднаквоста на оружјата, па така државите треба да воведат професионална и независна служба за посредување во комуникацијата со лица со

²² <https://www.un.org/development/desa/disabilities/wp-content/uploads/sites/15/2020/10/Access-to-Justice-EN.pdf>

попреченост во случаите каде има потреба. Овој принцип овозможува лицата со попреченост да бидат придружувани од непристрасни трети лица низ целиот процес (вклучувајќи ги и претходните фази од постапките), кои би им помагале на лицата со попреченост во преземање на неопходни активности, вклучително и прибирање на докази.

Лицата со попреченост имаат право на пристап до правни известувања и информации навремено и достапно на еднаква основа со другите. Според овој принцип, потребно е да се воведат и алтернативни начини за добивање на информации од судовите, вклучувајќи, но не ограничувајќи се на знаковен јазик, видео и аудио водичи, пристапност на интернет страниците, овозможување на препис на документи на Брајово писмо, како и обезбедување на информации на јасен и разбирлив јазик. Покрај ова, согласно толкувањата на овој принцип судовите треба да имаат на располагање ресурси со цел да можат да пружат соодветна помош на лице со попречености веднаш кога за истото ќе се појави потреба.

Лицата со попреченост имаат право на сите суштински и процедурални заштитни мерки признати во меѓународното право на еднаква основа со другите, а државите мора да ги обезбедат потребните услови за да гарантираат фер и правична постапка. Овој принцип се однесува на сите процедурални и материјални правила и гарантни механизми кои мора да постојат како би се овозможило фер учество на лицата со попреченост без тие да бидат ставени во понеповолна положба од сите останати лица, независно во кое својство истите се јавуваат и независно од тоа дали станува збор за граѓанска, кривична или управна постапка.

Лицата со попреченост имаат право на бесплатна или достапна правна помош која за нив мора да биде достапна подеднакво како и за сите лица, а тоа значи дека државите мораат да преземаат соодветни чекори за обезбедување на сите механизми релевантни за остварување на правото на бесплатна правна помош. Ова ги вклучува истите мерки и активности кои се однесуваат на принципот за еднакво учество во постапките, универзалниот дизајн на објектите и навременото добивање на информации релевантни за судскиот процес.

Лицата со попреченост имаат право да учествуваат во спроведувањето на правдата на еднаква основа со другите. Според овој принцип, пристапот до правдата вклучува и можност за учество во право-раздавањето, креирање на законите и нивно спроведување. Ова значи дека треба да бидат отстранети фактичките и законски пречки поради кои лицата со попреченост не можат да учествуваат во спроведувањето на правдата, независно дали како судии или поротници, што во себе вклучува и достапност на образование и обуки на лицата со попреченост во поглед на правниот систем и правото, како и отстранување на сите стереотипи и предрасуди кои можат да влијаат на системска, директна или индиректна дискриминација на лицата со попреченост, а со тоа и да претставуваат фактичка пречка за практикување на овој принцип.

Лицата со попреченост имаат право да пријавуваат жалби и да иницираат правни постапки во врска со нарушувањата на човековите права и злосторствата, да се испитаат нивните жалби и да им се дадат ефективни лекови. Во насока на ова, принципот предвидува воведување на механизми за адресирање на поголеми системски проблеми, како и сензибилизирање на истрагите, вклучително и обуки за лицата кои ги спроведуваат истрагите, а во врска со правата на лицата со попреченост.

Ефективните и робусни механизми за следење играат клучна улога во поддршката на пристапот до правда за лицата со попреченост, поради што мора да постои организиран мониторинг и евалуација на состојбата и пристапот до правда на лицата со попреченост.

На сите оние кои работат во правосудниот систем мора да им се обезбедат програми за подигање на свеста и обука кои се однесуваат на правата на лицата со попреченост, особено во контекст на пристап до правда. На овој начин, принципот овозможува екстензивно толкување на националните закони, а во контекст на меѓународните документи за правата на лицата со попреченост и човековите права, што во суштина би охрабрило појава на добри практики при имплементација на законите како не би дошло до прекршување на некое право или сместување на лицата со попреченост во понеповолна позиција од аспект на пристапот до правда.

МЕТОДОЛОГИЈА

Врз основа на погоре наведените принципи, во рамките на овој проект беше вклучена и евалуација на физичката пристапност на судските објекти и можностите за самостојна и независна навигација низ истите, достапноста на судските услуги и законски предвидените права во постапките пред судот, а исто така беше направена слична евалуација за достапноста на канцелариите за бесплатна правна помош, адвокатските, нотарските и извршителските канцеларии и услуги, како битни чинители во процесот на пристапот до правда. Евалуацијата на судовите беше спроведена од страна на 16 набљудувачи на Коалицијата Сите за правично судење кои физички обиколки на судските згради на вкупно 22 основни судови, а со цел да се оцени физичката пристапност до истите. За оваа потреба беше креиран посебен прашалник преку кој се овозможи полесна систематизација и обработка на добиените податоци, а прашањата во истиот беа базирани на минималните услови предвидени во меѓународните документи, а особено на Меѓународните принципи и насоки за пристап до правда на лица со попреченост²³. Дополнително, овие индикатори и оцената на физичката пристапност беше соодветно прилагодена по укажувањата и консултациите со лица со попреченост и специјализирани граѓански здруженија кои работат со лица со попреченост.

Покрај ова, проектниот тим на Коалицијата спроведе интервјуа со лицата задолжени за комуникација со лица со попречености и со претседателите на судовите, со цел да се добијат подетални податоци за моменталната состојба и капацитетите со кои располагаат судовите за овозможување на непречен пристап. Интервјуата се реализираа како полуструктурирани и имаа за цел да ја истражат свесноста и перцепциите на самите организатори на работата на судовите, а во поглед на пристапноста на објектот, просториите и услугите кои се пружаат на лица со попречености.

Во овој контекст, за потребите на ова истражување беа побарани и информации од јавен карактер од судовите и од останатите органи кои имаат надлежност во поглед на унапредување на физичката пристапност, пред сè Министерството за правда и Министерството за труд и социјална политика. Податоците се однесуваа на следењето на состојбата со пристапот до правда, прибирањето на податоци важни за креирање на

²³ International Principles and Guidelines on Access to Justice for Persons with Disabilities, United Nations Human Rights Special Procedures, Geneva, 2020

политики за унапредување на физичкиот пристап, планираните активности за унапредување на пристапот итн.

Имајќи го предвид значењето и на останатите чинители во судските постапки, како и неопходноста од интеракција со други чинители за остварување на правата, беше изготвен и посебен прашалник наменет за нотари, извршители и адвокати. Прашалникот беше анонимен и истиот имаше за цел да ја истражи физичката пристапност на нотарските, адвокатските и извршителските канцеларии, како и достапноста на овие услуги за лицата со попреченост под еднакви услови како и останатите граѓани кои се обраќаат до органите на правдата.

Конечно, како посебна истражувачка алатка во рамки на овој проект беа реализирани две фокус групи со претставници на здруженија кои се залагаат за унапредување на правата на лицата со попреченост, здруженија кои се залагаат за унапредување на правниот систем, овластени толкувачи, адвокати, лица со попреченост, претставници на Министерството за правда и Министерството за труд и социјална политика итн. На овие фокус групи учесниците имаа можност да ги презентираат своите согледувања на состојбата низ практичната работа и практичните проблеми со кои се соочуваат при остварување на своите права, а воедно и беа дискутирани прибраните и обработени податоци од истражувањето, како и методологијата на прибирање на податоци, нивна обработка и анализа, а со цел да се овозможи што подетално и точно мапирање на предизвиците и добрите практики на постапување. На овој начин. Истражувањето треба да понуди повеќе димензионална слика во однос на физичкиот пристап до правда и ефектите кои истиот ги има врз различните групи во општеството при остварување на своите права.

ЗАКОНСКА РАМКА ВО СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

Законите во државата генерално не обрнуваа големо внимание на овозможувањето на еднаков пристап и инклузија во општествените процеси на лицата со попреченост, сè до ратификувањето на Меѓународната конвенција за правата на лицата со попреченост на 05.12.2011 година, истовремено со Факултативниот протокол кон Конвенцијата. Со ова истите станаа составен дел од домашното законодавство и станува директно применливи во практиката, па така на некој начин беше проширен опсегот на членот 9 од Уставот согласно кој граѓаните се еднакви пред Уставот и законите. Имајќи предвид дека овој член предвидува забрана за било каква дискриминација меѓутоа само врз основа на полот, расата, бојата на кожата, националното и социјалното потекло, политичкото и верско уверување, имотната и општествената положба, ратификувањето на Конвенцијата овозможи разработување на законската рамка во насока на препознавање на лицата со попреченост како посебна ранлива група.

Како посебно значаен член од Конвенцијата е членот 2, во кој се обработуваат дефинициите на користените поими, па така овој член под поимот „јазик“ ги опфаќа сите говорни и знаковни јазици, како и други форми на невербални јазици. Со ваквата дефиниција, согласно Конвенцијата, домашните законски одредби кои се однесуваат на употребата на јазиците во државата треба соодветно да се применуваат и за употребата на знаковниот јазик и Брајовото писмо, што е особено битно од аспект на процесните закони во државата кои ги регулираат постапките пред надлежните органи. Подеднакво важен член од Конвенцијата за ова истражување е членот 13, кој го регулира пристапот до правда и кој

ведува обврска за државите потписнички да обезбедат ефективен пристап до правда за лицата со попреченост, на еднаква основа со другите, со цел поедноставување на нивната ефективна улога како директни или индиректни во законски постапки, вклучително и сите прелиминарни фази на постапките²⁴.

Вториот позначаен меѓународен документ кој е ратификуван од страна на Северна Македонија е Европската конвенција за човекови права, како и Протоколот број 12 на истата кој изречно утврдува забрана за било каква дискриминација, врз основ на било каква карактеристика. Така, посебно значајни одредби за ова истражување се одредбите од членот 6 од ЕКЧП кој го регулира правото на фер и правично судење и воведува минимални стандарди кои мораат да бидат запазени во судските постапки, согласно кои секое лице има право на ефикасно и ефективно учество во судските постапки и не смее да биде ставено во понеповолна положба од спротивната страна во истата постапка.

ЗАКОН ЗА СПРЕЧУВАЊЕ НА ДИСКРИМИНАЦИЈАТА

Од националните закони, Законот за спречување и заштита од дискриминација во членот 5 ја забранува „секоја дискриминација врз основа на раса, боја на кожа, потекло национална или етничка припадност, пол, род, сексуална ориентација, родов идентитет, припадност на маргинализирана група, јазик, државјанство, социјално потекло, образование, религија или верско уверување, политичко уверување, друго уверување, попреченост, возраст, семејна или брачна состојба, имотен статус, здравствена состојба, лично својство и општествен статус или која било друга основа²⁵. Овој Закон е важен поради тоа што воведува повеќе дефиниции кои подетални ги разработуваат одредбите од ратификуваните меѓународни документи, видовите и облиците на дискриминација, основите на дискриминација, мерки на афирмација кои можат да се преземаат, а воедно ја основа и Комисијата за заштита од дискриминација како национално тело задолжено за надзор над појавата на дискриминација на поединци или групи во општеството. Согласно овој Закон, сите прописи кои во себе содржат одредби спротивни на принципите на недискриминација и еднаквост треба да бидат соодветно променети и усогласени со меѓународните акти и домашните закони кои се однесуваат на сузбивање на дискриминацијата. На овој начин, Законот за спречување и заштита од дискриминација претставува солидна основа за развој и унапредување на правата на лицата со попреченост во судските постапки, а со тоа и унапредување на пристапот до правда.

ЗАКОН ЗА ГРАДЕЊЕ

Од аспект на физичката пристапност на објектите на органите на правдата, Законот за градење воведува обврска секоја градба со јавни и деловни намени, градби со намена домување во станбени згради како и градби со станбено-деловна намена, мора да биде проектирана и изградена така што на лицата со инвалидност ќе им се овозможи непречен пристап, движење, престој и работа до и во градбата²⁶. Она што е специфично кај овој закон е што истиот предвидува обезбедување на прилагодени паркинг места за лица со

²⁴ Конвенција за правата на лицата со попреченост, Генерално собрание на Обединетите нации, 13.12.2006 година

²⁵ Службен весник број: 258/2020

²⁶ Службен весник број 130/2009, 124/2010; 18/2011; 18/2011; 36/2011; 49/2011; 54/2011; 13/2012; 144/2012; 25/2013; 79/2013; 137/2013; 163/2013; 27/2014; 28/2014, 42/2014; 115/2014; 149/2014; 187/2014; 44/2015; 129/2015; 129/2015; 217/2015; 226/2015; 30/2016; 31/2016; 39/2016; 71/2016; 103/2016; 132/2016; 35/2018; 64/2018; 168/2018; 244/2019; 18/2020; 279/2020; 96/2021;

попреченост само кога станува збор за градби со намена за домување, или стамбено-деловна намена, но не и за градби за јавна намена, па така јавните институции и државни органи немаат изречна законска обврска да обезбедат прилагодени паркинг места за лица со попреченост. Согласно Законските одредби, сите изградени објекти со јавна и деловна намена мора да ги исполнат условите за пристап на лица со попреченост најдоцна до 2015 година, што значи дека во пракса не би требало да се среќаваат неприлагодени објекти.

Стандардите за пристапност се подетално регулирани со Правилникот за начинот на обезбедување на непречен пристап, движење (хоризонтално и вертикално), престој и работа на лица со инвалидност до и во градби со јавни и деловни намени, градби со намена домување во станбени згради, како и градби со станбено-деловна намена, донесен врз основа на Законот за градење од страна на Министерството за транспорт и врски. Правилникот воведува детални стандарди за планирањето и изведбата на објектите, подетално опишувајќи ги условите за пристапност, условите за користење на помагала за ориентација во просторот или за движење, стандардите под кои треба да бидат изведени градежно техничките работи со цел да се овозможи непречено и самостојно хоризонтално и вертикално движење низ објектите и сл. Согласно ставот 2 од членот 164 од Законот за градење е предвидено дека „прекршочна постапка пред надлежен суд може да поднесе и лице со инвалидност доколку утврди дека изграден објект со јавна намена не ги исполнува условите за непречен пристап на лица со инвалидност пропишани со овој закон односно прекршочен орган“.

ЗАКОН ЗА УПОТРЕБА НА ЗНАКОВНИОТ ЈАЗИК

Од аспект на можностите за комуникација, битно е да се напомене дека во Северна Македонија знаковниот јазик и Брајовото писмо се признаени како форма на изразување на македонскиот јазик, а со тоа и признаен начин на комуникација кој може да биде употребуван во општењето со државните органи, како и при спроведување на образовните процеси. Сепак, во оваа насока, Законот за употреба на знаковниот јазик²⁷ е застарен и не ги исполнува стандардите предвидени со меѓународните конвенции ратификувани од страна на државата. Овој Закон е донесен во 2009 година, пред ратификувањето на Конвенцијата за правата на лицата со попреченост, а има претрпено 3 измени и дополнувања, кои во главно се однесуваат на уредување на постапката за остварување на правото на користење толкувач и во прекршочните одредби. Овој Закон нуди многу рестриктивни одредби во поглед на практикување на правото на толкувач, па така согласно членот 4 лицата имаат право да го користат знаковниот јазик како странка или учесник во постапките пред државните органи, органите на локалната самоуправа, правосудните органи, јавните претпријатија, установи, агенции, фондови и други институции и организации, но најмногу до 30 часа годишно. Ваквите одредби непотребно ги ограничуваат можностите за комуникација на знаковен јазик на лицата кои имаат потреба од тоа и е навистина нејасно зошто е избрано токму 30 часа годишно како доволно време за располагање со ова право? Во оваа насока треба да се има предвид дека согласно податоците на Коалицијата Сите за правично судење, во пракса се среќаваат голем број на судски случаи кои имаат рочишта што траат повеќе од 30 часа месечно, или најмалку 12 пати повеќе од она што е предвидено како доволно време за признавање на правото во Законот. Во оваа насока треба да се има предвид дека определено лице може да биде

²⁷ Службен весник број 105/2009, 150/2015, 130/2016 и 103/2021

инволвирано во повеќе постапки пред надлежните органи и да не може соодветно да го реализира правото на користење на знаковниот јазик, а со тоа и ефективно и ефикасно учество во постапките.

Во оваа смисла, Законот за употреба на знаковниот јазик предвидува постапка за остварување на ова право, согласно која лицето треба да поднесе барање до Центарот за социјална работа за остварување на правото на користење на знаковниот јазик, а државните органи се должни да му обезбедат толкувач на лицето веднаш кога истото ќе приложи решение издадено од Центарот за социјална работа. Овој пристап ги става лицата кои имаат потреба од користење на знаковен јазик, кој е признаена форма на комуникација, во понеповолна положба од останатите членови на општеството кои користат различен јазик од македонскиот и чие право на користење на тој јазик не е условено со административна процедура за регистрација. Ова е особено битно во судските постапки, каде лицата имаат право да користат јазик кој е разбирлив за нив, независно дали станува збор за официјален јазик на Република Северна Македонија или друг јазик, без да треба да поминат низ административна постапка за регистрација, а трошоците за преводот паѓаат на буџетот на државата. Во овој контекст е битно да се истакне и ставот на Европскиот суд за човекови права согласно кој административните постапки, особено оние кои по својата природа се само постапки на регистрација, не можат да бидат пречка за спроведување или достапност на правдата. Во таа смисла, на лицата со штетен слух не би смеело да им биде ограничено правото на користење на знаковниот јазик, односно на толкувач поради тоа што не ја комплетирале постапката за регистрација во Центарот за социјална работа. Оттука и самото ограничување на правото за користење на толкувач и знаковен јазик во постапките пред државните органи на 30 часа годишно, може да се смета како нелегитимно ограничување на правата на лицата со попреченост.

ЗАКОН ЗА ПАРНИЧНАТА ПОСТАПКА

Очекувано, процесните закони се особено битни од аспект на ова истражување, па така Законот за парничната постапка и Законот за кривичната постапка во себе содржат одредби кои се однесуваат на комуникацијата, употребата на јазиците, како и општи стандарди кои се однесуваат на фер и правично судење. Така според Законот за парничната постапка²⁸, истата се води на македонски јазик и кирилско писмо, додека пак припадниците на заедниците кои како странка или како друг учесник во постапката не го зборуваат македонскиот јазик и неговото кирилско писмо имаат право на преведувач. Трошоците за преведувањето паѓаат на товар на судот, а истиот е должен да ги поучи странките и другите учесници во постапката за правото на преведувач, како и тоа дека истиот ќе им го обезбеди државата на нејзин трошок. Она што е впечатливо во оваа ситуација што овие одредби се однесуваат само на преведувач, а не и на толкувач на знаковен јазик, па така при практичната примена на Законот е возможно да настанат различни толкувања на одредбите и нивна различна примена во пракса. Со други зборови, доколку одредбите се толкуваат во строгата смисла на законскиот текст, тогаш судиите може да не го поучат лицето за правото на користење на знаковниот јазик и правото на толкувач на трошок на буџетот. Од друга страна, доколку одредбите се толкуваат во насока на меѓународните конвенции за правата на лицата со попреченост, но и на стандардите за фер и правично судење, особено во поглед на правото за ефективно учество во постапките,

²⁸ Службен весник број: 79/2005; 110/2008; 83/2009; 116/2010; 124/2015

тогаш одредбите сосема оправдано ќе се толкуваат дека се применливи и при користењето на знаковниот јазик. Во оваа смисла, битно е Законот да користи и воедначена терминологија, како и да понуди јасни дефиниции за користените поими, особено во поглед на разликувањето помеѓу толкувач и преведувач. Слични вакви одредби се содржани и во членот 93 согласно кој на странките и на другите учесници од ставот (1) на овој член во постапката ќе им се обезбеди усно преведување на нивниот јазик на тоа што се изнесува на рочиштето, како и усно и писмено преведување на исправите кои се користат на рочиштето за докажување, согласно кои повторно не може со сигурност да се утврди дали истите се однесуваат и на обезбедување на толкувач за лицата кои имаат потреба од тоа, како и писмена изработка на документите на Брајово писмо. Во оваа насока, битно е да се истакне дека ова не претставува пречка само за странките и учесниците во постапките, туку претставува и реална пречка која може да ги демотивира и целосно оневозможи слепите и глувите лица да учествуваат во постапките како адвокати, судии, поротници или обвинители.

Во членот 94 пак, во контекст на употребата токму на Брајовото писмо, а од аспект на принципот на навремено информирање на странките на јазик разбирлив за нив за да се подготват за рочиштето, е битно да се разгледаат одредбите од процесните закони кои се однесуваат на физичкиот изглед и писмената изработка на документите и списите во постапките. Во таа насока, членот 94 од ЗПП предвидува дека странките и другите учесници граѓани на Република Македонија, чиј јазик е службен јазик различен од македонскиот јазик, поканите, одлуките и другите судски писмена им се доставуваат и на тој јазик, што соодветно го следи принципот на информираност на лицата за постапките и го истакнува значењето лицето да биде запознаено на јазик разбирлив за него. Дополнително, во Законот е предвидено дека судот во поканата ќе го предупреди лицето за последиците од недоаѓањето на рочиштето, меѓутоа отсутнуваат одредби со кои би се задолжил судот во поканата да го информира лицето и за правото на негово присуство, како и за тоа дека судот е должен да обезбеди ефективно учество на странките, независно од нивната попреченост.

Понатаму, одредбите од членот 230 на ЗПП се однесуваат на испитувањето на глуви и неми сведоци или странки во постапките, па така согласно одредбите на овој член е предвидено дека нивното испитување се врши по писмен пат, а ако тоа не е можно се повикува толкувач. Тука законскиот текст може да биде унапреден, бидејќи ваквото решение автоматски ги става лицата со попреченост кои имаат потреба од користење на знаковниот јазик во понеповолна положба, а од аспект на начелото на непосредност на расправите кои се водат пред судовите и потребната динамика при давањето на исказ или поставувањето на прашања на сведоците. Дополнително, Законот не предвидува посебен начин на кој лицата со оштетен слух кои се јавуваат како сведоци можат непречено да го следат текот на главната расправа, особено во случаите каде е потребно соочување на сведоците, имајќи предвид дека Законот предвидува писмена комуникација.

ЗАКОН ЗА КРИВИЧНАТА ПОСТАПКА

Слични вакви одредби како оние во Законот за парничната постапка се содржани и во Законот за кривичната постапка²⁹, кои имајќи ја предвид самата природа на постапката се малку подетално уредени, па така според член 9 од ЗКП е предвидено дека:

(1) Обвинетиот, оштетениот, приватниот тужител, сведоците и другите учесници во постапката кои зборуваат службен јазик различен од македонскиот имаат право во постапката да го употребуваат својот јазик и писмо.

(2) Странките, сведоците и учесниците во постапката пред судот имаат право на бесплатна помош на преведувач, односно толкувач, ако не го разбираат или не го зборуваат јазикот на кој се води постапката.

(3) Органот што ја води постапката ќе обезбеди усно преведување на тоа што лицето и другите го изнесуваат, како и на исправите и на другиот пишан доказен материјал. Органот што ја води постапката ќе обезбеди писмено да се преведе пишаниот материјал што е од значење за постапката или за одбраната на обвинетиот.

(4) Лицето ќе се поучи за правото на преведувач, односно толкувач. Во записникот ќе се забележи дека е дадена поука и изјавата на лицето.

(5) Преведувањето го врши судски преведувач, односно толкувач.

Веднаш може да се забележи дека во своите одредби ЗКП ги користи термините преведувач и толкувач, за разлика од ЗПП кој во овие основни одредби го користи само терминот преведувач. Согласно Коментарот на Законот за кривичната постапка, преведувањето се сфаќа во смисла на писмен превод на документи и писмена, додека пак толкувањето се сфаќа во смисла на симултано усно преведување за време на судските рочишта. Во таа насока и самите автори на Коментарот истакнуваат дека „нашето право и практиката постои определена недоследност па дури и конфузија во користењето на термините толкувач и преведувач. Иако не е спорно дека под толкување се подразбира усен превод (и со знаци), а под преведување писмен, нашите закони и судовите овие термини ги користат повеќе како синоними, а и во секојдневниот говор најчесто се користи терминот преведување.“³⁰ Оттука може да се забележи дека при креирање на законскиот текст и неговите толкувања всушност не се земаат предвид лицата со оштетен слух како потенцијални учесници во постапките, па така Законот не нуди изречни одредби за правото на користење на знаковниот јазик во основните одредби кои ги уредуваат прашањата за употреба на јазиците и средствата за комуникација.

Притоа, во Коментарот на ЗКП е истакната позитивна пракса на екстензивно толкување на одредбите за примена на јазиците и начините на комуникација. Така согласно законскиот текст, правото на преведувач им припаѓа само на лицата кои не го познаваат македонскиот јазик, а не и на лицата кои го познаваат јазикот, но сакаат да користат друг јазик во постапката. Сепак, во судската практика, на припадниците на албанската заедница им е овозможено правото на користење на својот јазик и писмо, како и правото на бесплатна

²⁹ Службен весник број: 150/2010; 100/2012; 142/2016; 193/2016; 198/2018

³⁰ проф. д-р Гордан Калаџиџиев, проф. д-р Гордана Лажетик, Лидија Неделкова, Маја Денковска, Мери Тромбева, проф. д-р Тодор Витларов, д-р Павлина Јанкуловска, м-р Дељо Кадиев, Коментар на Законот за кривичната постапка, Мисија на ОБСЕ во Скопје

помош на преведувач независно од фактот дали го познаваат или не македонскиот јазик³¹. Ваквата практика на постапување и екстензивното толкување на правото на преведувач и толкувач може соодветно да бидат пресликани во ситуациите кога станува збор за користење на знаковниот јазик и доставувањето на списи на Брајово писмо.

Слично на тоа, членот 11 од ЗКП предвидува дека на граѓаните кои зборуваат службен јазик различен од македонскиот јазик поканите, одлуките и другите писмена ќе им се достават и на тој јазик на обвинетиот му се доставува превод од поднесоците и пресудата на јазикот со кој се служел во постапката. Повторно како во Законот за парничната постапка, ниту ЗКП не нуди подетални одредби за изгледот на поканат, освен задолжителните информации кои треба да бидат доставени, како и предупредување за последиците од недоаѓањето. Во насока на тоа, ниту во Судскиот деловник не постојат одредби кои подетално би го уредиле изгледот на поканата, како и начините не кои истата може да се модификува како би била соодветно прилагодена за лицата со посебни потреби. Во таа смисла нема одредби со кои би се задолжил судот со поканата да го поучи лицето кое го поканува за правото на учество во постапките, како и начините на кои истото може да се реализира доколку лицето се соочува со некаков тип на попреченост. Исто така, Законот не предвидува можност за доставување на поканите на Брајово писмо или со прилагоден текст како би можеле истите да бидат самостојно прочитани од лица со оштетен вид, или пак лица со друг тип на попреченост, како на пример дислексија.

На речиси идентичен начин како и ЗПП, ЗКП предвидува дека ако обвинетиот е глув, писмено ќе му се поставуваат прашања, а ако е нем, ќе се повика писмено да одговара, а само доколку испитувањето не може да се изврши на овој начин како толкувач ќе се повика лице кое може да се разбере со обвинетиот. Истите овие одредби соодветно се однесуваат и на испитување на сведок кој е нем или глув. Повторно сакаме да истакнеме дека давањето предност на писменото испитување наспроти користењето на знаковен јазик може да има последици, особено во новите адверсаријални постапки усвоени со ЗКП во 2010 и ЗПП во 2015. Така особено при практикувањето на вкрстеното испитување во кривичните постапки е битно да се има непречен тек на испитувањето, како би можеле да се постигнат конкретните поенти за дискредитирање на исказот или кредибилитетот на сведокот, нешто што е исклучително тешко да се постигне преку писмено поставување и писмено одговарање на прашање. Секако во овој поглед Законот не треба да се толкува само како препрека за самите обвинети или сведоци во постапките, туку истото претставува значајна пречка за учеството на лица со оштетен слух во постапките во својство на адвокати и обвинители.

Како посебен проблем посочен во практичната имплементација на Законот се ситуациите кога треба да се испита обвинет кој е неписмен, а не го познава знаковниот јазик во целост, односно обвинет кој комуницира со околината на некој свој начини има создадено посебен начин на комуникација со најблиските кој се разликува од знаковниот јазик³². Тука следејќи го законскиот текст, може да се увиди дека како толкувач треба да се постави лице кое може да се разбере со обвинетиот. Оваа формулација на законскиот текст е прилично нејасно и може да има импликации по однос на веродостојноста на

³¹ Ibid.

³² проф. д-р Гордан Калаџиџиев, проф. д-р Гордана Лажетик, Лидија Неделкова, Маја Денковска, Мери Тромбева, проф. д-р Тодор Витларов, д-р Павлина Јанкуловска, м-р Дељо Кадиев, Коментар на Законот за кривичната постапка, Мисија на ОБСЕ во Скопје

комуникацијата, бидејќи во овие случаи нема начин како да се провери стручноста на лицето кое може да се разбере со обвинетиот, а имајќи предвид дека станува збор за посебен тип на комуникација развиен меѓу блиски лица, оправдано се покренуваат сомнежи за непристрасноста на ова лице. Поради ова, како некое компромисно решение прифатено во практиката е повикување на лицето кое може да се разбере со обвинетиот со цел да му помогне во разбирањето на поставениот толкувач, кој секако е стручно лице со соодветна лиценца.

Конечно, повредата на одредбите кои се однесуваат на јазикот е суштествена повреда на постапката согласно член 415, став 1, точка 12 од ЗКП и член 343 став 2 точка 8 од ЗПП, со што и двата закони следејќи ги меѓународните стандарди за фер и правично судење прифаќаат дека ефективното учество на лицата во постапките не може да биде реализирано доколку истите немаат прилика да комуницираат на начин кој е најлесен за нив.

ЗАКОН ЗА НОТАРИЈАТОТ

Кога станува збор за физичката пристапност на нотарските канцеларии, Законот уредувањето на истото го препушта на Правилник за поблиските услови за просторот, опремата и фирмата на нотарската канцеларија донесен од Министерството за правда на 30.12.2016 година. За жал правилникот не обрнува внимание на физичката пристапност и не ги следи препораките поставени во Конвенцијата за правата на лицата со попреченост, бидејќи истиот не нуди никакви одредби кои се однесуваат на достапноста на нотарските канцеларии, во смисла на употреба на ознаки на Брајово писмо или со прилагодени фонтови. Напротив, согласно Правилникот, нотарските канцеларии можат да бидат сместени во повеќекатна зграда без лифт, а притоа канцеларијата е дозволено да биде до третиот кат, со Законот и Правилникот предизвикуваат индиректна дискриминација на лицата со потешкотии во движењето. Ова може да биде особен предизвик ако се земе предвид дека бројот и територијалната распореденост на нотарските канцеларии се ограничени со закон.

Кога станува збор пак за нотарските услуги, во Законот се издвојуваат неколку одредби кои го привлекуваат вниманието, па така согласно членот 52, секогаш кога работите пред нотарот ги преземаат лично глуви лица кои не знаат да читаат, или неми лица кои не знаат да пишуваат, нотарскиот акт е задолжителен. Притоа членот не прави разлика помеѓу глуви или неми лица кои го познаваат знаковниот јазик, или не, па така и во овој Закон се врши фаворизирање на писмената комуникација со глумите и неми лица, со таа разлика што во овој случај истите се изложени на дополнителни трошоци за нотарскиот акт. Во контекст на ова, согласно членот 59, за составувањето на нотарскиот акт се потребни двајца сведоци кога некој од учесниците е слеп, глум, нем или глумонем, со што овие категории на лица не само што мораат да состават нотарски акт, туку истите мораат да обезбедат и двајца сведоци, што во секој случај ги става во понеповолна положба од останатите учесници. Исто така, сакаме да истакнеме дека со предвидувањето на потреба од двајца сведоци кога во постапките се јавуваат лица со оштетен вид или слух, истите се поистоветуваат со лицата кои не го знаат службениот јазик, како и лицата кои се неписмени, иако како што беше напоменато, знаковниот јазик и Брајовото писмо се прифатени како легитимни форми на изразување на службениот македонски јазик. За жал согласно овој Закон, толкувач се обезбедува, покрај двајцата сведоци, само во ситуациите кога глумиот,

немиот или глувонемиот учесник не знае да чита и пишува. Во отсуство на конкретни одредби за тоа дали трошоците за толкувачот паѓаат на товар на државата, како и тоа кој го обезбедува толкувачот, во практиката се остава простор за ставање на нереален товар на глувите лица во постапките пред нотарите, каде истите е потребно самите да обезбедат толкувач и двајца сведоци, како и самите да ги сносат трошоците за истиот.

ЗАКОН ЗА ИЗВРШУВАЊЕ

Овој Закон воопшто не нуди одредби кои се однесуваат на лицата со попреченост кои се јавуваат како учесници во постапките, па така овој Закон само се повикува на одредбите од Законот за парничната постапка за сите прашања кои не се решени со Законот за извршување. Речиси идентично како кај Законот за нотаријатот и овој Закон го остава подеталното регулирање на опремата и просторот потребни за вршење на извршителски работи на посебен Правилник донесен од Министерството за правда. Така и во овој Правилник не само што не се предвидени одредби кои се однесуваат на разна опрема и стандарди со кои би се унапредил пристапот до извршителските канцеларии и услуги, се дозволува извршителските канцеларии да бидат сместени во во повеќекатна зграда во која нема лифт, најмногу до вториот кат. Иако овие одредби треба да бидат толкувани како минимални стандарди кои мораат да бидат запазени, сепак истите укажуваат на отсуството на свесност, како и на отсуството на практична примена на ратификуваната Конвенција за правата на лицата со попреченост, бидејќи истите воопшто не го следат принципот на универзален дизајн, ниту пак овозможуваат ефективно и ефикасно учество на лицата со попреченост под еднакви услови како и за сите останати.

ПОДАТОЦИ ОД ИСТРАЖУВАЊЕТО

Со цел да се увиди практичниот ефект од погоре опишаните законски одредби, како и степенот на нивна примена во пракса, беше извршена оцена на пристапноста на објектите на судовите, нотарските канцеларии, адвокатските канцеларии, извршителските канцеларии, како и канцелариите за бесплатна правна помош на овластените граѓански здруженија. Сепак, имајќи го предвид значењето на судовите и нивната позиционираност како посебен столб на државната власт, фокусот на ова истражување беше ставен токму на физичката пристапност на судовите, ако и достапноста на судските услуги за лицата со попреченост.

Во однос на физичката пристапност на судовите, сите основни судови кои беа предмет на ова истражување се наоѓаат во објекти во кои можат да пристапат лица кои се движат со помош на инвалидска количка, бидејќи пет судови се сместени во објекти кои се пристапни и без посебни рампи, односно истите немаат пристапни скали, а влезот е на едно ниво. Сите останати основни судови имаат изградено пристапни рампи за влез во објектите, со што истите се достапни за лицата кои имаат потешкотии во движењето, меѓутоа не постојат ознаки на судските згради кои се прилагодени за лицата со оштетен вид.

Пристапноста на судските објекти секако мора да биде согледана и од аспект на можноста за самостојно и непречено хоризонтално и вертикално движење на лицата низ објектите, па така иако физичкиот пристап до зградите и влезот во истите е овозможен, сепак речиси половината од судовите, или 13 од Основните судови немаат лифтови (или истите не се функционални) со кои би се овозможило на движење на сите катови од

судскиот објект на лицата со потешкотии во движењето. Вкупно 5 судови имаат судници на приземјето кои можат да се користат за одржување на рочишта кога како учесници се јавуваат лица со попречености, од кои само 2 се судови кои немаат лифтови за движење низ катовите на објектот, или со други зборови, вкупно 11 судови немаат физички пристапни судници.

Шалтерите во судовите се сместени на приземниот кат од објектите и во сите судови лицата со попреченост можат да пристапат до шалтерите. Меѓутоа, архитектонските решенија и поставеноста на пултовите на кои странките остваруваат разни услуги во судот, не дозволуваат соодветна комуникација помеѓу службениците и странките кои се соочуваат со некаква попреченост. Така, поради висината на шалтерите, истите се физички непристапни за лицата кои се движат со помош на количка, а воедно и поради начинот на изведбата се појавува значителна звучна изолација која ја отежнува комуникацијата на лицата со оштетен слух или проблеми со говорот. Учесниците на работните состаноци се согласија со тврдењата дека судските шалтери не се пристапни за лицата со попречености, а истите многу почесто бараат вакви услуги од судовите, отколку што учествуваат во судските постапки.

Во поглед на можностите за непречено хоризонтално и вертикално движење низ судовите, пет поседуваат лифтови за пристап до катовите на објектот, но лифтовите често се расипуваат, па така за време на мониторингот во вкупно четири судови лифтовите се случуваше да не бидат функционални, од кои во два суда и повеќе од 18 месеци. Со тоа оправдано се поставува прашањето за реалните можности за слободно и непречено движење на лицата со попречености низ судските објекти, што не само што е предизвик од аспект на пристапноста до правдата, туку е и проблем во поглед на можноста лица со попречености да извршуваат работи во судот, независно дали како дел од судската служба, или пак како адвокат.

Со цел да се овозможи соодветна мобилност и пристапност на судските згради, битно е да се има предвид дека истите не е доволно само да бидат физички пристапни за лица кои се движат со инвалидска количка, туку е значајно да постојат јасни ознаки и патокази за полесна навигација на странките низ судот. Така, во сите судови постојат ознаки кои се однесуваат на судниците, кои во сите судови се нумерирани, а исто така има и насоки каде со наоѓаат истите и како да се пристапи до нив. Сепак, во 4 од мониторираните судови, овие информации се достапни само во холот на приземјето од објектот, додека пак во ниту еден од судовите нема ознаки на Брајово писмо, ниту тактилни ленти за слободно и самостојно движење и навигација на лица со оштетен вид низ судовите. Во насока на ова, судовите немаат можност за прилагодување на текстот на известувањата, ознаките и патоказите низ судот како истите би можеле да бидат прочитани од слепи лица, лица кои имаат оштетен вид, но не се слепи, лица со дислексија и други лица кои се соочуваат со психички или комбинирани попречености. Кога се зборува за пристапот до информации од судот, потребно е да се обрне внимание на информациите што се наоѓаат на веб-страницата на судот. Така, истите не се во пристапен формат и тоа не само за лицата со оштетен вид, туку и за лицата со интелектуална попреченост, поради што веб-страниците не можат да бидат користени самостојно од лица со попреченост. Во контекст на ова, не постои алтернативен начин на комуникација со судовите кој би им бил достапен на лицата со попреченост како истите не би морале да одат до самиот суд за да ја добијат информацијата што им е потребна.

Судовите кои беа набљудувани во рамки на овој проект располагаат со места за седење во просторот определен за чекање, но судовите немаат столици за седење на приземјето каде се наоѓаат шалтерите. Судовите исто така располагаат со тоалети, кои не се функционални во два суда, додека пак истите се приспособени за користење од страна на лица со попреченост само во Основниот кривичен суд Скопје.

Во поглед на пристапноста на услугите кои вработените во судовите ги пружаат на граѓаните, битно е да напоменеме дека со исклучок на припадниците на судската полиција и судиите, останатите службеници немаат легитимации, униформи или било какви ознаки со цел граѓаните да можат да ги препознаваат и да можат да им се обратат за помош. Поради тоа како главна точка за контакт на странките во судовите се припадниците на судската полиција кои не се обучени за комуникација со лица со попречености. Во насока на ова, осум судови немаат вработено или назначено лица кои би можеле да комуницираат или да помогнат на лица со попреченост, додека пак лицата кои се назначени за комуникација со лица со попречености, исто како и припадниците на судската полиција не се соодветно обучени за ваков тип на комуникација. Она што е уште повеќе впечатливо е тоа што лицето задолжено за помош на лица со попреченост е едно лице кое е задолжено за сите категории на лица со попреченост, што ја става под знак прашалник практичната функционалност на ваквата помош која им се пружа на лицата со попреченост од страна на службеното лице. Во овој контекст, невладините организации чиј фокус се лицата со попреченост сметаат дека тоа што се назначувањето на посебни лица за комуникација со лица со попреченост во сите институции, претставува индиректна дискриминација, бидејќи овие лица не се толкувачи или стручно оспособени лица кои можат да помогнат на лица со попреченост. Од друга страна, транспортот на лицата со попреченост до судската зграда, а не само на влезот во судската зграда мора да биде земен предвид кога станува збор за физичкиот пристап до правда, бидејќи користењето на јавен превоз до судската зграда може да биде поголем предизвик за лицата со попреченост отколку непреченото движење низ самиот објект. Во оваа насока беше истакнато дека лицата со попреченост имаат поголем проблем за транспорт до судовите, отколку за комуникација со вработените во судот, поради што потребно е да се размисли за трансформирање на целокупната замисла на постоењето на посебни лица за комуникација со лица со попреченост.

Исто така, судовите поседуваат на листа на овластени судски толкувачи кои можат да бидат ангажирани во случај да се појави потреба од толкувач на знаковен јазик, меѓутоа само 4 судови можат да обезбедат толкувач веднаш доколку се појави потреба (од кои два се основните судови во Скопје), додека останатите треба да бидат известени неколку денови однапред како би можеле да го обезбедат истиот. Од друга страна, ниту еден од судовите нема услови да овозможи препис на документи на Брајово писмо, вклучувајќи ги поканиите за судските рочишта, записниците од истите, решенијата и пресудите на судот, бидејќи ниту еден суд не располага со печатач на Брајово писмо. Кога станува збор за комуникацијата на знаковен јазик, како посебен проблем истакнат на работните групи од страна на судските толкувачи, а со кој се соочуваат во текот на судските рочишта се брзината на зборување на судиите и учесниците во постапките, како и акустиката на просториите. Дополнително, беше посочено и на буџетот на толкувачите односно навремената и соодветна компензација за трудот кој истите го вложуваат, особено ако се има предвид дека истите работат на територијата на целата држава, поради што истите се соочуваат и со зголемени трошоци. Ваквата ситуација може директно да влијае на пристапот до правда на лицата кои го користат знаковниот јазик, бидејќи е возможно

толкувачите да не се го прифатат ангажманот, или пак поради намалување на финансиската мотивација воедно да опадне и квалитетот на пружената услуга. Во контекст на трошоците на постапката, исто така потребно е да се истакне и дека доколку глвото лице го загуби судскиот спор истото е должно да ги надомести и трошоците за толкувачот, независно дали истото е регистрирано во Министерството за труд и социјална политика и му е признаено правото на користење на толкувач на знаковен јазик во постапките пред органите на државата, вклучително и судовите.

Во поглед на правото на користење на толкувач во судските постапки, претставник на Министерството за правда истакна дека на лицето со попреченост мора да му биде признаено правото на толкувач од страна на Министерството за труд и социјална политика пред истото да може да побара право на користење толкувач во судските постапки, односно дека лицето не може *ad hoc* да отиде во судот и да побара толкувач. Од друга страна, адвокатите и невладините организации кои работат на унапредување на пристапот до правда сметаат дека Законот за употреба на знаковен јазик не треба да се зема како релевантен во овој контекст од причина што во процесните закони, кои се специјални закони кога станува збор за постапките пред судовите, стои конкретна обврска која им налага на судовите да обезбедат толкувач на лицето кое има потреба од таков, на подеднаков начин како и обезбедувањето на преведувач за лицата кои говорат различен јазик од јазикот на постапката. Во тој контекст сметаат дека е потребно трошоците за толкувач да се покриени од страна на државата независно од одредбите во Законот за употреба на знаковниот јазик. На овој проблем беше посочено претходно при прегледот на законската регулатива, па така може да се заклучи дека во пракса веќе се јавува различно толкување на законските одредби, поради што се истакнува потребата од измени на Законот за употреба на знаковниот јазик, како и на Законот за кривичната и Законот за парничната постапка.

Дополнителен предизвик од аспект на практикувањето на толкувач на постапките пред судовите беше посочено и тоа што од 1964 година во државата не постои Регистар на лицата со попреченост, што во голема мера го оневозможува следењето и креирањето на политиките кои се однесуваат на со лицата со попреченост, нивните права, како и посебните пречки со кои се соочуваат. Поради тоа, добар дел од лицата со попреченост најверојатно не се евидентирани, што исто така значи дека на судење може да се појави лице што воопшто го нема во евиденцијата на Министерството за труд и социјална политика. Оттаму, користењето на афирмативните мерки кои овозможуваат ефективно учество на лицата со попреченост во општествените процеси, вклучително и во судовите би требало да биде по автоматизам и да не зависи од посебни административни постапки за регистрација. Ова е особено битно во контекст на минатата година која помина во знакот на пандемијата со КОВИД-19, што предизвикува дополнителни пречки за реализација на правата на лицата со попреченост.

Како позитивен пример во контекст на физичката пристапност можеме да го издвоиме ОС Битола, како единствен од набљудуваните судови каде постои пристапна рампа, има судници на приземјето, а исто така има и функционален лифт, како и листа со овластени судски толкувачи на знаковен јазик кои може да ги обезбеди веднаш, со што воедно е најпристапниот суд за лица со попречености од сите судови кои беа предмет на ова истражување. Во однос на самостојното движење низ самиот објект, сите судови имаат ознаки за полесно движење на странките, па така судниците се соодветно нумерирани, а постојат и патокази, односно распоред на судниците. Сепак, судовите сè уште не

овозможуваат еднакви услови за сите категории на граѓани, па така, во набљудуваните судови не постојат тактилни ленти, ознаки на Брајово писмо, ниту прилагоден фронт на текстот за лица со оштетен вид или потешкотии во читањето.

Конечно, од добиените податоци од јавен карактер од основните судови, беше забележано дека во три судови се вработени вкупно 5 лица со попреченост, што имајќи го предвид фактот дека лицата со попреченост се едно од најголемите малцинства во државата, за жал може да биде протолкувано само во насока на недостигот на соодветни можности и недоволно одлучни обиди за целосна интеграција на оваа категорија на лица во општеството и овозможување на еднаков пристап и еднакви можности за практикување на правата, со посебен осврт на пристапот до правда и правото на фер и правично судење.

Слични вакви податоци беа побарани и од останатите клучни субјекти во процесот на остварување на правата и пристапот до правда, па така овие податоци до Коалицијата ги доставија 17 нотари, 9 извршители и 42 адвокати. Од добиените одговори се утврди дека адвокатските, нотарските и извршителските канцеларии главно се сместени во деловни објекти, или половината од нив, додека 45% се сместени во станбени згради, а 5% во индивидуални куќи. Сепак она што е особено битно е што дури 68.8% од објектите во кои се сместени канцелариите немаат пристапна рампа, односно не се пристапни за лица кои се движат со помош на количка, а во 75% од објектите во кои се сместени канцелариите нема функционални лифтови.

ЗАКЛУЧОЦИ И ПРЕПОРАКИ

Резултатите од истражувањето покажуваат дека сите категории на лица со попреченост се соочуваат со потешкотии во поглед на пристапноста до суд и до правда, со што им е ограничено правото на фер и правично судење под еднакви услови како за сите согласно со законите и меѓународните прописи. Различни категории на лица со попреченост се соочуваат со различни ограничувања на своите права и пристапот до судските објекти или услуги, поради што е неопходно при своето организирање, планирање и работење судовите да ги имаат предвид различните заложби кои треба да ги направат со цел да овозможат ефективна примена на правото на фер судење, како и на пристапноста до правда за сите граѓани. Сепак, треба да се има предвид дека согледувањето и надминувањето на пречките во поглед на физичкиот пристап до правда кои најмногу влијаат врз лицата со попреченост е долготраен процес, бидејќи низ истиот треба да бидат адресирани не само законските можности и практичните заложби на државите, туку и повеќегодишна дискриминација и предрасуди со кои се соочуваат лицата со попреченост.

Поради сè ова, иако објектите на судовите се пристапни од надвор, речиси половината од судовите предмет на ова истражување немаат соодветен пристап до своите простории и услуги за лица со попреченост, ниту пак имаат соодветни услови за нивно самостојно и непречено движење низ самите објекти, можност за соодветно прилагодување на известувањата и начините за добивање на информации, како ни систематизиран и организиран пристап за работа со странки со попреченост.

Поради тоа е потребен организиран и стратешки пристап, искористување на Пристапот заснован на човекови права при креирањето и спроведувањето на истражувања наменети за креирање на политики базирани на докази, како би се имале предвид

посебните предизвици и пречки со кои се соочуваат разните категории на лица при остварувањето на своите права. Во оваа насока, препорачливо би било вклучување на лица со попреченост во сите фази од истражувањата, креирањето на политики, нивното спроведување, како и вршењето на мониторинг и евалуација над истото.

Законската рамка во земјата е релативно добра основа за унапредување на положбата на лицата со попреченост, но истата останува неискористена и необработена. Така, освен општи одредби и заложби во законите, не постои реална интервенција на полето на пристапот до правда на лицата со попреченост, како и нивна интеграција во процесите на спроведување на правдата.

Поради тоа, потребно е да се направат измени во повеќе закони, а во насока на усогласување со Конвенцијата за правата на лицата со попреченост и Факултативниот протокол кон Конвенцијата за правата на лицата со попреченост. Конвенцијата имплементирана од државите потписнички треба на еден начин да ја олесни и загарантира интегрираноста во општеството на овие лица кои во интеракција со различни бариери може да бидат попречени во нивното целосно и ефективно учество на еднаква основа со другите. Еднаквоста и недискриминацијата треба да бидат гарантирани од страна на државите потписнички дека сите лица ќе бидат еднакви пред законот и имаат право без дискриминација на еднаква заштита и еднаква придобивка од законот. Тоа подразбира дека при имплементацијата на истата особено при измените и надополнувањето на процесните закони треба да се земат предвид членовите од Конвенцијата како што се членот 12 – Еднакво признавање пред законот и членот 13 – Пристап до правда, како и Пристапот до информации кој е предвиден во членот 21, со што домашната легислатива би се приспособила во исполнувањето на сите основни права.

Потребно е да бидат направени измени на Законот за употреба на знаковниот јазик, како би се елиминирале рестриктивните одредби согласно кои лицата кои сакаат да користат знаковен јазик треба да се регистрираат како би можеле да го остварат тоа нивно право, како и одредбите согласно кои толкувачот може да се користи најмногу 30 часа годишно.

Потребно е да се направи и усогласување на законите меѓу себе, посебно на оние кои се однесуваат на пристапот до суд и пристапот до информации поврзани со судењата. Во насока на тоа препорачливо би било да бидат воведени одредби со кои изречно би се утврдило правото на толкувач во судските и административните постапки, како право кое им припаѓа на лицата со оштетен слух, а знаковниот јазик како признаен начин на изразување на македонскиот јазик. На овој начин би се избегнале сите сомнежи и различни толкувања на одредбите во поглед на трошоците за користењето на толкувач кои мора да бидат на товар на државата.

Дополнително, во оваа насока потребно е да се размисли и за воведување на одредби во процесните закони, или Судскиот деловник кои би се однесувале на изгледот и информациите содржани во поканата за судските рочишта. На овој начин со самите покани, странките би било поучени за нивното право да учествуваат во судската постапка, како и за правото и можноста на сите потребни мерки кои судот може и е должен да ги преземе како би обезбедил ефективно и ефикасно учество на странките, независно од видот и степенот на нивната попреченост. Воедно, со овие одредби би се регулирале и начините на кои поканите и судските документи можат да бидат прилагодени со цел да се овозможи

на различни категории на лица со попреченост самостојно и без препреки да можат да се запознаат со содржината на истите.

Потребни се интервенции во Правилниците со кои се уредува техничката опрема и просторната уреденост на нотарските и извршителските канцеларии, како би се вовеле одредби со кои би се унапредила физичката пристапност на истите, а со тоа и достапноста на овие услуги на лицата со попреченост, бидејќи постоечките решенија блатантно дозволуваат истите да бидат непристапни. Во насока на тоа, потребно е да бидат воведени одредби кои се однесуваат и на достапноста на услугите, односно начините на модификување на средствата и методите на комуникација.

Значаен број на пречки со кои се соочуваат лицата со попреченост се должат на недостигот на свесност за потребите на оваа категорија на лица во процесот на планирање и изготвување на законските или подзаконските решенија, како и во процесот на формирање на практиката на постапување. Поради тоа, потребно е да се работи на организирање на обуки за државните службеници за работа со лица со попреченост, како и на демистификација и сузбивање на стереотипите и предрасудите кои општеството сè уште ги има кон овие лица. Особено е битно лицата назначени за комуникација со лица со попреченост да се сензибилираат преку обуки, заедно со судската полиција и судиите.

Потребно е да се работи на зајакнување на финансиските капацитети на судовите и исполнување на законската обврска државата да обезбеди 0,8% од буџетот за судовите како би можело истите да се опремаат соодветно со техничка опрема, човечки ресурси и знаење, а со цел да се унапредат алтернативните начини на комуникација, како и да се воведат можности за прилагодување на судските документи соодветно на потребите на секоја категорија на лица со попреченост. Ова би помогнало и на унапредување на алтернативните пристапи до потребните информации, како на пример оспособување и прилагодување на информациите на веб-страниците на судовите за нивно користење од страна на лица со попреченост. Потребно би било да се направат обиди и да се набават неколку принтери на Брајово писмо преку кои би можеле да се печатат судски документи во случаите кога во постапките учествуваат слепи лица.

Организациите кои нудат бесплатна правна помош не располагаат со доволно капацитети за комуникација со лица со попреченост, поради што потребно е да се зајакнат капацитетите на невладините организации кои работат со лица со попреченост, како и организациите кои се регистрирани за пружање на бесплатна правна помош со цел истите да можат да ги запознаат и најмаргинализираните лица во општеството со можноста за остварување на правото на бесплатна правна помош. При тоа треба да се имаат предвид лицата со комбинирани попречености како што се глувослепите лица, за кои нема овластени, ниту подготвени толкувачи во државата и кои ефективно се оневозможени од практикување на своите права.

Потребно е да се креираат разни активности и кампањи кои би биле насочени кон унапредување на интеграцијата на лицата со попреченост во делењето на правдата, првенствено преку прилагодување на образовните процеси за истите да бидат достапни за лицата со попреченост, вклучително и професионалните задолжителни и факултативни обуки. Воедно, потребно е да се направат напори за оспособување на судовите за непречено работење на лица со попреченост, независно дали како судии, судии поротници, или административен кадар во судовите.